

БЪЛГАРИЯ

НАЦИОНАЛЕН ДОКЛАД

Дата

24/05/2024

Страна и партньор

България, Фондация „Кера“

Автори

Цветелина Маринова, Анета Генова

Други участници в изследователския екип

Таня Цанева, Венера Симеонова

Доброволци: Владимир Мирчева, Мирослав Моравски, Елена Кръстева

VALIDITY

FORUM
Human Rights

pic
LEGAL CENTER FOR THE PROTECTION
OF HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT

Victim Support Europe

Sabine Lobnig
Consulting & Translations e.U.

Благодарности

С благодарност към хората, които споделиха опита си.

Автори

Цветелина Маринова
Анета Генова

Контакти в България

Фондация „Кера“
www.kerafoundation.com

КОНТАКТИ

Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre
Impact Hub, Milestone Institute
Budapest, Wesselényi utca 17.
1053 Budapest, Hungary
Имейл: validity@validity.ngo

Дата на публикуване

Април, 2024

Информация относно финансирането

101097047-LINK

Co-funded by
the European Union

Съфинансирано от Европейския съюз. Въпреки това, изразените виждания и мнения са единствено на автора(ите) и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или Европейската комисия. Нито Европейският съюз, нито органът, предоставящ финансирането, не могат да бъдат държани отговорни за тях.

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ

01	Въведение	11
-----------	------------------	-----------

02	Цели и методология	13
-----------	---------------------------	-----------

03	Законодателство и политики за подкрепа, достъпност и мултидисциплинарно сътрудничество	21
-----------	---	-----------

04	Технологии и Изкуствен интелект в правосъдната система за достъпност и мултидисциплинарно сътрудничество	46
-----------	---	-----------

05	Функциониране на наказателно-правната система на практика	56
-----------	--	-----------

06	Опитът на децата в наказателно-правната система	75
-----------	--	-----------

07	Заклучения и препоръки	94
-----------	-------------------------------	-----------

РЕЗЮМЕ

Живеем във време на експоненциално нарастващ технологичен напредък. Изкуственият интелект и високотехнологични системи са все повече част от живота на хората. Научните постижения предлагат решения на все повече проблеми, считани доскоро за нерешими. Само преди няколко десетки години, някои от тези постижения биха били отнесени към сферата на научната фантастика, а днес са част от ежедневието. Подходихме към изготвянето на този доклад с любопитството да разберем дали напредъкът е наистина част от живота на всеки и дали прониква във всяка сфера на обществения живот. Фокусирахме се върху децата с увреждания, от една страна и от друга - върху това как технологиите проникват в правосъдната система и още по-конкретно - как и дали се използват, за да се преодолеят бариерите, които избраната група уязвими деца срещат в достъпа си до правосъдие, когато са жертви на насилие и престъпление. Този подход се основава на факта, че от 2012 г. България е страна по Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ), която гарантира такъв достъп. Осъществяването му на практика е свързано с въвеждане на т.нар. „процедурни улеснения“, които следва да са достъпни за всеки човек с увреждане в досега му с правосъдната система. Тези улеснения се дължат независимо от трудностите за създаването им или стойността им. Ако нещо е възможно и то може да гарантира достъпа до правосъдие, то трябва да е налично, активно предложено и използваемо за хората с увреждания. Такова нещо са нискотехнологичните средства за допълваща и алтернативна комуникация (ДАК) и високотехнологичните такива. Те носят огромен потенциал за промяна на положението на децата с увреждания, станали жертва на насилие и престъпления: те могат да подпомогнат превенцията, да направят съобщаването възможно, разследването – постижимо и правосъдието – достъпно. Но дали се използват в правосъдната система?

За да стигнем до отговорите на поставените въпроси, изследвахме действащата правна рамка, актуалните политически ангажименти на държавата към децата с увреждания, жертви на престъпления, както и какво е фактическото положение на тази група деца към настоящия момент, от гледна точка на достъпа до правосъдие, включително и от гледна точка на използването на нискотехнологични и високотехнологични средства за допълваща и алтернативна комуникация (ДАК) в тази връзка. Интересувахме се и от това как и дали съвременните технологии се използват от правосъдната система, за да осигурят задължителните, според чл. 13 от КПХУ, процедурни улеснения за хора с увреждания, които да гарантират ефективния им достъп до правосъдие.

Докладът предлага анализ от различни гледни точки на горните теми и посочва къде се къса нишката между отделните ведомства, в работата им с деца с увреждания, станали жертва на насилие. Той дава основа за подобряване на взаимодействието и интеграцията на системите за закрила на детето в България с наказателното правосъдие и посочва някои

възможности за това как съвременните технологии и научни достижения да намерят мястото си в дейността на правосъдната система и системата за закрила на децата, за да не бъдат екзотика, която смуцава, а част от процеса на работа.

В много случаи децата с интелектуални и/или психосоциални увреждания изпитват затруднения в комуникацията. Някои от тях са определяни като „невербални“ или със сериозни говорни затруднения. Това обаче не означава, че децата не могат да се изразяват по алтернативни начини. Съществуват средства за преодоляване на затрудненията в общуването, като те се обединяват в понятието „Допълваща и алтернативна комуникация“ (ДАК). Най-общо казано, тези средства подпомагат или компенсират постоянни или временни говорни затруднения при хора със сериозни нарушения на експресивната комуникация. ДАК компенсира функционалните комуникативни нарушения и позволява на децата да комуникират.¹ Някои средства за ДАК разчитат на съвременните технологии (високотехнологични средства за ДАК), други не изискват технологии (нискотехнологични средства за ДАК).²

Трябва да отбележим, че България е държава, добре развита в технологично отношение. Наред с това, потенциалът на помагащите технологии за допълваща и алтернативна комуникация отдавна е забелязан у нас. Налице са дори политически и практически стъпки, насочени към въвеждането на ДАК в живота на децата с увреждания. На теоретично и политическо ниво, дори е направена връзка между защитата от насилие и злоупотреба на деца и използването на ДАК. Темата е въведена в Плана за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2024 г.).³

На практическо ниво особен принос в страната ни за популяризирането на ДАК, подобряване достъпа до тях от децата с увреждания и реалното им използване имат УНИЦЕФ България⁴ чрез програмата „Глас за всяко дете“ и Фондация „АСИСТ – Помагачи технологии“.⁵ В резултат на съвместните усилия на двете организации, в България е издаден каталогът „Помагачи технологии за допълваща и алтернативна комуникация. Видове и

¹ Подробно относно същността, характеристиките и видовете допълваща и алтернативна комуникация виж "Помагачи технологии за допълваща и алтернативна комуникация видове и приложения", изготвено от УНИЦЕФ и Фондация "Асист", достъпно на: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/14651/file>

² Относно видовете ДАК - виж пак там (<https://www.unicef.org/bulgaria/media/14651/file>)

³ План за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2024) е достъпен тук: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/2023-02/Plan%20nasilie%20i%20zloupotreba%20deca%202023-2024%285%29.pdf>

⁴ По-подробна информация за работата на УНИЦЕФ България в областта на ДАК е достъпна тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B5%D1%84-%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D0%B8-%D0%B4%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82>

⁵ По-подробна информация за Фондация „АСИСТ-Помагачи технологии“ е достъпна тук: <https://assistfoundation.eu/about/>

приложения"⁶, който представлява ценен справочник за наличните технологии, които могат да подпомогнат комуникацията.

За разлика от програмата „Глас за всяко дете“ на Уницеф България, която е ориентирана предимно към подобряване достъпа на децата с увреждания и специални нужди до образователната система в България, Фондация “АСИСТ – Помагачи технологии” работи активно и по темата за насилието над децата с комуникативни затруднения и търси международния опит относно използването на ДАК за предотвратяването и разследването му. На последната, пета конференция по ДАК, организирана от фондацията, е включена специална сесия „Ролята на ДАК в превенцията на насилието спрямо хора с комуникационни затруднения“.⁷ През Октомври 2023 г. Фондацията публикува на сайта си първото табло за съобщаване за преживяно насилие.⁸

Използването на ДАК обаче е по-познато и по-често се прилага в образователната система. През последните години ДАК се разпознава и като средство, което може значително да подобри достъпа до правосъдие на децата и хората с комуникативни увреждания в България. Положителна стъпка в тази насока са включените мерки и дейности по Оперативна цел 4 от посочения по-горе План за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2024г.).⁹

Въпреки всичко това, към настоящия момент децата с увреждания имат затруднен и ограничен достъп до правосъдие. Случаите, в които такъв достъп е реализиран на практика са единични. Правосъдната система в България все още не е добре адаптирана за децата като цяло, а за децата с увреждания остава недостъпна¹⁰. Средствата за допълваща и алтернативна комуникация са напълно непознати в системата на наказателното правораздаване. Колкото до системата за закрила на детето, потенциалът ѝ да осигури пълноценно участие на детето с увреждане, станало жертва на престъпление, в наказателния процес, остава неразпознат и нереализиран. От взаимодействието на тези две системи (правосъдна и тази за закрила на детето) също има какво да се желае в полза на децата с увреждания. От интервютата на ангажираните професионалисти заключаваме, че ролята на системата за закрила на детето в наказателния процес се свежда до осигуряване на социална подкрепа и присъствие при изслушване на детето, както и събиране на данни, под формата на социален доклад (независимо от термина, с който е наричан). Потенциалът на службите за закрила на детето

⁶ Каталогът „Помагачи технологии за допълваща и алтернативна комуникация видове и приложения“ е достъпен тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/14651/file>

⁷ Програмата и видеа от тази сесия са достъпни тук: <https://aac2023.assistfoundation.eu/24-%d0%bd%d0%be%d0%b5%d0%bc%d0%b2%d1%80%d0%b8-2023/>

⁸ Таблото за съобщаване на преживяно насилие е достъпно тук: <https://assistfoundation.eu/blog/category/niskotehnologichni-dak/>

⁹ Планът е достъпен тук: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/2023-02/Plan%20nasilie%20i%20zloupotreba%20deca%202023-2024%285%29.pdf>

¹⁰ Според споделеното от съдии и професионалисти в наказателното правосъдие.

да осигурят пълноценно участие на детето с увреждане, станало жертва на престъпление, в наказателния процес, не се забелязва от никой участник в процеса. В последната година са налице законодателни промени, които биха могли да променят това, но към момента на изготвяне на настоящия доклад е твърде рано да се прецени какъв ще е ефектът от тях.

Наказателно-процесуалният кодекс (НПК), който е единственият процесуален закон, регламентиращ правилата за провеждане на наказателни производства, не борави с понятието „дете с увреждане“. Не съдържа и разпоредби, които могат да доведат до преодоляване на всяка непряка дискриминация, потенциално възможна при опит да се приложат общите норми на закона спрямо децата с увреждания с комуникационни затруднения. Това води на практика до изключване на тези деца от достъп до правосъдие, в случаите, когато са станали жертви на престъпление. Настоящото изследване установи категорично, че до съдебната система не достигат случаи на деца, претърпели насилие или били жертви на престъпление, които имат сериозни комуникационни затруднения.¹¹

В хода на изследването по категоричен начин се установи, че една от най-сериозните бариери, с които се сблъскват децата с увреждания, станали жертва на престъпление, е невъзможността да съобщят за преживяното. Налице са и други бариери, които обсъждаме по-надолу.

Изследването установява пропастта между възможностите, които съвременните технологии – както високотехнологичните, така и нискотехнологичните, са в състояние да осигурят, за да гарантират на децата с увреждания достъп до правосъдие и разнообразни процесуални улеснения, от една страна, и готовността на правосъдната система да се възползва от тях и да позволи пълноценното им прилагане, от друга.

Макар да са възможни, липсват проекти и инициативи за използването на изкуствения интелект като средство за постигане на мултидисциплинарно сътрудничество и за участие на деца, включително с интелектуални или психосоциални увреждания, и потребители на помощни средства за комуникация (напр. чрез интегриране на помощни технологии). Макар в световен мащаб разбирането за значимостта на ролята на технологиите в борбата с неравенството и дискриминацията да е факт, в България системата на правосъдието все още не разпознава потенциала на изкуствения интелект в тази насока.

Липсва координация между органите на съдебната власт и организациите, постигнали напредък при използване и въвеждане на съвременните технологии. И макар на политическо ниво да съществува тенденция за промяна, не може все още да се определи дали това ще доведе до интегриране на технологиите в правосъдната система, и по-конкретно в

¹¹ От проведените интервюта се установи, че не е налице нито един случай, в който съдебната система да е била сезирана относно насилие срещу дете със сериозно комуникативно увреждане.

случаите, касаещи деца с увреждания, жертви на насилие.

01

ВЪВЕДЕНИЕ

Живеем в изключително интересно и предизвикателно от технологична гледна точка време. През януари 2024 г. се осъществява първата имплантация на мозъчно-компютърен интерфейс (BCI)¹² на човек. Малко след интервенцията, невронните сигнали на участника са открити и оттогава той използва мозъчно-компютърен интерфейс за различни дейности като например игра на шах онлайн.¹³ От компанията, извършила операцията, определят като тяхна мисия създаването на общ мозъчен интерфейс за възстановяване на автономността на хората с неадресирани медицински нужди и отключване на човешкия им потенциал¹⁴.

По същото време – януари 2024 г., наказателен съдия в районен съд в България на въпрос как се използват съвременните технологии в правосъдната система по отношение на деца с комуникативни увреждания, жертви на престъпления, отговоря: *„В нашата практика всички тези неща звучат като пожелания .”*¹⁵

Използването на набиращите скорост възможности на изкуствения интелект, както и на познатите вече по света (а и в България) средства за допълваща и алтернативна комуникация (ДАК) е не само възможно, но и многообещаващо от гледна точка на преодоляване на голяма празнина в правосъдната, социалната и образователната системи, свързана с включването на децата с увреждания в обществения живот и защитата им от насилие.

Към днешна дата случаите на деца с увреждания, жертви на престъпления, достигнали до ангажираните в наказателния процес органи са изключително малко.

¹² Аббревиатурата BCI идва от английското словосъчетание Brain-computer interface, описващо свързването на човешки мозък с компютърна система.

¹³ Видео относно използването на BCI системата е налично на: <https://www.youtube.com/watch?v=lqCwXARu-lw>

¹⁴ Мисията на компанията е публикувана на техния сайт: <https://neuralink.com/#n1>

¹⁵ От интервю на районен съдия, мъж.

02

ЦЕЛИ И
МЕТОДОЛОГИЯ

За да постигнем целите на настоящето изследване, се фокусирахме върху проблемите на неравенството и множествената дискриминация по няколко признака (включително възраст, пол, увреждане), трудностите и бариерите при участието на децата в наказателния процес, недостатъците при организацията и дейностите по закрила на детето, проблемите на координацията и сътрудничеството между институциите. Без съмнение, така посочените проблеми най-често и в много по-голяма степен засягат децата с интелектуални и/или психосоциални увреждания, отколкото всички други групи деца и възрастни.

Положихме значителни усилия, за да достигнем до потребители на средства за допълваща и алтернативна комуникация (ДАК), които са на възраст от 12 до 17 години и са жертви на престъпления (целевата група на проекта). Изпратихме общо 46 покани, от тях: 10 към съдилищата, 8 към прокуратури, 10 към Областни дирекции на Министерството на вътрешните работи, 8 към отделите за закрила на детето, 1 към Главния директор на Главна дирекция "Контрол по правата на детето" към Държавната агенция за закрила на детето, 5 към подкрепящи организации, 2 към адвокати, подадохме Заявления по реда на Закона за достъп до обществена информация до Държавна агенция за закрила на детето и до Министерство на правосъдието. Във всяка покана освен че посочихме предмета на изследване на настоящия проект, потърсихме съдействие и информация дали съответните професионалисти са се натъквали на случаи на деца на възраст от 12 до 17 години с увреждания и жертви на престъпления. В случаите, в които изрично ни бяха отказвани интервюта като причина бе изтъкната именно липсата на опит с целевата група на проекта.

От 10-те поканени съдилища в страната, проведохме интервюта с представители на две от тях, 4 не отговориха на поканата ни, от един съд ни отговориха следното: *“Делата с пострадали малолетни и непълнолетни се разпределят между всички съдии, поради което няма специфика при работата на наказателно отделение на районния съд в сравнение с работата на другите съдилища по отношение на децата, жертва на престъпление.”* От един съд ни отговориха с директен отказ от интервю със следната обосновка: *„няма съдия, който да е изразил желание да участва в интервюто, като резултатът е логичен предвид обстоятелството, че съдиите нямат практически опит в разглеждане на дела с участие на посочената категория пострадали“*, от един съд (най-големият районен съд в страната) получихме отговор от Заместник - председателя по административните въпроси, който гласеше, че нямат кой знае каква информация, която да предоставят, тъй като в Наказателното отделение на съда, не са им известни такива случаи, *„а и дори да има такива случаи, те няма как да бъдат открити в системата“*.

От 8-те поканени прокуратури в страната, проведохме интервю с представител на една от тях, 4 не отговориха на поканата ни, от една прокуратура след

изясняване за каква група пострадали се отнася проектът, ни бе отказано интервюто. Прокурорът от тази прокуратура сподели в телефонен разговор, че такива случаи не са налични и не е налична информация за споделяне. Представител на една от поканените прокуратури ни уведоми следното: *„след направена справка в Унифицираната информационна система на прокуратурата на РБ и след анкета на съответните наблюдаващи прокурори, осъществяващи ръководство и надзор върху разследвания с пострадали непълнолетни лица за последните две години, се установи, че сред наблюдаваните от прокурорите при Окръжна прокуратура [...], досъдебни производства от визираната категория няма такива, по които пострадалите деца са деца с увреждания. Предвид горното не бихме могли да Ви бъдем полезни с практически опит по поставените от Вас въпроси - предмет на интервюто.“* От друга прокуратура получихме отказ поради това, че *„не можем да осигурим участници“*.¹⁶

От 10-те поканени Областни дирекции на Министерство на вътрешните работи в страната, с представители на три от тях проведохме интервюта. С други две от тях интервюта бяха проведени под формата на фокус групи с по трима участници от съответната дирекция. От 6 дирекции не получихме никакъв отговор, а от една дирекция ни уведомиха по телефона, че не желаят да участват в интервю.

От 8-те поканени Отдели за закрила на детето към Дирекциите за социално подпомагане в страната, 7 не отговориха на писмата-погани. Проведохме интервю само с представител на един от отделите.

На поканата ни към Главния директор на Главна дирекция "Контрол по правата на детето" към Държавната Агенция за закрила на детето, откликна представителят на Пресцентъра на Агенцията с молба да изпратим въпросите за интервюто писмено, за да ни бъде отговорено, отново писмено. След изпращане на въпросите от наша страна на 11 януари 2024 г. по указания начин, отговор не последва. На 22 Февруари 2024 г., напомнихме, че очакваме отговорите, но и към настоящия момент не сме получили такива.

От 5-те поканени подкрепящи организации, 2 излъчиха свои представители, с които проведохме интервюта. Проведохме среща с представители на УНИЦЕФ България, на която представихме проекта и целевата група. Беше ни предоставена подробна информация както по време на самата срещата, така и по-късно по имейл. Получихме списък с ресурси - публикувани материали на организацията по изследваната тема.

Нито една от организациите не разполагаше с информация за конкретен случай на дете с увреждане, жертва на престъпление, преминало през системата на наказателното правосъдие. Една от поканените организации се ангажира да сподели информация за проекта и да ни подпомогне в търсенето

¹⁶ Всички цитати са от писма получени от съответните съдилища и прокуратури.

на конкретни случаи, както и да информира цялата си мрежа от доброволни, но така и не получихме конкретна информация.

Представителите на една от поканените организации отказаха да участват в интервю.

В рамките на друг проект, изпълняван от Фондация „Кера“ беше установено дете с увреждане, жертва на трафик, от което беше взето интервю. Към момента на изготвяне на настоящия доклад не беше възможно да се повтори интервюто, за да не се ре-травматизира жертвата, както и не е възможно да се получи информирано съгласие от детето за използване на интервюто, поради отказ. Независимо от това, находките от изследването, в което е взето интервюто, са взети предвид при изготвяне на настоящия доклад.¹⁷

Изпратихме Заявления по реда на Закона за достъп до обществена информация до Държавна агенция за закрила на детето и до Министерство на правосъдието. До Председателя на Държавната агенция за закрила на детето бяха отправени въпроси както следва: какъв е относителният дял на детското население в Р България, какъв е броят и относителният дял на децата с увреждания; какъв е броят и относителният дял на децата с интелектуални и психосоциални увреждания; какъв е броят и относителният дял на децата с нарушена или липсваща реч; какъв е броят и относителният дял на децата с увреждания, които използват средства за допълваща и алтернативна комуникация; какъв е общият брой на децата, жертви на престъпление или насилие и колко от тях са с увреждания; като конкретизирахме, че търсим достъп до информация актуална към 31.12.2023 г.; колко пъти за последните пет години е свикан Координационният механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция¹⁸, както и в колко от случаите, в които е свикан Механизмът, се касае за деца с увреждания; в колко от тези случаи се касае за деца с увреждания, жертви на престъпление и в колко от тях е започнало наказателно производство срещу извършителя; в колко от случаите е налице осъдителна присъда.

В отговор на заявлението ни Председателят на Държавната агенция за закрила на детето ни информира, че в Агенцията се съхранява информация само относно това колко пъти е свикан Координационният механизъм при насилие¹⁹ и не се съхранява информация дали случаите, в които е свикан механизмът касаят деца с увреждания, дали е започнало наказателно производство срещу извършителя и налице ли е осъдителна присъда.

¹⁷ Имаме предвид проекта „Свързани помежду си услуги и програми за превенция на насилието над жени и деца, насочени към хората с увреждания“. Информация за проекта е достъпна тук:

<https://www.kerafoundation.com/disconnected/>

¹⁸ Относно целите и функциите на този Координационен механизъм виж § 3.1.2 от настоящия доклад.

¹⁹ Предоставените по този ред и от тази институция данни са използвани и цитирани в настоящия доклад.

Информацията относно относителния дял на детското население не се съхранява в Държавната агенция за закрила на детето. Заявлението ни в тази му част беше препратено на Националния статистически институт (НСИ).²⁰

Относно относителния дял на децата с увреждания, на децата с интелектуални и психосоциални увреждания и на децата с нарушена или липсваща реч информация не се съхранява в Държавната агенция за закрила на детето. Заявлението ни в тази му част беше препратено на Министерство на здравеопазването. В отговор Министерството на здравеопазването ни уведоми, че не разполага с исканата информация и препрати заявлението по компетентност на Национална експертна лекарска комисия.²¹

Относно относителния дял на децата, които използват ДАК, информация не се съхранява в Държавната агенция за закрила на детето и в нея няма данни за мястото на съхранение на тази информация. Този въпрос остана без отговор по този ред на питане, тъй като на него не бе отговорено и от Министерството на здравеопазването, и от Националната експертна лекарска комисия.

Информацията относно общия брой на децата жертви на престъпление или насилие и колко от тях са с увреждания не се съхранява в Държавната агенция за закрила на детето и заявлението ни в тази му част беше препратено на Министерство на вътрешните работи (МВР). От МВР ни уведомиха: *“При извършена проверка се установи, че в автоматизираните информационни системи, администрирани от структурите на МВР не се събира информация конкретно относно деца с увреждания, които да са потърпевши от престъпления.”* Поради това статистическите данни, които ни предоставят са на база извършени престъпления срещу деца по Наказателния кодекс.²²

Към Министерството на правосъдието бяха отправени въпроси относно какви са съществуващите системи за електронно правосъдие и какъв е етапът на въвеждането и функционирането им към настоящия момент; технологиите, които се използват в наказателното правосъдие от специалисти в областта на наказателното правосъдие, отделите/специалистите по закрила на детето и съдебните служители за обмен на информация за това какво е направено по конкретно дело; какви технологии и системи се използват в наказателното правораздаване с цел информирание на гражданите или подпомагане на гражданите при подаване на жалби до съдилищата или получаване на информация за техните дела, права и производства; съществуват ли проекти за използването на изкуствен интелект в областта на гражданското и наказателното правосъдие, които подобряват достъпа на жертвите до правосъдие; техническа достъпност за хора с увреждания - какви са решенията във връзка с достъпността на системите за потребители с увреждания; какви решения са въведени за потребители с увреждания; достъпни ли са системите

²⁰ Предоставените по този ред и от тази институция данни са използвани и цитирани в настоящия доклад.

²¹ Предоставените по този ред и от тази институция данни са използвани и цитирани в настоящия доклад.

²² Предоставените по този ред и от тази институция данни са използвани и цитирани в настоящия доклад

на електронното правосъдие за потребители на допълваща и алтернативна комуникация, и дали информацията, предоставяна чрез цифровата система, е подходяща за децата, за да разберат правата си, своето дело и какво се случва в производството; проведени ли са обучения на магистрати и служители на съдебната власт за работа със системите на електронното правосъдие.

В отговора на Министерството на правосъдието бе посочено, че не разполагат с исканата информация и препращат по компетентност заявлението ни към Висшия съдебен съвет (ВСС).

От ВСС отговориха детайлно на въпросите относно системите за електронно правосъдие, етапа на въвеждането им, как потребител на системите може да извършва справки и процесуални действия по делата, проведените обучения на съдии и съдебни служители за работа с тези системи.²³ Не ни беше отговорено на въпросите относно технологиите за обмен на информация със специалистите по закрила на детето, дали съществуват проекти за използването на изкуствен интелект за подобряване на достъпа на жертвите до правосъдие, дали са достъпни системите на електронното правосъдие за хора с увреждания, за деца, включително деца с увреждания и деца, потребители на ДАК. Относно въпросите дали са достъпни системите на електронното правосъдие за потребители на ДАК и дали информацията, предоставяна чрез цифровата система, е подходяща за децата, за да разберат правата си, своето дело и какво се случва в производството, според Висшия съдебен съвет същите не представляват обществена информация, която се създава и съхранява в съвета.²⁴

В частта от проучването ни, представляваща полева работа, разговаряхме с професионалисти от системата на правораздаването – съдии, прокурори, разследващи полицаи и следователи, както и със системни администратори и представители на системата за закрила на детето, с възрастни, преживели насилие като деца. Проведохме общо 17 интервюта, две фокус групи²⁵ и редица допълнителни разговори и консултации, със заинтересовани лица, за допълване и задълбочаване на разбирането ни по темата.

Участниците в проучването, проведено в България, са: деца с интелектуални и психосоциални затруднения (N=2 от женски пол); професионалисти в областта на наказателното правосъдие (N=11, 4 от мъжки пол и 7 от женски пол); специалисти от областта на социалните услуги и подкрепящи организации (N=4 от женски пол). Интервютата и срещите на фокус групите бяха проведени в периода от ноември 2023 г. до февруари 2024 г. Данните бяха анализирани с

²³ Предоставените по този ред и от тази институция данни са използвани и цитирани в настоящия доклад.

²⁴ В отговора на Главният секретар на Висшия съдебен съвет (ВСС) на РБ относно тези въпроси пише следното: *“Относно въпросите, свързани с достъпа и участието на деца до делата, същите не представляват обществена информация, която се създава и съхранява във ВСС. Поставените въпроси са такива, които касаят прилагането и тълкуването на нормативни актове, поради което отговорът на всеки един от тях се съдържа в съответният текст от тези нормативни актове и приложимата съдебна практика, а относно приложението и тълкуването им може да се произнесе и всеки правоприлагащ орган и практикуващ юрист.”*

²⁵ Двете фокус групи бяха проведени с по 3-ма участници всяка. Всяка група се състоеше от полицейски инспектор, педагог от Детска педагогическа стая и психолог, работещи в Областна дирекция на полицията в 2 града в България.

помощта на анализ на съдържанието. В глави трета, четвърта и пета ще бъде представена комбинация от основните констатации от проучването и теренната работа.

При прегледа на наличната информация по темата се запознахме с релевантни статистически данни, предоставени от институциите по посочения по-горе ред по Закона за достъп до обществената информация, с действащото законодателство, със законодателни предложения, програми и политики, публикувани официално от отговорните институции. Беше направен преглед на съдебната практика по наказателни дела.

За съжаление, в националния ни контекст деца от целевата група на проекта, ползващи ДАК твърде рядко имат достъп до правосъдие, ако изобщо имат такъв. В методологията на проекта беше заложено и изследването на опита на деца от същата група, свидетели на престъпления, тъй като въздействието на престъпленията върху децата, които са свидетели е значително, както и предвид факта, че жертвите често имат ролята на свидетели в наказателното производство. Деца с увреждания, свидетели на престъпления не бяха установени. По отношение на тези деца, следва да отбележим, че са налице редица предразсъдъци и те рядко, ако изобщо, са разпитвани като свидетели. За да е пълноценно изследването ни, направихме преглед на съдебната практика, свързана с достъпа до правосъдие на възрастни с увреждания или деца без увреждания, за да проучим възможността опитът от тези случаи да бъде приложен и спрямо целевата група.

03

**ЗАКОНОДАТЕЛСТВО
И ПОЛИТИКИ ЗА
ПОДКРЕПА, ДОСТЪП-
НОСТ И МУЛТИДИС-
ЦИПЛИНАРНО
СЪТРУДНИЧЕСТВО**

01 Международноправна рамка относно децата с увреждания в наказателното производство, жертви на престъпления

Конвенцията на ООН за правата на детето (КПД)²⁶ е основополагащият международен акт, който регламентира основните принципи и стандарти, които държавите следва да зачитат при създаване на законова регламентация, политики и практики, засягащи деца.²⁷ Конвенцията се прилага в България и често се използва за аргументиране на редица действия, свързани със защита на правата на децата. Напредъкът на държавите по отношение на спазването на правата на децата се следи от Комитета за правата на детето.

На 15 март 2024 г. Комитетът публикува Заключението си от комбинираните шести и седми периодични доклади за България.²⁸ В частта „Общи мерки за изпълнение (чл. 4, 42 и 44 (6) от Конвенцията)“ от Заключението Комитетът е посочил, че остава „дълбоко загрижен за липсата на напредък“ в приемането на Националната стратегия за детето 2024-2030²⁹, изтъква необходимостта от подобряване на събирането, качеството и анализа на данните за насилието над деца, детското правосъдие и положението на децата в неравностойно положение, включително децата с увреждания.³⁰ Комитетът препоръчва България да осигури на всички деца достъп до подходящи механизми за подаване на жалби, както подходящо информиране и правна защита.³¹ Комитетът отбелязва продължаващата дискриминация спрямо децата с увреждания и призовава България да прилага целенасочени политики и програми за премахване на дискриминацията. Според него съществуват дискриминационни стереотипи по отношение на децата с увреждания. Комитетът сочи, че е важно те да бъдат приемани като пълноценни субекти, носители на права.³² Препоръчва на България да гарантира, че принципът за най-добрия интерес на детето се прилага последователно във всички политики,

²⁶ Конвенция на ООН за правата на детето е ратифицирана с решение на Великото Народно Събрание от 11.04.1991 г., в сила от 3.07.1991 г. Текстът на конвенцията на български език е достъпен на <https://mlsp.government.bg/uploads/35/sv/kpd-1-3.pdf>

²⁷ Конвенцията е допълнена с три Факултативни протокола, които осигуряват още по-детайлна защита на децата от различни форми на насилие. Третият Факултативен протокол регламентира процедура за подаване на жалби, изрично защитава правото на децата да търсят правна закрила за възстановяване на нарушените си права. Той е в сила от 14.04.2014 г., но **не е ратифициран** от Република България. Другите два протокола са: Факултативен протокол относно търговията с деца, детска проституция и детска порнография, ратифициран със закон, приет от 39-то Народно събрание на 31.10.2001 г.; Факултативен протокол относно участието на деца във въоръжен конфликт, ратифициран със закон, приет от 39-то Народно събрание на 31.10.2001 г. В учебителния наръчник „Компас“ може да бъде намерена допълнителна информация за Конвенцията, представена на достъпен, неюридически език: <https://www.coe.int/bg/web/compass/children>. Налице е и адаптирана версия за деца, изготвена от УНИЦЕФ и разпространена от редица неправителствени организации и държавни органи, като например Държавната Агенция за закрила на детето, тук: <https://sacp.government.bg/sites/default/files/basicpage/dazd-file-451.pdf>

²⁸ Заключението е прието от Комитета на неговата 95 сесия, състояла се на 15 Януари - 2 февруари 2024 г., публикувано е на 15 Март 2024 г. и може да бъде достъпно на английски език на следния линк: <https://www.ohchr.org/en/documents/concluding-observations/crcbcgrco6-7-concluding-observations-combined-sixth-and-seventh>.

²⁹ Тези констатации и препоръки се съдържат в §7 от Заключението.

³⁰ Тези препоръки са посочени в § 10 от Заключението.

³¹ Тези препоръки са посочени в § 11 от Заключението.

³² Тези препоръки са посочени в § 17 от Заключението.

програми и законодателни, административни и съдебни процедури, засягащи децата, включително във връзка с детското правосъдие. Изисква да се укрепи капацитетът на всички специалисти, ангажирани с деца, включително чрез системно обучение, за оценяване и определяне на висшите интереси на детето като първостепенно съображение.³³ Отбелязва, че мнението на децата не се взема системно предвид при вземането на решения, които ги засягат и препоръчва на властите в България да насърчават пълноценното и овластено участие на всички деца, включително децата на възраст под 10 години и на децата с увреждания; да гарантират правото на всички деца да изразяват мнението си и то да бъде вземано предвид при вземането на всички решения, които ги засягат, включително в съдилищата и съответните административни и съдебни производства; да разработят процедури и насоки за съответните специалисти за гарантиране, че производствата са съобразени с интересите на децата и че мнението на децата се взема под внимание, и да гарантират, че те получават подходящо обучение относно правото на детето да бъде изслушвано; да гарантират, че информацията за законите и политиките, свързани с децата, е достъпна на достъпен за децата език.³⁴ Комитетът изисква правоприлагащите органи да разследват бързо и ефективно и да се намесват във всички случаи на насилие срещу деца, включително домашно насилие и сексуално насилие и експлоатация на деца в дома и извън него, в цифровата среда и в образователните институции и алтернативните грижи, и да гарантират, че извършителите са изправени пред съда; да се гарантира, че всички деца, които са жертви или свидетели на насилие, имат бърз достъп до съобразени с интересите на децата многосекторни и всеобхватни интервенции, услуги и подкрепа, включително съдебномедицински разпити, медицински прегледи, консултации и психосоциална подкрепа, с цел предотвратяване на вторичната виктимизация на тези деца; да се утвърди като стандартна процедура аудиовизуалният запис на показанията на детето жертва, направени в подходящи за деца помещения по време на етапа на разследването.³⁵ Комитетът препоръчва България да продължи усилията си за възприемане на основан на правата на човека подход към уврежданията; да провежда кампании за повишаване на осведомеността за борба със стигматизирането на децата с увреждания и за насърчаване на положителния им образ като носители на права; да създаде единна, многоинституционална система за събиране на данни за броя на децата с увреждания, вида на увреждането и техните специфични нужди, за да се разработят ефективни политики с цел осигуряване на достъп до подходящи услуги.³⁶

33 Тези препоръки са посочени в § 18 от Заключениеето.

34 Тези препоръки са посочени в § 20 от Заключениеето.

35 Тези препоръки са посочени в § 26 от Заключениеето.

36 Тези препоръки са посочени в § 32 от Заключениеето.

От 2012 г. България е страна и по Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ).³⁷ Конвенцията цели да положи основите на разбиране на основните права на хората с увреждания, съобразено със специфичните бариери, която тази група от хора срещат. Конвенцията отрича господстващия до този момент медицински модел на разбиране на увреждането и поставя основата на модел, основан на права. Основни принципи са равнопоставеност, достъпност, живот в общността, пълноценен достъп до права. Конвенцията отделя специално внимание на децата с увреждания³⁸ като задължава държавите да предприемат необходимите мерки за осигуряване на пълноценното упражняване от децата с увреждания на всичките им права и свободи, без изключения. Първостепенно съображение при всички действия, засягащи деца с увреждания, се изисква да е защитата на техните интереси. Държавите, страни по Конвенцията, трябва да гарантират правото на децата свободно да изразяват становища по всякакви въпроси, които ги засягат. Наред с това на децата се предоставя подходящо за увреждането и възрастта им съдействие при реализацията на това право.

С цел осигуряване на достъпност във всички аспекти на живота, Конвенцията³⁹ отделя специално внимание на задължението на държавите да предприемат подходящи мерки, които включват идентифициране и премахване на всякакви пречки и прегради пред достъпността на хората с увреждания. Изрично като такава мярка е посочено подпомагането на достъпа на хората с увреждания до нови информационни и комуникационни технологии и системи, включително интернет.⁴⁰

Конвенцията съдържа конкретна разпоредба, касаеща достъпа до правосъдие като изисква този достъп да е ефективен чрез предоставяне на процедурни и подходящи за възрастта мерки за подкрепа на хората с увреждания като преки и непреки участници във всякакви процесуални действия.⁴¹ В допълнение в Конвенцията са посочени правото на свобода на изразяване и свобода на достъпа до информация, като сред мерките, които държавите следва да предприемат са: предоставяне на информация, предназначена за широката общественост, на хора с увреждания в достъпен за тях формат и посредством технологии, подходящи за различни видове увреждания, своевременно и без допълнителни разходи⁴², възприемане и улесняване на използването на езика на знаците, Брайловата азбука, допълващи и алтернативни способности на комуникация, както и на всякакви други достъпни средства, методи и формати

³⁷ Конвенцията е приета на 13.12.2006 г. от ООН и влязла в сила на 03.05.2008 г. Ратифицирана със закон на 26.01.2012 г. и в сила за Република България от 21.04.2012 г. Текстът на Български е достъпен тук: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/38/khu/normativni-dokumenti/-1643283708.pdf> Лесен за четене формат на български език не беше установен при извършеното търсене (на 27.01.2024 г.)

³⁸ Виж чл.7 от Конвенцията за правата на хората с увреждания.

³⁹ Виж чл. 9 от КПХУ.

⁴⁰ Виж чл. 9 ал.2 буква „ж“ от КПХУ

⁴¹ Виж чл.13 от КПХУ

⁴² Виж чл. 21 буква „а“ от КПХУ

на комуникация, предпочитани от хората с увреждания при тяхното официално общуване.⁴³

За цялостният анализ на международните стандарти, които са в сила за България и имат значение за разбиране на проблемите на достъпа до правосъдие на децата с увреждания, следва да се има предвид и Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените.⁴⁴ В контекста на настоящия доклад, конвенцията има съществено значение от гледна точка на защитата от домашно насилие. От значение е и Обща препоръка № 19 на Комитета за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените⁴⁵, която изисква подобряване на законодателството, както и предоставяне на услуги за пострадалите от насилие жени и събиране на надеждни статистически данни.⁴⁶

България е страна и по Европейската Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС).⁴⁷ В контекста на изследваната тема следва да се има предвид, че лишаването на пострадалите от престъпление деца от достъп до правосъдие, поради липсата на адаптирана и достъпна съдебна система (като съвкупност от физическа и нормативна достъпност), както и липсата на процесуални улеснения, съставлява не само нарушение на достъпа до правосъдие, гарантиран от чл. 6 от ЕКПЧОС, но също и на редица други основни човешки права.

От съществено значение е и Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 г. относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография и за замяна на Рамково решение 2004/68/ПВР на Съвета⁴⁸, която цели да се установят минимални правила за определянето на престъпленията и наказанията в областта на сексуалното насилие и сексуалната експлоатация на деца, детската порнография и установяването на контакт с деца за сексуални цели. В допълнение с нея се въвеждат разпоредби с цел засилване на превенцията по отношение на тези престъпления и засилване на защитата на жертвите от тях.⁴⁹ По отношение на имплементирането на тази директива в българското законодателство, Европейската комисия (ЕК) е образувала

⁴³ Виж чл. 21 буква „б“ от КПХУ

⁴⁴ Конвенцията е приета от ООН на 18 декември 1979 г., ратифицирана у нас с Указ № 1944 от 18 септември 1981 г., в сила за България от 10 март 1982 г. Достъпна е на български език тук: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/41/ravni-vzmognosti/dv02-03-2010.pdf>

⁴⁵ Препоръки от 1 до 25, вкл. цитираната са достъпни на български език тук:

<https://www.mlsp.government.bg/uploads/1/konventsii-i-protokoli-na-oon/genrec-cedaw.pdf>

⁴⁶ В редица свои препоръки Комитетът препоръчва предприемането на специални мерки от държавите спрямо жените и момичетата с увреждания, като например достъп на възрастните жени до здравни услуги, насочени към проблемите и уврежданията, свързани със застаряването на населението, здравните услуги да отговарят на нуждите на жените с увреждания и зачитат техните човешки права и достойнство. Комитетът препоръчва и редица мерки в областта на здравеопазването.

⁴⁷ Конвенцията е ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31.07.1992 г., в сила за Република България от 7.09.1992 г. Достъпна на български език тук: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_bul

⁴⁸ Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент е достъпна тук: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32011L0093>

⁴⁹ Виж чл.1 от Директивата.

процедура срещу България за частично неправилно въвеждане на изискванията ѝ.⁵⁰

Приложима също така е и Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25.10.2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета.⁵¹ Директивата цели да се гарантира, че жертвите на престъпления получават подходяща информация, подкрепа и защита и могат да участват в наказателното производство.⁵² Директивата изисква от държавите членки да гарантират, че при прилагането ѝ, когато жертвата е дете, висшият интерес на детето е от първостепенно значение и се преценява индивидуално. Възприема се адаптиран към детето подход, който е надлежно съобразен с неговата възраст, зрялост, неговите възгледи, нужди и опасения. Детето и носителят на родителска отговорност или друг негов законен представител, ако има такъв, се информират за всички мерки или права, които са специално насочени към детето.⁵³

Историята на транспониране на изискванията на тази директива в националното ни законодателство е дълга и съпроводена със сериозен експертен и политически дебат. България трябваше да транспонира изискванията ѝ до 16 ноември 2015 г., но това не беше сторено. Стигна се до производства за установяване на нарушения срещу страната ни, които от своя страна доведоха до някои законодателни усилия, но не и до пълното транспониране на директивата.⁵⁴ На 16 ноември 2023 г. Европейската комисия уведоми България, че ще предяви иск пред Съда на Европейския съюз за непълното транспониране на Директивата.⁵⁵

Във връзка с образуваната от Европейската Комисия процедура срещу България за частично неправилно въвеждане на изискванията и на двете директиви посочени по-горе, в края на април 2024 г. Народното събрание на РБ прие Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс.⁵⁶

⁵⁰ Процедура за нарушение № 2019/2136 за частично неправилно въвеждане на изискванията на Директива 2011/93/ЕС. Във връзка с процедурата е предприета законодателна инициатива, подробности за която са достъпни в Портала за обществени консултации, поддържан от Министерски съвет, достъпен тук:

<https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7958>

⁵¹ Достъпна тук: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32012L0029>

⁵² Виж чл.1.1.от Директивата.

⁵³ Виж чл.1.2.от Директивата.

⁵⁴ Такива производства ЕК започва през 2016 г. и през 2020 г. През 2020 г. в общественото пространство цари очакване, че усилията за законодателна реформа, която да доведе до пълно транспониране на директивата ще се увенчат с успех. Това не се случва и наказателните процедури срещу България продължават. Повече за Директивата може да бъде прочетено в доклада на Български Център за Нестопанско Право „Може ли правосъдието да бъде щадящо“, достъпен тук: https://bcnl.org/uploadfiles/documents/Child-Friendly_Justice_Bulgaria_Report_BG.pdf. Виж стр. 36 и следващите.

⁵⁵ Информация в тази връзка беше публикувана в медиите. Виж например публикация от 16.11.2023 г. тук:

<https://defakto.bg/2023/11/16/%D0%B5%D0%BA-%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D1%82-%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D1%81-%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B8-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0-%D0%BD%D0%B0/>

⁵⁶ Информация за законопроекта и неговото гласуване е достъпна на страницата на Парламента, тук: <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/165296>

02 Междусекторност в националната правна рамка

На национално ниво, основният закон е Конституцията на РБ. От гледна точка на темата на настоящето изследване, от съществено значение е да се има предвид, че Конституцията⁵⁷ прогласява значимостта на децата, като постановява, че те са под особена закрила на държавата и обществото.⁵⁸ Друг важен аспект за разбиране на националната правна система и мястото на международните актове в нея е възприетия подход, според който ратифицираните от страната ни международни договори (като посочените по-горе Конвенции) се прилагат с приоритет пред онези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат.⁵⁹

Законът за закрила на детето (ЗЗДет)⁶⁰ е основният специален закон в националното ни законодателство, който регламентира политиката на държавата спрямо децата. В него са уредени основните права на детето (право на закрила, закрила срещу насилие, закрила на личността на детето, право на изразяване, информиране и консултиране, участие в процедури и др.)⁶¹, установени в Конвенцията на ООН за правата на детето, както и мерките и действията които се предприемат от органите за закрила на детето, ако правата и интересите на детето бъдат нарушени.⁶² ЗЗДет регламентира правото на закрила на детето от насилие и въвличане в неблагоприятни действия.⁶³

Правилникът за прилагане на Закона за закрила на детето, от своя страна дефинира понятието за насилие и различните видове насилие.⁶⁴ Законодателството в областта на закрилата на детето забранява всяка дискриминация, вкл. по признак увреждане.⁶⁵ Отвъд това правило и правилата, касаещи ползването на социални услуги, националното законодателство не въвежда специални правила, които да подпомагат разбирането на правоприлагащите органи за това как да се избегне пряката и непряката дискриминация на децата с увреждания, вкл. такива с комуникационни затруднения, при досега им с различни системи, вкл. правосъдната. ДАК се споменава бегло в законодателството⁶⁶, предимно в областта на

⁵⁷ Конституцията на РБ в сила от 13.07.1991 г.;

⁵⁸ Виж чл.14 от Конституцията на РБ

⁵⁹ Виж Чл.5 ал. 4 от Конституцията на РБ

⁶⁰ Обнародван на 13 Юни 2000 г., достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2134925825>

⁶¹ Виж Глава Втора, чл. 10-16 от ЗЗДет

⁶² Виж Глава Първа, чл. 4-9 от закона ЗЗДет

⁶³ Виж чл. 11 ЗЗДет

⁶⁴ Правилникът е достъпен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135469520>

⁶⁵ Виж чл.10 ал. 3 ЗЗДет

⁶⁶ Като например в НАРЕДБА № 24 от 10.09.2020 г. за физическата среда и информационното и библиотечното осигуряване на детските градини, училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие; Национална програма „ПОДКРЕПА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ”.

образованието и социалните услуги, но не и в ЗЗДет и процесуалното законодателство, уреждащо разглеждането на граждански и наказателни дела.

От 2010 г. в България е създаден и действа „Механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция”.⁶⁷ В чл. 36г. от ЗЗДет е регламентирано междуинституционалното взаимодействие и сформиранието на мултидисциплинарен екип, който да разработи план за действие за защита на детето или за предотвратяване на насилието. Планът за действие съдържа здравни, социални и образователни услуги за превенция на насилието или за възстановяване на детето. Определени са и правомощията на социалните работници да уведомят съда или прокурор за предприемане на компетентни мерки по отношение на извършителя и други. Координационният механизъм следва да се прилага спрямо всяко дете, независимо дали е дете с увреждане или не. Няма обаче специфични разпоредби, които да гарантират, че когато дете с увреждане има нужда от подкрепата на подобен мултидисциплинарен орган, ще бъдат приложени мерки за защита, съобразени с възрастта и състоянието му.

Такова е положението и при прилагането на полицейска закрила на деца, които са жертви на престъпление, за които има непосредствен риск за живота и здравето им, за които има риск да бъдат въввлечени в извършване на престъпление, деца, които са се изгубили или са в безпомощно състояние или са без надзор.⁶⁸ Мерките, които могат да се вземат по отношение на детето са: отстраняването му от средата или субектите, които оказват вредно въздействие върху него; установяване на обстоятелствата, довели до попадането на детето в това състояние; предприемане на мерки съвместно със социалните работници в дирекциите "Социално подпомагане" (ДСП) за отстраняване на причините и условията, представляващи опасност за физическото, душевното или моралното развитие на детето.⁶⁹ И в този случай специалните потребности на децата с увреждания не са предмет на регламентация.

Националната правна рамка урежда и обществените отношения, свързани с предоставянето на социални услуги и гарантиране на достъпа до права на

⁶⁷ На 15 Март 2010 е подписано Споразумение за сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция между министъра на труда и социалната политика, министъра на вътрешните работи, министъра на образованието, младежта и науката, министъра на правосъдието, министъра на външните работи, министъра на културата, министъра на здравеопазването, председателя на държавната агенция за закрила на детето, изпълнителния директор на агенцията за социално подпомагане, председателя на управителния съвет на националното сдружение на общините в Република България.

⁶⁸ Наредба № I-51 от 12 март 2001 г. за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето. Наредбата е достъпна тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/-549175804>. Издадена е от Министерство на вътрешните работи. Обхваща и се регламентира в чл. 3.

⁶⁹ Виж чл. 4 от Наредба № I-51

хората с увреждания. Двата основополагащи закона в тази връзка са Закона за социалните услуги (ЗСУ)⁷⁰ и Закона за хората с увреждания (ЗХУ).⁷¹

ЗСУ цели да гарантира равен достъп до социални услуги на всички лица, в съответствие с индивидуалните им потребности, да осигури качеството и ефективността на социалните услуги и да насърчи интегрирания подход при осигуряването на подкрепа. Към Закона е приет и Правилник за прилагането му, както и други подзаконовни нормативни актове.

ЗХУ урежда интеграцията на хората с увреждания. На децата и учениците с увреждания се предоставя подкрепа за личностно развитие. Подкрепата е обща и допълнителна и се прилага в съответствие с индивидуална оценка на всяко дете. Относими към темата са Раздел V, чл. 65-67 - Достъп до правосъдие и правна защита, където се въвежда институтът на подкрепеното вземане на решение. От значение е и частта на ЗХУ, касаеща правото на изготвяне на комплексна индивидуална оценка на хората с увреждания.⁷²

Като цяло обаче трябва да отбележим, че няма добре изградени връзки между нормативните актове⁷³, уреждащи общо правата на децата и тези, уреждащи правата на хората с увреждания, вкл. деца.⁷⁴ По принцип, доколкото ЗЗДет е специален закон, който има приложение за всички деца, той следва да се прилага без всякаква дискриминация и за децата с увреждания. Въпреки това, осезаемата липса на процесуални правила, които да укажат как общото законодателство да се прилага в случаи на деца с увреждания, с цел преодоляване на специфични бариери, води до законодателни празноти и проблеми, които специалното законодателство, касаещо правата на хората с увреждания и предлагането на социални услуги, не е в състояние да адресира.

Липсата на законодателна уредба и гаранции за децата с увреждания, че правата им ще бъдат защитени, в случай, че са жертви на престъпление, води до сериозни и често непреодолими пречки пред достъпа им до правосъдие. Липсват специфични улеснения, които да са гарантирани законодателно и на практика да са на разположение на детето с увреждане.⁷⁵ Вследствие на това дете с комуникационно затруднение, преживяло насилие най-напред не разполага със средство да съобщи за преживяното или съобщението му не може да бъде разбрано, или не може да достигне и да бъде възприето от съответните органи.

⁷⁰ В сила от 01.07.2020 г. достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2137191914>

⁷¹ В сила от 2019 г. достъпен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

⁷² Виж чл. 20 от ЗХУ

⁷³ Този извод се потвърждава и от интервютата с различни експерти, въввлечени в работата с деца, жертви на престъпления.

⁷⁴ Така например индивидуалната оценка по чл. 20 от ЗХУ би могла да се свърже с разпоредбата на чл. 144 ал. 3 НПК, но това свързване е повече с оглед преодоляване на законодателни пълноти (които могат да се запълнят и чрез директно прилагане на конвенциите, по които България е страна), отколкото да дава действителен отговор на потребностите, свързани с достъпа до правосъдие на деца с увреждания.

⁷⁵ Тези констатации се извеждат от интервютата, проведени с експертите, които работят с деца, жертви на престъпления.

При конфликт на интереси, по принцип законодателството позволява назначаване на особен представител. Това правило би следвало да е приложимо и за детето с увреждания. По-долу ще бъде подробно разяснено как се случва назначаването на особен представител в наказателния процес.

03 Национална рамка за предоставяне на информация, процедурни улеснения и подкрепа за деца с увреждания, които са жертви на престъпления

В Българската правна система единствено Наказателният кодекс (НК)⁷⁶ определя кое деяние се квалифицира като престъпление. Престъпленията се разследват и съдебните производства по наказателни дела се ръководят съобразно правилата на Наказателно-процесуалния кодекс (НПК).⁷⁷ НПК регламентира и специфичните правила за разпит на малолетни и непълнолетни свидетели, като пострадалите обикновено имат качеството на свидетели в процеса.

Българското наказателно законодателство използва термина „пострадал“ да обозначи жертвите на престъпление.⁷⁸ Съгласно чл. 74, ал.1 от НПК *„Пострадал е лицето, което е претърпяло имуществени или неимуществени вреди от престъплението“*. Всеки пострадал има редица права⁷⁹: да бъде уведомен за правата си в наказателното производство; да получи защита за своята сигурност и тази на близките си; да бъде информиран за хода на наказателното производство; да участва в производството съгласно установеното в този кодекс; да прави искания, бележки и възражения; да обжалва актовете, които водят до прекратяване или спиране на наказателното производство; да има повереник; да бъде придружаван от лице, посочено от него; да получи писмен превод на постановлението за прекратяване или спиране на наказателното производство, ако не владее български език; да прави искане за ускоряване на досъдебното производство в предвидените в този кодекс случаи. Няма специфични правила, които да посочват как това се случва в случаите, когато пострадалите са хора с увреждания – деца или възрастни и как се преодоляват бариерите, свързани с увреждането, за да се реализират тези права.

В съдебното производство жертвата на престъплението може да участва като: граждански ищец, за да ѝ бъде присъдено обезщетение за претърпените вреди;

⁷⁶ НК е достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529>

⁷⁷ НПК е в сила от 29.04.2006 г., достъпен на: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135512224>

⁷⁸ За по-детайлна информация относно правното положение на хората с увреждания станали жертви на престъпления според българското законодателство виж доклада *Гласове за правосъдие: Хората с увреждания в България, станали жертви на престъпление* достъпен на https://nie.expert/wp-content/uploads/2023/01/National-finding-report-Bulgaria_bg-220421-1.pdf

⁷⁹ Виж чл. 75 ал.1 от НПК

частен обвинител (като има същите права като прокурора по отношение на събирането на доказателства и обжалване съдебното решение), когато престъплението е от общ характер или частен тъжител, когато престъплението се преследва по тъжба на жертвата на престъплението.⁸⁰ Наказателно-процесуалният кодекс предвижда в случаите, при които пострадалият поради безпомощно състояние или зависимост от извършителя на престъплението не може да защити своите права и законни интереси, прокурорът да встъпи в производството⁸¹ или направо служебно да образува наказателно производство⁸² за престъпления, които се преследват по тъжба на пострадалия. Това правило по принцип би следвало да се прилага и спрямо деца и особено деца, които са лишени от родителска грижа и деца в резидентна грижа, както и по принцип за хора с увреждания, вкл. деца, които са в условията на зависимост от извършителя. Въпреки това, в законодателството липсват достатъчно гаранции, че това ще се случи. Нормата към момента има повече пожелателен характер, отколкото да служи за преодоляване на специфичните бариери, които възпрепятстват хората с увреждания, вкл. и деца, да получат достъп до правосъдие, когато са жертви на насилие. В допълнение към горното, следва да отбележим, че по тъжба на пострадалите се преследват престъпления, квалифицирани като нанасяне на „лека телесна повреда“ и „средна телесна повреда“ от роднини до определена степен,⁸³ което в някаква степен обяснява защо само крайни актове на насилие и то рядко, биват обект на съдебно преследване, ако пострадалите са хора с увреждания, независимо дали възрастни или деца.⁸⁴

04 Индивидуалната оценка

В приетия с оглед транспонирането на Директива 2012/29/ЕС Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления⁸⁵ е вменено задължението на органите на Министерството на вътрешните работи, следователите и организациите за подкрепа на пострадали незабавно да уведомят пострадалите и членовете на техните семейства относно: възможностите им за достъп до медицинска помощ, за организациите, към които могат да се обърнат за безплатна психологическа помощ и подкрепа, както и за всякакъв вид специализирана помощ, които могат да получат; правото им на правна помощ, органите, към които могат да се обърнат за упражняването му, условията и реда за предоставяне на безплатна правна

⁸⁰ Виж чл. 75-88 от НПК относно правилата за това как жертвата би могла да вземе участие в съдебното производство като частен обвинител, частен тъжител или граждански ищец

⁸¹ Виж чл. 48 от НПК

⁸² Виж чл. 49 от НПК

⁸³ Виж чл. 161 от НК

⁸⁴ В тази връзка и изобщо за множеството проблеми, с които се сблъскват хората с увреждания, станали жертви на престъпления, виж доклад на Сдружение „Шанс и подкрепа“ „Хората с увреждания, станали жертва на престъпления“, достъпен на български и на английски език тук: <https://validity.ngo/projects-2/voices-for-justice/publications-and-resources/>

⁸⁵ В сила от 22.12.2006 г., последни изменения: от 6.10.2023 г. Достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135540550>

помощ; органите, пред които може да бъде подаден сигнал за извършеното престъпление, процедурите след подаване на сигнала и възможностите за действие на пострадалите при условията и реда на тези процедури; органите, пред които може да бъде подаден сигнал при нарушаване на правата им от компетентния орган, действащ в рамките на наказателното производство; правата им в наказателния процес и възможностите за участието им в него; органите, към които могат да се обърнат, за да получат защита за себе си и своите близки, условията и реда за получаване на такава защита; органите, към които могат да се обърнат, за да получат финансова компенсация от държавата, условията и реда за получаването ѝ.⁸⁶

За изпълнението на тези задължения на разследващите органи следи наблюдаващия прокурор.⁸⁷ С последните изменения и допълнения на този закон бе приета нова разпоредба⁸⁸, съгласно която пострадалите от престъпления имат право на индивидуална оценка, чиято цел е да определи физическото и психическото им състояние в резултат на извършеното престъпление и да установи наличието на специфични нужди от защита.⁸⁹ Според същата разпоредба задължително се приема, че са налице специфични нужди от защита, когато пострадалият е дете или лице с увреждания. В този случай се извършва разширена индивидуална оценка⁹⁰, при която органите на Министерството на вътрешните работи или следователите без излишно забавяне сформират екип с участието на представители на дирекция "Социално подпомагане" и на местната администрация.⁹¹ В резултат на събраните сведения членовете на екипа правят преценка относно мерките за закрила, които да бъдат взети по отношение на детето.⁹² При извършването на индивидуалната оценка се вземат предвид: видът и характерът на престъплението и обстоятелствата, свързани с него; видът и степента на претърпените вреди; възрастта, интелектуалното развитие, емоционалната и социалната зрялост и образованието на пострадалия, както и други негови личностни особености.⁹³ Тази оценка се извършва от органите на Министерството на вътрешните работи или следователите, установили

⁸⁶ Кратък анализ на закона от гледна точка на децата, станали жертви на престъпления, се съдържа в статия, публикувана от Национална мрежа за децата, достъпна тук: <https://nmd.bg/pobedi-li-kauzata-na-nmd-za-sthadyastho-pravosadie-za-deczata-zhertvi-na-prestapleniya/>. В статията се сочи като успех, че децата, пострадали от престъпления са изведени като самостоятелна категория пострадали, както и по-пълното транспониране на Директива 2012/29/ЕС. Негативно се оценява факта, че с цялата дейност по оценяването е натоварено МВР, като не е предоставена възможност оценките да се извършват от организациите, установили първоначален контакт с пострадалото дете, както и липсата на изрични указания за насочване към психологическа подкрепа.

⁸⁷ Виж чл.6 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁸⁸ Виж чл. 7а от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, в сила от 1.09.2023 г.

⁸⁹ По смисъла на § 1, ал. 4 от допълнителните разпоредби на Наказателно-процесуалния кодекс "Специфични нужди от защита" са налице, когато е необходимо прилагане на допълнителни средства за защита от вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, емоционално или психическо страдание, включително за запазване на достойнството на пострадалите по време на разпит.

⁹⁰ Виж чл. 7в ал. 5 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁹¹ Виж чл. 7г ал. 1 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁹² Виж чл. 7г ал. 5 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁹³ Виж чл. 7б от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

първоначален контакт с пострадалия, без излишно забавяне на основата на разговор с лицето. Те могат да поискат съдействие от психолог, лекар или друг подходящ специалист по тяхна преценка.⁹⁴ Ако възникнат нови обстоятелства, които могат да окажат съществено влияние върху личността на пострадалия, индивидуалната оценка се актуализира. Когато пострадалият е дете, извършващият оценката орган или организация незабавно уведомява отдел "Закрила на детето" към дирекция "Социално подпомагане" по настоящ или постоянен адрес на детето.⁹⁵

След приемане на последните изменения на Закона, към задължението за уведомяване се прибави и това, касаещо индивидуалната оценка. С тези изменения се въведе и изискването за сензитивен спрямо възрастта, увреждането и състоянието на лицето подход за уведомяване на пострадалите.⁹⁶ Макар разпоредбата да е сравнително лаконична, тя все пак изисква уведомяването да се извършва *„по ясен и разбираем начин, устно или писмено чрез формуляр по образец, на език, който лицата [...] разбират.“*⁹⁷

Разпоредбата е първата по рода си, която въвежда изискването за съобразяване с възрастта и състоянието на пострадалия при информиране за права. С оглед скорошното приемане на измененията и допълненията на закона, все още е твърде рано да се направи извод дали и в каква степен новите разпоредби ще имат потенциал да гарантират достъп до правосъдие на децата с увреждания. От споделеното по време на проведените по проекта интервюта, ясно пролича липсата на уеднаквена практика и еднозначно разбиране на индивидуалната оценка от страна на професионалистите, ангажирани в наказателното правосъдие - съдии, прокурори, полицаи и социални работници. Макар да не беше изрично посочено като причина за това объркване относно необходимото съдържание на този тип оценки, на базата на споделеното, обсъдено заедно в контекста на изследваното законодателство, се налага изводът, че е налице объркване по отношение на понятието „индивидуална оценка“. Законът за социалните услуги, например, указва да бъдат изготвени индивидуални оценки на потребностите на хората с увреждания, като редът и съдържанието им са уредени в Правилника за прилагане на закона за социалните услуги.⁹⁸

⁹⁴ Виж чл.7в ал.1 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁹⁵ Виж чл.7в ал.2 от Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

⁹⁶ Виж чл. 6а от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления.

⁹⁷ Виж чл. 6а ал. 2 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления. Законът не детайлизира какво следва да се разбира под „по ясен и разбираем начин“ и „на език, който лицата разбират“.

⁹⁸ Виж чл. 1 т. 3 от Правилника за прилагане на закона за социалните услуги. Още по-конкретно тези въпроси са разработени в Методика за определяне на индивидуалните потребности, утвърден от Изпълнителния директор на АСП и достъпна тук: <https://asp.government.bg/bg/deynosti/sotsialni-uslugi/metodiki-i-metodicheski-ukazaniya/>

Законът за закрила на детето също предписва изготвянето на оценка, конкретно регламентирана от Правилника за прилагане на закона за социалното подпомагане.⁹⁹

По отношение на индивидуалната оценка по Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления такава конкретизация все още липсва, поради което, по аналогия, правораздаващите органи прибягват до една от посочените по-горе оценки.¹⁰⁰

Когато се касае за свидетели, които имат специфична нужда от защита, с нови промени в НПК бяха добавени допълнителни мерки за провеждането на разпит на такива свидетели: разпитът да се провежда в специално оборудвани помещения, предназначени за тази цел, в присъствието на педагог или психолог (присъствието на такъв специалист е задължително, когато свидетелят със специфични нужди е малолетен или непълнолетен), от един и същ разследващ орган, ако е необходим повторен разпит. Тези мерки се прилагат при условие, че няма да затруднят сериозно наказателното производство.¹⁰¹

Разпитът на малолетен и непълнолетен свидетел¹⁰² се провежда в присъствието на педагог или психолог, а когато е необходимо, и в присъствието на родителя или настойника. При разпита на непълнолетните, такива лица, могат да присъстват според преценката на съответния орган. Освен това, спрямо децата до 14 години не се отправя предупреждение за лъжесвидетелстване, но им се разяснява необходимостта да дадат правдиви показания. Разпит може да се извърши при вземане на мерки за избягване на контакт с обвиняемия, включително в специално оборудвани помещения или чрез видеоконференция.¹⁰³ Изрично е предвидена възможността показанията от разпита на малолетен или дете със специфични нужди пред съдия в досъдебното производство, да бъдат прочетени в съдебната фаза, за да се избегне повторен такъв.¹⁰⁴ Когато се налага разпит на малолетен или непълнолетен свидетел от съда, той може да бъде разпитан при закрити врати.¹⁰⁵

Отвъд тези разпоредби обаче, НПК не предвижда специални процесуални улеснения за деца с увреждания.

НПК предвижда и хипотезата на конфликт на интереси, при която интересите на малолетния или непълнолетния пострадали и неговия родител, настойник или

⁹⁹ Виж чл. 9 ал. 1 и сл. от Правилника за прилагане на закона за закрила на детето.

¹⁰⁰ Както беше казано Законът за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления е сравнително нов. Вероятно в бъдеще проблемът ще бъде решен, било чрез законодателна инициатива, било чрез уеднаквяване на практиката.

¹⁰¹ Виж чл. 139а от НПК

¹⁰² Виж чл. 140 от НПК

¹⁰³ Виж чл. 140 а от НПК

¹⁰⁴ Виж чл. 281 ал.1 т.6 от НПК

¹⁰⁵ Виж чл. 263 ал.3 от НПК

попечител са противоречиви или родителят, настойникът и попечителят не изпълняват задълженията си съгласно Семейния кодекс (СК).¹⁰⁶ В този случай, съответният орган назначава особен представител, адвокат на детето, който участва в наказателното производство като повереник. За да бъде приложена тази разпоредба обаче, наказателното производство трябва да е започнало. Ако такова не е налице, се прилага цитираната по-горе разпоредба на НПК, според която прокурорът може да инициира наказателно производство.

Съгласно чл. 15 от ЗЗДет децата, навършили 10 годишна възраст задължително следва да бъдат изслушвани във всички съдебни и административни процедури, които ги касаят. Това правило може да не се приложи само ако бъде преценено, че изслушването може да им навреди. Ако ли пък развитието на детето позволява изслушване и това няма да бъде в негова вреда, такова може да се предприеме, по преценка на органа, дори ако детето не е навършило 10 годишна възраст.¹⁰⁷ При изслушването на детето органът следва да му осигури подходяща обстановка, да му предостави необходимата информация и да осигури присъствие на социален работник и на друг специалист, ако е нужно. На изслушването присъства и близък на детето, освен ако органът прецени, че това не е в негов интерес.¹⁰⁸ Как тази разпоредба се прилага в наказателното производство по отношение на деца с увреждания, не можем да посочим, поради твърде оскъдния брой на образувани такива. Децата с увреждания често са участници в дела за настаняване в резидентна грижа. Прегледът на съдебната практика показва, че често децата с увреждания не се изслушват, като съдилищата приемат, че това „не е в техен интерес“. Така дискрецията на закона, дадена на магистратите да избегнат изслушването поради особени обстоятелства, свързани с най-добрия интерес на детето, се превръща в оправдание за неполагане на усилия за установяване на възможност за комуникиране с дете с увреждане.

05 Предоставяне на информация и координация

По принцип в наказателния процес пострадалите следва да бъдат уведомявани както за хода на производството, така и за специфичните си права. Когато обаче се касае за хора с увреждания, особено деца с увреждания, проблемите, свързани с крайния формализъм на закона стават очевидни. Действително, както по-горе беше подробно обяснено, съгласно последните изменения на Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, за органите възниква задължение да уведомяват пострадалите

¹⁰⁶ Относно тези задължения виж чл.125, чл.129,164 и 168 от СК, достъпен на <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135637484>

¹⁰⁷ Виж чл. 15, ал. 1 и ал. 2 ЗЗДет

¹⁰⁸ Виж чл. 15, ал. 3-5 ЗЗДет

за различни техни права. Отвъд изискването това да се извършва „на ясен и разбираем език”¹⁰⁹, други законови предписания не са налични.

По-горе беше изложено подробно функционирането на Координационен механизъм, който би следвало да работи в тясно сътрудничество с наказателното правораздаване, при пострадало дете, вкл. дете с увреждане. НПК обаче не съдържа разпоредба, която да разписва как професионалистите от правораздавателната сфера се свързват с тези от сферата на закрила на детето, как се извършва обмена на информация, какви гаранции са налице, че в този процес детето ще бъде чуто и включено адекватно. В малкото случаи на подобни дела, координацията се осъществява на база необходимост – за да се установи състоянието на детето и неговата семейна история и среда, професионалистите от правораздавателната сфера се свързват с тези от сферата за закрила на детето. Те имат право да изискват информация и доклади. Това е пътят, по който се осъществява контакт и се разменя информация. Конкретни правила, които да могат да бъдат посочени и които да касаят децата с увреждания и техните специфични нужди, не са налице.

От гледна точка на бъдещето развитие, от значение са предприетите политически стъпки за промяна на положението на децата с увреждания, вкл. децата с комуникационни проблеми, относно достъпа им до правосъдие. През 2023 г. на политическо ниво беше постигнат напредък чрез приемане на Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2026 г.).¹¹⁰ Тя представя рамката за координация на действията на ангажираните органи в работата по превенция на насилието и злоупотребата с деца и е валидна до края на 2026 г. Сред стратегическите цели на програмата¹¹¹ са:

- I. Гарантиране на ефективна защита от насилие и вредно влияние върху децата в средата на живот, в частност гарантиране правото на закрила на деца с увреждания и/или със специални образователни потребности (СОП), деца с комплексни комуникативни потребности (с нарушена или липсваща функционална реч) и гарантиране на закрила на децата, жертви и децата, свидетели на насилие и осигуряване на ефективен достъп до правни средства за защита и до съответното обезщетение;

¹⁰⁹ Както беше казано и по-горе, законът не уточнява какво има предвид под това понятие.

¹¹⁰ Приета с Решение № 51 от 23.01.2023 г на Министерския съвет от 26.01.2023 г. Достъпна на <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/nacional-program-nasilie-i-zloupotreba.pdf>

¹¹¹ Според § 8 от Програмата тя има общо пет стратегически цели: I. Гарантиране на ефективна защита от насилие и вредно влияние върху децата в средата на живот II. Осигуряване на подходяща нормативна уредба за закрила на детето срещу всички форми на насилие и експлоатация III. Ефективна реакция и разследване на случаите на насилие и експлоатация IV. Повишаване на професионалния капацитет на специалистите, работещи с деца и на информираността на децата и техните семейства. Подкрепа на родителите V. Подобряване на междуинституционалното сътрудничество и взаимодействие за защита на децата от насилие.

- II. Осигуряване на подходяща нормативна уредба за закрила на детето срещу всички форми на насилие и експлоатация – което да бъде постигнато чрез преглед и актуализация на правната рамка и мониторинг чрез текущо събиране и анализ на данни.
- III. Ефективна реакция и разследване на случаите на насилие и експлоатация - които да бъдат осъществени чрез осигуряване на достъп до качествени услуги за деца, жертви или свидетели на насилие; гарантиране правата на децата, жертви на насилие по отношение на справедливо, законосъобразно и щадящо отношение в рамките на административни, граждански и наказателни производства; изграждане на система за подпомагане на възстановяването и социалната реинтеграция на жертвите на насилие.
- IV. Подобряване на междуинституционалното сътрудничество и взаимодействие за защита на децата от насилие - чрез укрепване на националните механизми за координация; координиране на действията на отговорните институции от различните сектори за предотвратяване и своевременно докладване за насилие над дете; взаимодействие с академичната общност, държавните институции и гражданския сектор, с цел прилагане на единен подход по събиране на данни по проблемите на насилие, свързано с деца и изследвания по темата.

Сред целевите групи на Програмата¹¹² изрично са посочени децата с увреждания и/или със СОП, децата с комплексни комуникативни потребности (с нарушена или липсваща функционална реч), родителите на такива деца, както и професионалисти, работещи с деца в правосъдната система, органи на реда и социалната сфера.

Сред слабостите¹¹³, установени в процеса по изпълнение и прилагане на предходната Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017 – 2020 г.)¹¹⁴ са: липса на национални проучвания за насилието над деца и заедно с това на необходимите административни данни за насилието над и от деца, от отделните системи, поддържани от отделните компетентни органи, които да се събират регулярно и по ясни методики и индикатори; установена необходимост от подобряване на механизмите за координация между отделните сектори, както при разработването на плановете за действие, така и при изпълнението на предвидените мерки и дейности. Основно се разчита на активността само на една институция, която е водеща, без да има инициативност и от страна на партниращите институции и организации.

¹¹² Виж §9 от Програмата

¹¹³ Виж §11 от Програмата

¹¹⁴ Приета с Решение № 115 на Министерския съвет от 09.02.2017 г.

Изпълнението на Програмата (2023 – 2026 г.) следва да се реализира чрез двугодишни планове, като за периода 2023-2024г. е приет План за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2024 г.).¹¹⁵ В този план като подцел на стратегическата цел „Гарантиране правото на закрила на деца с увреждания и/или със СОП, деца с комплексни комуникативни потребности” са предвидени следните релевантни към темата мерки и дейности:

1. Разработване на система за регистриране, наблюдение и подкрепа за деца с комплексни комуникативни потребности (ККП) с цел превенция на насилието, включваща работа за развитие на нужните комуникативни и социални компетентности, позволяващи съобщаване и защита от насилие и създаване на нужните средства за Допълваща и алтернативна комуникация (ДАК) и обучение на специалистите за работа с тях - като очаквани резултати от тази система са 1) създаване на база данни на всички деца на възраст 0-17 години, с информация за диагнозата, увреждането, нивото на комуникативни умения и др. и 2) разработени материали за ДАК на тема насилие, които са основа за съобщаване на насилие и даване на показания за насилие, както и за обучение на деца с ККП за възможните форми на насилие и начините за защита.

Срокът за реализация на тази мярка е 01.10.2023 г. - 31.10.2024 г.

2. Създаване на система за гарантиране на правото на комуникация и обучение на децата с комплексни комуникативни потребности чрез ранна оценка на нуждите от Допълваща и алтернативна комуникация (ДАК), избор на подходяща система за ДАК и безплатното ѝ осигуряване и внедряване. Такава система ще бъде основополагаща за превенцията на насилие над деца с комплексни комуникативни потребности, тъй като ще гарантира възможност за съобщаване на насилие и даване на показания - като очаквани резултати от тази мярка са посочени законодателни промени, гарантиращи достъпа на децата с комплексни комуникативни потребности до нужните им системи за ДАК и предоставяне на нужните услуги за устойчиво използване. Системата е предвидено да обхване периода от поставяне на диагноза и констатиране на нарушения на функционалната реч и да съпътства детето до и по време на обучението му в системата на приобщаващото образование, усвояването на професия и социална реализация.

Срокът за реализация на тази мярка е 01.05.2023 г. - 31.12.2024 г.

¹¹⁵ Програмата е достъпна на <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/plan-nasilie-i-zloupotreba-deca-2023.pdf> . Тя съдържа сериозна аналитична част, която е полезен източник на информация относно ситуацията на децата към момента на изготвянето и.

06 Закрила на детето

В България съществува сложна система за закрила на детето. От една страна, съществуват отдели „Закрила на детето“ (ОЗД). Те са част от дирекциите „Социално подпомагане“ - териториални звена, попадащи в структурата на Агенцията за социално подпомагане (АСП).¹¹⁶ Отделите „Закрила на детето“ осъществяват дейности по закрила на децата: насочват към социални услуги, настаняват в услуги, вкл. от резидентен тип с административна заповед, до произнасяне на съда, изготвят индивидуални оценки. В случаите на дете, преживяло насилие, независимо дали се касае за дете с увреждане или без увреждане, се приема, че се касае за дете в риск и се изготвя специфична оценка на потребностите.¹¹⁷ Тези оценки могат да бъдат използвани в наказателното производство, но органите на съдебната власт и разследването могат да възлагат специфични задачи на отделите, във връзка с изготвяне на оценките. Това обаче не е изрично уредено в законодателството и се извлича от общите правила на закона.

Самите отдели „Закрила на детето“ не предоставят социални услуги. Последните са от компетентността на лицензирани доставчици, които са или общински структури, или управлявани от частно-правни субекти. Услугите се развиват на местно ниво, като се очаква, че кметовете и експертите в Общините и в Областните центрове ще имат инициативата да развият услуги, кореспондиращи с нуждите на населението в съответната община или област. Но както беше посочено по-горе, по отношение на децата с увреждания липсва статистика дори за тяхното съотношение спрямо общата популация деца, липсва и информация за пострадалите деца с увреждания от насилие и престъпления. Така нуждата от услуги, свързани с подкрепа на децата с увреждания, жертви на престъпления не се разпознава и адресира.

В България, наред със системата за закрила на детето в структурата на АСП, описана по-горе, функционира и Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД). ДАЗД е независим орган, който следи за спазване на правата на децата в различните структури, като например в образователната и социалната система. Към настоящия момент не може да се каже, че има разписана

¹¹⁶ Във всяка община съществува такава дирекция, а в областните градове функционират Регионални дирекции „Социално подпомагане“, които осъществяват административен контрол над дейността на местните Дирекции „Социално подпомагане“. Централният контролен орган е Агенцията за социално подпомагане, която от своя страна йерархично е подчинена на Министерството на труда и социалната политика, но има собствен бюджет и оперативна самостоятелност. За повече информация, виж Устройствения правилник на Агенцията за социално подпомагане (2003), достъпен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135463381>.

¹¹⁷ Този тип оценки се извършват въз основа на „Методика за управление на случай на дете в риск от отдел „Закрила на детето“, която е създадена през 2021 г. за да отговори на изискванията на чл. 4 пар.2 и чл. 6 пар. 3 от Регламент 2016/679 на ЕС. Достъпна е тук: <https://www.bartbg.com/2019/02/25/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%88%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D1%83%D0%B0%D0%BB/>

законодателна връзка между ДАЗД и наказателното правосъдие, но в бъдеще би могло да се очаква, че Агенцията ще играе активна роля при установяване на нарушения, свързани с достъп до права на деца, в досег с наказателно правната система. ДАЗД също не предоставя услуги.

За пълнота на изложението следва да отбележим, че както представители на отделите „Закрила на детето“, така и представители на ДАЗД участват в координационния механизъм, посочен по-горе. В него могат да участват представители на прокуратурата, общината, доставчици на услуги и други. И макар този механизъм да осигурява известна междусекторност, тя се случва на индивидуално ниво, касае индивидуален случай и не адресира системни проблеми като липса на услуги за подкрепа на пострадали деца с увреждания и/или оценка на непълноти в законодателството.

07 Обучение на специалисти

През 2003 г. е създаден Национален Институт на правосъдието (НИП).¹¹⁸ Съгласно Закона за съдебната власт институтът осъществява редица задължителни обучения на магистрати, вкл. задължително първоначално обучение на кандидатите за младши съдия, младши прокурор, и младши следовател и др., както и предлага обучения за поддържането и повишаването на квалификацията на съдиите, прокурорите и следователите, съдебните помощници, прокурорските помощници, съдебните служители, съдебните заседатели, на инспекторите от Инспектората към министъра на правосъдието и на други служители от Министерството на правосъдието. Съгласно Закона за хората с увреждания¹¹⁹ в програмите на Националния институт на правосъдието и Академията на Министерството на вътрешните работи се включват обучителни програми за работа с хора с увреждания. Темите за правата на хората с увреждания, вкл. претърпели насилие, макар и да нямат централно място, се появяват в календара на НИП.¹²⁰

По време на интервютата със съдии и полицаи, част от тях заявиха необходимост да получат допълнителни и специализирани обучения как да

¹¹⁸ Със Закона за съдебната власт. НИП поддържа сайт, в който е достъпна по-подробна информация. Сайтът е достъпен тук: <https://nij.bg/%d0%b7%d0%b0-%d0%bd%d0%b8%d0%bf> Дейността на НИП се регламентира с Правилника за организацията и дейността на Националния институт на правосъдието и на неговата администрация, достъпен тук: https://vss.justice.bg/root/f/upload/24/PRAVILNIK_za_organizacijta_na_dejnostta_na_Nacionalniq_institut_na_pravosydiето_i_na_negovata_admini.pdf

¹¹⁹ Виж чл.67 ал. 2 от Закона за хората с увреждания в сила от 01.01.2019 г., наличен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213>

¹²⁰ Така например, на 28.11.2023 г. е проведено обучение за защита на правата на хората с увреждания, претърпели насилие. Информацията е достъпна тук: <https://nij.bg/6-%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b5%d0%ba%d1%82%d0%b8/%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b5%d0%ba%d1%82%d0%b8-%d0%bf%d0%be-%d0%bd%d1%84%d0%bc/%d0%bf%d1%80%d0%b5%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d1%86%d0%b8%d1%8f-%d0%bd%d0%b0-%d0%bd%d0%b0%d1%81%d0%b8%d0%bb%d0%b8%d0%b5%d1%82%d0%be-%d1%81%d1%80%d0%b5%d1%89%d1%83-%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%b8>

комуникират с деца с вербални затруднения и какъв следва да е подходът им спрямо самите деца, когато е необходимо да участват в наказателния процес.

УНИЦЕФ България, от своя страна, е организация, провела обучения за обучители за въвеждане и прилагане на ДАК.¹²¹ По информация, публикувана на сайта на организацията, 765 учители, специалисти и родители са обучени за работа с ДАК. Обучените специалисти предоставят директна подкрепа на над 150 деца с комплексни комуникативни потребности, които са в нужда от ДАК. На 100 от децата с комуникативни затруднения са подарени устройства. От своя страна обучените обучители провеждат безвъзмездни обучителни срещи за въвеждане в темата за ДАК със специалисти – учители от детски градини и училища, родители, близки и други заинтересовани лица.

В рамките на 2023 г. в България е проведено обучение за комуникационни посредници на специалисти в областта на комуникацията (логопеди) и е даден старт на тяхната дейност на практика.¹²² Обучените експерти могат да бъдат назначавани по съдебни дела, включително и в досъдебни производства. Фокусът на работата им е комуникация с пълнолетни лица в наказателни дела, било то в ролята им на свидетели, обвиняеми или пострадали¹²³, но моделът би могъл за бъдеще да бъде разработен и при работа с деца.

¹²¹ Виж: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D1%81%D1%8F%D0%BA%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5>

¹²² Информация за начина на работа на комуникационните посредници е достъпна на страницата, изготвена за да представи работата им, тук: <https://communication-facilitators.bg/>. В страницата е публикувана форма за заявка, която може да бъде използвана от органите на правосъдието, за се свържат с подобен професионалист. Обучението на комуникационните посредници е приключило много скоро (в началото на 2024 г.), поради което все още е трудно да се направят изводи за начина по който експертността им ще бъде разпозната и използвана от органите на правосъдието.

¹²³ Работата на комуникационния посредник, като назначен по дело експерт, включва няколко етапа:

1) Оценка на комуникативните способности и особености на лицето, с което съдът или специалистите в наказателното правосъдие, следва да влезнат в комуникация - чрез оценката комуникационният посредник проверява уменията на лицето за разказване, за разбиране на въпроси и друга реч, параметрите на внимание, както и какви видове ресурси ще задържат вниманието му. Посочените умения се оценяват обективно, без да са свързани по някакъв начин с фактите или друга конкретика на делото.

2) Изготвяне на доклад с препоръки към разследващите органи или съда за провеждане на ефективна комуникация с лицето - в кратък доклад комуникационният посредник описва резултатите от оценката по т. 1 и дава препоръки до органа, който го е назначил, за това как и къде да бъде проведена комуникацията с лицето, така че да е ефективна. Предлагат се насоки и улеснения за провеждане на комуникацията като например: бързина и тон на говорене; опростяване на въпросите и използваната лексика и граматика; времетраене и почивки; въпроси за ориентация, време и пространство; въпроси, свързани с нивото на грамотност; допълнителна подкрепа за разказване - техническа, визуална, присъствие на подкрепящо лице (значими близки, роднини); организация на физическото пространство, където се провежда комуникацията - разположение при сядане, осветяване на помещението, място на провеждане и др. В края на доклада КП прави препоръка и относно това дали има нужда или не комуникационен посредник да участва в процесуалните действия занапред и да фасилитира комуникацията в реално време. Ако препоръката е, че няма нужда от такъв занапред, то се счита, че направените в доклада насоки за комуникация с лицето са достатъчни за органа сам да проведе успешно комуникацията.

3) Ако е нужно, комуникационният посредник участва в реално време в процесуалните действия и улеснява комуникацията с лицето.

В доклада по т. 2 комуникационният посредник може да е указал, че няма нужда от неговото по-нататъшно участие. Окончателно решението за това дали да участва комуникационен посредник е на органа по назначаване.

04

**Технологии и изкуствен
интелект в системата на
наказателното правосъдие
за постигане на достъпност
и мултидисциплинарно
сътрудничество**

01 Технологии, използвани в наказателното правосъдие от магистратите, специалистите по закрила на детето и съдебните служители за споделяне на информацията относно извършеното по делото

През 2020 г. е приет Закона за електронното управление (ЗЕУ)¹²⁴, който регламентира работата на административните органи с електронни документи, обмена на такива, воденето на регистри в електронна форма, използването на информационни и комуникационни технологии.¹²⁵ Този закон обаче не се прилага за обмена на документи и информацията в Министерството на вътрешните работи, респективно неговите подразделения, освен за целите на обмена на документи между административни органи.¹²⁶

По отношение на работата на съдилищата, още през 2016 г. Закона за съдебната власт (ЗСВ)¹²⁷ е допълнен с нова глава, регламентираща изявленията в електронна форма и процесуални действия в електронна форма.¹²⁸ Приета е и наредба, която подробно регламентира организацията и реда на воденето на електронни дела и достъпа до тях.¹²⁹ През 2021 г. е изменен и Гражданския процесуален кодекс (ГПК)¹³⁰, като е добавен нов раздел, регламентиращ процесуални действия и актове в електронна форма.¹³¹ Промени в Наказателния процесуален кодекс, регламентиращ провеждането на наказателните производства, също са налице. Въведена е възможност за вещото лице по делото да предостави заключението си в електронна форма¹³², приети са правила за връчване на призовки и книжа по електронен път.¹³³ Регламентирано е и създаването на електронно дело.¹³⁴

Така посочените промени и допълнения на законодателно равнище са приети в изпълнение на Концепцията за електронно правосъдие¹³⁵, която съдържа принципите, целите и фазите за неговото въвеждане. Концепцията е считана за неразделна част от цялостна реформа на съдебната система у нас. За изпълнението ѝ е разработен основополагащ документ - Стратегия за въвеждане на електронно управление и електронно правосъдие в сектор „Правосъдие“ 2014-2020 г.¹³⁶, изготвена съгласно програмите на

¹²⁴ Законът е достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135555445>

¹²⁵ Виж чл. 1 ал. 1 от ЗЕУ.

¹²⁶ Виж чл. 1 ал. 4 от ЗЕУ.

¹²⁷ Законът е достъпен тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135558368>

¹²⁸ Глава 18а от ЗСВ, в сила от 9.08.2016 г.

¹²⁹ Виж НАРЕДБА № 5 от 01.06.2017 г. за организацията и реда за водене, съхраняване и достъп до електронните дела и начина на съхраняване на доказателствата и доказателствените средства по делата, както и вътрешния оборот и съхраняването на друга информация, обработвана от съдебната администрация, Наредбата е достъпна тук: <https://lex.bg/bg/mobile/ldoc/2137237729>

¹³⁰ Кодексът е достъпен тук: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135558368>

¹³¹ Виж Глава 11 а от ГПК, в сила от 30.06.2021 г.

¹³² Виж чл. 143 ал. 3 НПК

¹³³ Виж чл. 180 ал. 8 НПК

¹³⁴ Виж чл. 247а от НПК, в сила от 30.06.2021 г.

¹³⁵ Приета от Правителството с решение от 21.11.2012 г., правителството, Концепцията е достъпна тук: <https://mjs.bg/api/part/getblob?hash=FCA891B2ED68312546C30EA6A6D0BACB>.

¹³⁶ Стратегията е достъпна тук: <https://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=4873>

правителството на Република България за развитие на електронното управление и инициативата на Европейската Комисия 2020.

Основната цел на Стратегията е да се повиши ефективността в сектор „Правосъдие“, чрез използване на електронни документи не само от органите на съдебната власт, но и от всички органи в сектора, както и при взаимодействието им с други административни органи, организации, граждани и бизнеса.¹³⁷ Сред специфичните цели на Стратегията са разработване и предоставяне на електронни услуги за гражданите и бизнеса, достъп до информация на гражданите и заинтересованите страни, създаване на възможност на гражданите за сезиране на съдебните органи с всички възможни законоустановени действия (жалби, иски молби и др.) по електронен път¹³⁸, ускорено развитие на регистърната реформа, в това число спазване на принципа за еднократно събиране и многократно предоставяне на информация, въвеждане на подхода на отворени данни и предоставяне на пълноценен достъп до информация (open data - Директива 2013/37/ЕС относно повторната употреба на информацията в обществения сектор)¹³⁹, популяризиране и достъп, в това число насърчаване използването от страна на гражданите на електронните пред традиционните средства за достъп до услуги, популяризиране на електронните портали за достъп до услуги и взаимодействие с органите на съдебната власт, популяризиране на алтернативни средства за решаване на съдебни спорове, осигуряване на информация за съдебните дела.¹⁴⁰

Ускореното развитие на електронното правосъдие е посочено в Стратегията като един от основните приоритети на институциите от сектор „Правосъдие“. Паралелно са предвидени организационни промени и придобиване на нови знания с цел подобряване на обществените услуги и улесняване създаването и провеждането на политиката в правораздаването.

В Стратегията са определени политиките, целите и дейностите, които следва да извършат Министерство на правосъдието (МП) и Висшия съдебен съвет (ВСС) за изпълнение на етапите на Концепцията за електронно правосъдие.¹⁴¹ Предвидено е създаването на Междуведомствен съвет за електронно

¹³⁷ Подробно целите на електронното правосъдие и управление са посочени в Глава IV от Стратегията.

¹³⁸ § 4.2.4. от Стратегията

¹³⁹ § 4.2.5. от Стратегията

¹⁴⁰ § 4.2.6. от Стратегията

¹⁴¹ МП и ВСС разглеждат въвеждането на електронното правосъдие и електронното управление в сектора като набор от взаимосвързани средства, чрез които се осъществява:

- Оперирание с електронни дела и документи от страна на органите на съдебната власт;
- Достъп до националните регистри по електронен път в реално време;
- Подобряване на взаимодействието и интегрирането на информационните системи на законодателната, съдебната и изпълнителната власт в Република България;
- Свързване на националното ни законодателство и регистри с аналогични европейски регистри и структури;
- Предоставяне на административни услуги по електронен път;
- Повишаване общата правна култура на гражданите;
- Постигане на технологична и семантична съвместимост чрез разширяване на обхвата и максимално прилагане на вътрешните и международни класификатори в съответствие със Стратегията за развитие на електронното управление в Република България 2014-2020, европейското електронно правосъдие и приетата пътна карта, както и поетите ангажименти на сектора към инициативите на ЕС;
- Правосъдие максимално близо и в полза на гражданите и бизнеса.

правосъдие, сформирани от представители на МП и ВСС, които да осъществява текущ контрол върху изпълнението на Стратегията. МП, съгласувано с ВСС, разработва Пътна карта за изпълнение на Стратегията¹⁴², с разпределение на отговорности за постигане на целите и резултатите, срокове и необходимото финансово обезпечаване.

Нито на законодателно ниво, нито на ниво стратегически документи се обсъжда темата за помагачите технологии за допълваща и алтернативна комуникация.¹⁴³ Те не са официално разпознати като средства за подпомагане на комуникацията и достъпа на хората с комуникативни увреждания до системите на електронното правосъдие, нито е предвидена възможност за подпомагане достъпа на хората с увреждания до тези системи. Въпреки задължението на органите на съдебната власт, както и на всички държавни институции да осигуряват на хората с увреждания ефективен достъп до правосъдие наравно с всички останали¹⁴⁴, не са предвидени и каквито и да е улеснения за хората с увреждания при достъпа им до информация за дела или книга, чрез използване на въведените вече информационни и електронни системи.

Към настоящия момент всеки един от органите на наказателното производство поддържа своя самостоятелна електронна система за водене на делата.¹⁴⁵ Ограничен достъп до системата на прокуратура имат разследващите органи с оглед проследяване на случая. Социалните служби също поддържат своя вътрешна система на водене на случаите, като достъп до нея нямат лица извън тези служби. Самите специалисти от отделите за закрила на детето не разполагат с достъп до делата извън публично достъпната информация.

В рамките на системата на съдилищата е създадена Единна информационна система на съдилищата (ЕИСС). ЕИСС с решение от м. Декември 2020 на Висшия съдебен съвет (ВСС) се въвежда поетапно до 30.06.2021 г. по апелативни райони във всички съдилища с изключение на административните съдилища и Висшия административен съд, които са извън обхвата на проекта. Тя представлява централизирано уеб базирано приложение за организиране процесите по управление на дела по електронен път. ЕИСС обединява цялостния процес по управление на делата от регистриране на инициращите документи, през образуване на делото, случайно разпределение на делата, управление на заседанията, постановяване и обезличаване на актовете, съдебната статистика, автоматично изчисляване на натовареността на

¹⁴² <https://www.eufunds.bg/sites/default/files/2018-11/e-justiceRM.pdf>

¹⁴³ Налице са няколко по-обща разпоредби в Закона за хората с увреждания, които не са с фокус достъпа до правосъдие. Съгласно чл. 53 ал.1 от този закон хората с увреждания имат право на равен достъп до физическата среда на живеене, труд и отдих, лична мобилност, транспорт, информация и комуникации, включително до информационни и комуникационни системи и технологии, както и до всички останали удобства и услуги за обществено обслужване в урбанизираните територии. А ал.2 т.6 на същия член пояснява, че достъпът се осъществява чрез идентифициране и премахване на всякакви пречки и прегради пред достъпността, които се отнасят към предоставяне на информация в достъпни форми за хора с различни видове увреждания, включително на български жестов език, на Брайл и лесна за четене версия.

¹⁴⁴ Виж чл.67 ал.1 от Закона за хората с увреждания.

¹⁴⁵ Не бяха установени анализи за това как технологиите улесняват координацията между наказателното правосъдие и системите за закрила на детето. Това е така вероятно, поради липсата на докрай развити системи.

съдиите, финансово управление на делата, управление на дейността по призоваване, вкл. чрез наличното мобилно приложение за призовкари. Всички действия са обединени чрез възможност за извършването им само в една информационна система. Като уеб-базирана информационна система ЕИСС осигурява оптимизирано и надлежно управление на делата по електронен път с гарантиране на необходимата информационна сигурност за защита на информацията, обработване и обменяна от органите на съдебната власт.¹⁴⁶

В ЕИСС се ползват регистрови данни от външни системи и регистри, реализирани са и функционират интеграции с множество външни системи и регистри, сред които Единна информационна система за противодействие на престъпността (ЕИСПП), Единен портал за електронно правосъдие (ЕПЕП), Централен уеб базиран интерфейс за публикуване на съдебни актове (ЦУБИПСА), Националното бюро за правна помощ (НБПП), Информационна система за производства по несъстоятелност (ИСПН), Национална база данни „Население“, Търговски регистър и регистър на юридическите лица с нестопанска цел, Регистър БУЛСТАТ, Информационна система на Националната агенция по приходите, Информационна система на Националния осигурителен институт, Автоматизирана информационна система „Български документи за самоличност“.

През 2020 г. са проведени обучения на съдии и съдебни служители за работа с ЕИСС.¹⁴⁷

02 Технологии, използвани в наказателното правосъдие за информиране на гражданите или за подпомагане подаването на жалби в съдилищата или за получаване на информация относно техния случай, права или съдебни производства

Електронно правосъдие в системата на съдилищата.

През декември 2019 г. в България стартира Единният портал за електронно правосъдие (ЕПЕП).¹⁴⁸ По същество си порталът е електронна база данни на съдебните дела, разглеждани от всички съдилища в Република България. Чрез него всеки има възможност да прегледа основна информация за всички съдебни дела със свободен публичен достъп.

Допълнително ЕПЕП предоставя възможност за регистриран достъп на пълната електронна папка на съдебно дело, включително и всички съдържащи се в делото на съда документи. Достъпът до електронното дело се разрешава

¹⁴⁶ Информацията е предоставена от Дирекция „Информационни технологии и съдебна статистика“ на Висшия съдебен съвет по реда на Закона за достъп до обществената информация.

¹⁴⁷ Информацията е предоставена от Дирекция „Информационни технологии и съдебна статистика“ на Висшия съдебен съвет по реда на Закона за достъп до обществената информация.

¹⁴⁸ Достъпът до ЕПЕП се осъществява чрез този линк: <https://ecase.justice.bg/>

от съда след подаване на Заявление от страна по делото или процесуалния ѝ представител. Достъп до конкретно електронно дело в системата могат да получат единствено страните и техните представители (определени по силата на закона или чрез упълномощаване) само след тяхното изрично волеизявление.

Чрез ЕПЕП могат да бъдат извършвани процесуални действия и искания за достоверителни изявления в електронна форма чрез електронни услуги за гражданите и бизнеса – инициране на съдебни дела, подаване на документи по образувани съдебни дела, връчване на книжа на граждани, адвокати и лицата, представляващи дружества, държавни учреждения и общини по изцяло електронен път с вградена услуга за удостоверяване на точно време на връчване; електронни разплащания през виртуален ПОС терминал и др. За извършване на тези действия е необходим Квалифицирано удостоверение за електронен подпис (КУКЕП). В YouTube канала на Висшия съдебен съвет¹⁴⁹ са публикувани видео уроци как и какви действия могат да бъдат извършвани в ЕПЕП.

Друга функционалност, която предоставя порталът, е заявяване с електронен подпис и получаване на Електронно свидетелство за съдимост. Услугата към настоящия момент е достъпна само за български граждани, родени в Република България и неосъждани лица.

Порталът предоставя връзка към системата на Висшия съдебен съвет за приемане и обработване на жалби и сигнали за корупция в съдебната система и последващо проследяване на движението по преписката.

На по-късен етап се очаква в портала да се включат всички съдилища в Република България, както и да бъдат предоставени нови електронни услуги, като например Електронно подаване на искова молба.

От гледна точка на достъпа на хора с увреждания до ЕПЕП, са направени някои модификации. Налице е възможност за достъп на хора с дислексия, както и възможност за регулиране на шрифта и контраста. Публикувана е Политика за достъпност¹⁵⁰, в която се съдържа обещанието, че „системата ще се опитва да покрие ниво на достъпност според последните стандарти на World Wide Web Consortium - Web Content Accessibility Guidelines 2.0 (WCAG 2.0), като използва най-добрите практики и техники. WCAG 2.0 обяснява как съдържанието в интернет страниците да бъде направено „по-достъпно за хора с увреждания“. Други модификации или по-задълбочени промени с цел достъпност за хора с увреждания не са налице към момента на изготвяне на настоящия доклад.

Съществува и портал за Електронно съобщаване и призоваване, чрез който страните и техните процесуални представители могат да прегледат

¹⁴⁹ Посочените видео уроци са достъпни тук: <https://www.youtube.com/@vss.justice/videos>

¹⁵⁰ Политиката за достъпност е публикувана на : <https://ecase.justice.bg/Home/AccessibilityPolicy>.

електронните копия на техните призовки и съобщения.¹⁵¹ Достъп до конкретно електронно дело и призовките и съобщенията по него в системата могат да получат единствено страните и техните представители, но само след тяхното изрично писмено волеизявление. Достъпът се разрешава и управлява от компетентния за съответното дело съд, чрез попълване и подаване на писмено искане за това. Този достъп се осъществява с помощта на потребителски профил, защитен с потребителско име.

Електронно правосъдие в системата на прокуратурата

В официалния сайт на прокуратурата на РБ¹⁵² е създаден електронен портал за достъп до електронни услуги.¹⁵³ През него и след регистрация в портала и при наличие на квалифициран електронен подпис могат да бъдат заявени услуги, включително и подаване на сигнали и жалби за извършено престъпление, за домашно насилие, подаване на искания, бележки, възражения, обжалване на актовете, накарняващи правата и законните интереси на обвиняемите и пострадалите, искания за издаване на различни удостоверения.

Чрез портала със свободен достъп и без регистрация и електронен подпис всеки има възможност да провери преписка след въвеждането на номера на прокурорската преписка и конкретната прокуратура, в която тя е заведена. Информацията, която се предоставя по този начин е много оскъдна и се ограничава до съобщаване къде се намира преписката- дали е при прокурор за решаване, дали е при разследващ орган и прочие.

Електронен достъп до системата на полицията

В официалния сайт на Министерството на вътрешните работи¹⁵⁴ е създаден Портал за електронни административни услуги на МВР (ПЕАУ).¹⁵⁵ Той предоставя възможност за ползване на електронни услуги, но само административни такива, не и за подаване на сигнали и жалби за извършено престъпление.

Електронен достъп до системата за закрила на детето

Към настоящия момент електронен достъп до системата за закрила на детето (отделите за закрила на детето) не е наличен. Единствената възможност за ползване на такъв, е поддържаната от Агенцията за социално подпомагане (АСП) възможност за заявяване на електронни административни услуги¹⁵⁶, като например изготвяне на индивидуална оценка на потребностите на хора с увреждания с оглед осигуряване на финансова подкрепа, съобразно вида на увреждането.

¹⁵¹ Достъпен тук: <https://summons.justice.bg/Account/Login>. Списък на свързаните съдилища е достъпен тук: <https://summons.justice.bg/Home/CourtsList>

¹⁵² Достъпен тук: <https://prb.bg/>

¹⁵³ Достъпен тук: <https://e-services.prb.bg/epob-ui/#/home>

¹⁵⁴ Достъпен тук: <https://www.mvr.bg/>

¹⁵⁵ Достъпен тук: <https://e-uslugi.mvr.bg/services>

¹⁵⁶ Достъпен на: <https://asp.government.bg/bg/administrativni-uslugi-glavni/elektronni-administrativni-uslugi/>

03 Достъпност на технологиите за хора с увреждания

Посочените по-горе системи за електронно правосъдие и системи за достъп не съдържат приспособления за хора с увреждания. Изключение правят Единният портал за електронно правосъдие (ЕПЕП) с посочените по-горе в 1.1.2.1 модификации, порталите за електронни услуги на Министерството на външните работи¹⁵⁷ и на Агенцията за социално подпомагане,¹⁵⁸ които имат версии и функции за достъпност на сайта, но те предоставят административни услуги извън системата на наказателното разследване и правосъдие.

В допълнение, по наши наблюдения и при пряко използване на порталите установихме, че информацията предоставена на тях не е подходяща, приспособена и достъпна за деца. Не се съдържат обяснения и презентация относно правата на децата в наказателното правосъдие както по принцип, така и във връзка с конкретно дело, по което те са страна или участник. За да достъпи електронно такава информация по делата детето се нуждае от компетентен възрастен, който да извърши необходимата регистрация и да притежава електронен подпис. Наред с горното, в нито един от порталите не се съдържа информация, представена на лесен за четене език, използваща визуализации или каквито и да е други средства, които да спомогнат разбирането ѝ от деца, независимо дали с увреждания или без.¹⁵⁹

04 Проекти с изкуствен интелект в гражданското и наказателното правосъдие, които подобряват достъпа на жертвите до правосъдие

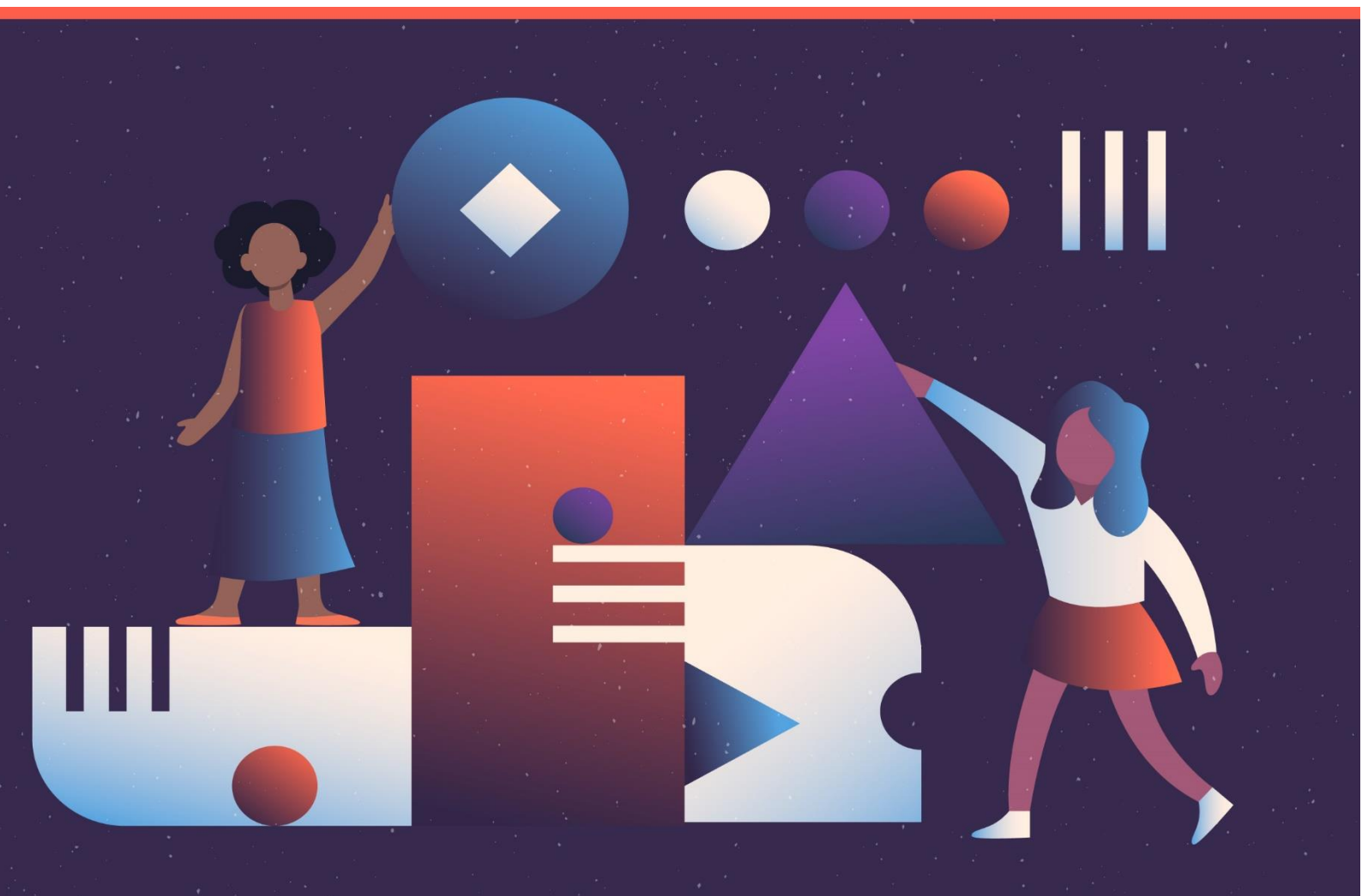
В рамките на настоящето изследване не бяха установени данни за проекти за използването на ИИ като средство за постигане на мултидисциплинарно сътрудничество в системата на наказателното правораздаване или участие на деца, включително с интелектуални или психосоциални увреждания, и потребители на помощни средства за комуникация (напр. чрез интегриране на помощни технологии).

¹⁵⁷ На този портал е посочено, че е съобразен с изискванията, които позволяват лесното му използване от граждани с увреждания и е поставена икона за достъпност на хора с увреждания, която има две функционалности - функции за достъпност с описание на клавишните комбинации, за използване на сайта без мишка и текстова версия, на която визуалните елементи на сайта не се показват.

¹⁵⁸ Този портал разполага с над 15 настройки на функционалностите за повече достъпност, които могат да бъдат избрани от потребителите.

¹⁵⁹ При анализа на съществуващата литература по темата, както и при консултациите с различни организации, и при интервютата с различни експерти, не попаднахме на задълбочени анализи по темата. Все пак, принципно въпросът с неясния за децата юридически език е адресиран в някои доклад, като например кратък анализ под наслов „Детско правосъдие в България“, без посочен автор, публикувано на страницата на „Училище за политики“, тук: https://www.schoolofpolitics.org/oak/Pdf/analizi_2/Detsko_pravosydie.pdf, но анализът не касае публикуваната онлайн информация. Бяха прегледани и други доклади, изготвени във връзка с достъпа до правосъдие на деца, но не беше установен анализ на посочената тема – тя остава в страни от досегашните анализи.

По-скоро, към момента в България е актуален дебата за ИИ и неговото място в различните системи, етични въпроси и граници на приложението му, необходимост от регулиране и т.н.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Примери за такива дискусии са: проведена онлайн дискусия в НИП на тема „Изкуствен интелект и правосъдие: Приятели или врагове?“ на 28.11.2023 г. Информация е достъпна тук: <https://nij.bg/%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D1%81%D1%8A%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B5-30716>

05

**ФУНКЦИОНИРАНЕ
НА НАКАЗАТЕЛНО-
ПРАВНАТА СИСТЕМА
НА ПРАКТИКА**

Резултати от изследването

01 Теми

В настоящия раздел ще разгледаме как на практика се прилага гореописаната законодателна рамка по отношение на децата с увреждания, станали жертва на престъпления. Източник на информацията относно това са интервютата, проведени в рамките на изследването с участниците в наказателното производство - разследващи полицаи и специалисти от Детска-педагогическа стая, прокурори, съдии, системни администратори в съдилищата, адвокати, практикуващи наказателно право, както и специалистите от отделите "Закрила на детето" към Дирекциите социално подпомагане в страната, неправителствени организации и държавни институции. За да установим случаи на такива деца, с които професионалистите са се сблъскали, изпратихме 46¹⁶¹ писма с молба за интервюта, до различни райони на страната. Изрично избрахме и такива, за които имахме предварителна информация, че в региона са разкривани случаи на насилие срещу деца. В много от случаите, въпреки това, получихме отказ за участие в изследването, поради липса на подобни казуси. В едно от интервютата беше споделено, че такива случаи не може да има защото децата с интелектуални и психосоциални увреждания са под опеката на възрастен и поради това *"не могат да бъдат жертви на престъпления"*.¹⁶² Въпреки усилията, при провеждане на интервютата се оказа, че нито един от интервюираните професионалисти в наказателното производство не се беше сблъскавал със случай на дете, жертва на престъпление, което е с интелектуално или психо-социално увреждане и ползва средства на допълваща и алтернативна комуникация. Като цяло случаите на деца с увреждания, жертви на престъпления, достигнали до ангажираните в наказателния процес органи са изключително малко и се свеждат от 1 до 3 случая годишно¹⁶³ в практиката на съответния разследващ полицай, прокурор или съдия. Още по-малко и дори отсъстват случаи на невербални деца с увреждания. Споделено бе за случаи, при които децата все пак комуникират, макар и силно ограничено. Не беше идентифициран нито един случай на дете, ползвател на средства на допълваща и алтернативна комуникация, който да е достигнал до органите на наказателния процес. В най-голяма си част историите, които споделят интервюираните, се отнасят до случаи на деца, жертви на престъпления и в редки случаи тези деца са с увреждания. Постарахме се да разберем как професионалистите си обясняват причините това да е така. Едно от обясненията, беше цитираното по-горе, а именно, че тези деца просто не са жертви на престъпления. Това вярване е

¹⁶¹ Общо са изпратени 46 покани, от тях: 10 към съдилищата и съдии, 8 към прокуратури, 10 към полицаи, 8 към ОЗД, 5 към подкрепящи организации, 1 към Министерство на правосъдието, 1 към Министерство на труда и социалната политика, 1 към Държавна Агенция за закрила на детето, 2 към адвокати;

¹⁶² Из интервю на прокурор, жена, от Районна прокуратура: *"често тези деца са под опеката на някой възрастен пълнолетен и ... според мен се ограничава достъпа до тези деца и съответно те не биват жертви на престъпления, т.е. има възрастни, които отговарят за тях и ...или пък са настанени в някакви институции"*.

¹⁶³ От интервю на съдия в Районен съд, мъж.

много опасно, тъй като изключва необходимостта да бъдат създавани улеснения за децата с увреждания, да имат достъп до правосъдие, отрича потенциалните рискове за тази група деца. Така съдебната система остава напълно сляпа за проблемите им, а останалите системи, включително и системата за закрила на детето не търси решения.¹⁶⁴

Как експертите си обясняват тази липса на случаи? Проблемът със сигнализирането за извършено престъпление.

Според съдия, с когото разговаряхме, една от причините е формалният характер на наказателния процес, това, че не разпознава децата с увреждания, като специфична група, със специфични нужди, свързани с достъпа до правосъдие. Той отбеляза наличието на напредък, постигнат със скорошни законодателни промени. Те, обаче, не са достатъчни:

„Общо взето нашият закон не говори за деца с увреждания, нашият Наказателно-процесуален кодекс, говори за специални нужди на определеното непълнолетно дете. Тези специални нужди съдът трябва да ги прецени конкретно. Няма в НПК изрична разпоредба или задължение за някакви особени действия спрямо такива деца, като всички наказателни съдии, които разглеждат такива дела, сме преминали специално обучение... и имат поне 15 години стаж...”¹⁶⁵

Беше изтъкнат и проблемът с липсата на експерти, тесни специалисти, които да подпомагат комуникацията и контакта с децата с увреждания - логопеди, психолози и други, които да са на разположение на съда и другите звена по веригата на наказателното правосъдие. Според интервюиран съдия, съдът разполага със списъци с експерти- психолози, психиатри и т.н., но те са общи, не са специализирани в комуникацията и работата с деца с увреждания, които биха могли в по-голяма степен да допринесат за реализацията на правата на тези деца.

Като проблем на достъпа до правосъдие бяха посочени пречките, които децата с увреждания срещат в процеса по сигнализиране.

„Как стига до съда... ами трудно стига до съда. Повечето деца с увреждания не съзнават, не могат или пък не желаят да подават сигнали за престъпления, които са извършени спрямо тях.”¹⁶⁶

Пречките, най-общо бяха разграничени в три групи: нормативни, фактически и свързани с липса на разбиране за насилието като такова.¹⁶⁷ В допълнение бяха посочени пречки от емоционален характер, като страх от извършителя.¹⁶⁸ Въпреки нормативно предвидените мерки за защита на свидетели и пострадали, споделено бе от съдии, че те не са достатъчни и страхът от

¹⁶⁴ Твърдението ни е основано на проведените интервюта и консултации.

¹⁶⁵ От интервю на съдия в Районен съд, мъж.

¹⁶⁶ Интервю със съдия, мъж.

¹⁶⁷ Интервюта със съдии.

¹⁶⁸ Интервю със съдия, мъж.

извършителя е една от основните пречки, за да не бъде подаден сигнал, независимо дали пострадалият е дете с или без увреждане. Единствено в случаите, когато извършителят е задържан под стража, пострадалите се чувстват по-спокойни и споделят за осъщественото посегателство. Задържането под стража обаче е мярка за неотклонение, която служи за целите на чл. 57 НПК¹⁶⁹, а не за защита на пострадалия.

„Непълнолетните участват в наказателното производство посредством своите процесуални представители. Когато става въпрос за пострадали от престъпление, това са обикновено или родители или лицата, които осъществяват родителски или други права или други такива. Ако пък няма такива – назначен от съда особен представител. В новите промени на НПК е предвидено, че когато детето не желае да бъде представлявано от родител или от друго лице, което изпълнява родителски функции, може да се назначи от съда друго лице, което да осъществява неговите права. Честно казано досега съм имал само един единствен такъв случай – беше назначен един от адвокатите да осъществява неговите права [...] И малолетните, и непълнолетните, и децата с увреждания трудно могат сами да осъществяват правата си. Опосреденото осъществяване на правата затруднява процеса.”¹⁷⁰

Съдии, прокурори, полицаи и специалисти от Детска-педагогическа стая споделят, че до наказателната правосъдна система много по-често стигат случаи на деца – извършители на противообществени прояви и много рядко случаи на деца – жертви на престъпления. Основните случаи, които достигат до наказателната система изглежда са случаи на сексуално насилие, извършено в рамките на семейството (пастрок, партньор на биологичния родител на детето и др.).¹⁷¹

Според експертите, с които разговаряхме, случаите които достигат до наказателното правосъдие, са инициирани от родители или близки на пострадалите, които установяват следи от претърпяно насилие. В друг случай сигналът е постъпил от педагогическия персонал.¹⁷² Особеното в последния случай е, че се касае за дете в резидентна грижа, определено от интервюирания като дете в риск, с определена степен на увреждане. В хода на интервюто обаче става ясно, че се касае за дете, което е лишено от родителска грижа, но не е дете с увреждане.¹⁷³ Подобен случай беше идентифициран и при преглед на съдебната практика.¹⁷⁴ Случаите са показателни за значението на комуникацията за достъпа до правосъдие. Децата в резидентна грижа, които нямат комуникационни затруднения, успяват да уведомят възрастни, на които

¹⁶⁹ Съгласно Чл. 57 НПК Мерките за неотклонение се вземат с цел да се попречи на обвиняемия да се укрие, да извърши престъпление или да осуети привеждането в изпълнение на влязлата в сила присъда.

¹⁷⁰ От интервю на районен съдия, мъж.

¹⁷¹ От интервю с районен съдия, мъж.

¹⁷² В конкретния случай се касае за сексуално насилие в резидентна грижа. Информацията е базирана на интервю с районен съдия, мъж.

¹⁷³ От интервю с посочения в предходната бележка районен съдия.

¹⁷⁴ Присъда № 45 от 24.10.2017 г. по н. о. х. д. № 1179 / 2016 г. на VII състав на Районен съд – Враца.

имат доверие за преживяното от тях и с тяхна помощ да получат достъп до правосъдие. Не е така с децата с комуникационни проблеми. Без специфични и достъпни за тях средства за комуникация, както и без наличие на доверителна връзка с възрастен, за тях е трудно, ако не и невъзможно, да имат достъп до правосъдие.¹⁷⁵

02 Индивидуална оценка

Индивидуалната оценка е понятие, разбирано различно от професионалистите. Тя обаче не служи на целите на осигуряване на разумни улеснения и процесуални улеснения за децата, жертви на престъпления.

„Обикновено когато дойдат при нас делата, индивидуалната оценка вече е направена на фаза досъдебно производство [...] Това е един бланков документ, в който са посочени социалното положение на детето, семейното му положение, от какво семейство е... такива неща. Законът предвижда, че може да бъде изменяна оценката, но не ми се е налагало.“

*„Едно време се казваше социален доклад. Сега социални доклади има в гражданските дела. Тази оценка представлява нещо подобно. Съобразяваме я от гледна точка на това да преценим доколко процесуалните права на детето биха били нарушени ако участват родителите, ако са лишени от родителските права, ако има проблеми в семейството, ако има особености самото дете. [...] Доколкото знам от колегите разследващи, се изготвя от отделите за закрила на детето, тя голяма част от информацията се съхранява при тях...[...] Съобразяваме ги главно от процесуална гледна точка, кои лица да участват, в какво качество“.*¹⁷⁶

Районен съдия сподели в интервю, че според него индивидуалните оценки по Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления нямат особено значение в наказателното производство пред съда. В друг случай обаче, районен съдия използва индивидуалната оценка, за да прецени какви условия да осигури за пострадалото лице, така че правосъдието да бъде щадящо. Как точно следва да се изготвя индивидуалната оценка изглежда неясно за професионалистите. За някои съдии изготвянето на оценката следва да бъде базирано на информация, предоставена от хора, които познават лицето, за да извлече информация за характера му и особеностите му. Тази информация, според съдията, би гарантирала възможност за осигуряване на подходящи условия за участие в съдебния процес. Как точно се включва човекът с увреждания в изготвянето на тази оценка, взема ли се неговото съгласие за изготвянето или за приемането

¹⁷⁵ В доклад „Dis-Connected: Съвръзани помежду си услуги и програми за превенция на насилието над жени и деца, насочени към хората с увреждания“ този въпрос е разгледан по-подробно. Докладът касае достъпа до правосъдие на жени и деца с увреждания, жертви на основано на пола насилие. Докладът е достъпен тук: <https://www.kerafoundation.com/wp-content/uploads/2024/04/DIS-CONNECTED-Bulgarian-National-Briefing-Paper-BG.pdf>

¹⁷⁶ Интервю на районен съдия, мъж.

и, остава неясен въпрос, който дори не се проблематизира – човекът с увреждане изглежда изключен от процеса на изготвяне на оценката.

В интервютата на разследващите полицаи най-ясно прозира, че въпросът за индивидуалната оценка все още не е добре изяснен и все още са налице дебати и несигурност как точно да се изготвя и кой е отговорен за това.

„С този следовател аз работя много добре [...] Това дете е настанено в Център за настаняване от семеен тип, от тях поисках характеристика индивидуална за детето. От училището поисках индивидуална, т.е. да ми направят характеристика. ОЗД-то знаех от следователя, че е изпратил писмо също да се направи характеристика, ... и тъй като при нас Центъра за обществена подкрепа работи с детето от близо 6 месеца и от тях също поисках. И на базата на това, което получих направих ... както се казва ... събрах всичко в едно. От моя страна добавих информация дали детето се води на отчет, има ли извършени противообществени прояви или пък престъпления до момента. И се получи около лист и половина-два. За първи път го правя, разбира се.” „Бяхме на обучение за така наречената „детска пътека” и [...] Стигнахме до дискусия кой трябва да прави тази индивидуална оценка. Моето мнение е, че ОЗД са хората, които трябва да направят тази оценка на едно дете. Аз не съм психолог, не съм психиатър, мога само от моята професионална гледна точка да я направя. Мога да поискам характеристика от училището, но до тук. [...] Да се установи дали има нужда от специфична защита ... но те са прекомерно ангажирани...”¹⁷⁷

Разследващите полицаи трудно разбират каква е нуждата от тази оценка, тъй като и преди измененията са събирали информация за характеристиката на жертвата и извършителя.

„Тя преповтаря така или иначе неща, които вече съм събрала.”¹⁷⁸

Това неразбиране на смисъла и целта на оценката идва, както изглежда от това, че не се разбира добре необходимостта от нагаждане на процедурите при разследването и провеждането на съдебния процес по начин, който да ги направи достъпни за пострадалите. Самият наказателен процес, във всичките му фази, както посочват повечето интервюирани, е силно формален и ориентиран към установяване на фактите и наказване на извършителя, като състоянието на пострадалите, тяхното пълноценно участие, разбирането на смисъла на процедурите и достъпа им до права и рехабилитация, независимо дали са деца или възрастни, дали имат увреждания или не, остават на заден план. И независимо от измененията в закона, все още инерцията от предходния маниер на работа е налице и очевидно ще е необходимо време, за да се достигне до пълноценно разбиране и прилагане на новоприетите разпоредби. Освен това очевидно е налице и неразбиране относно съдържанието на оценката и експертите, които да я извършат. В нито едно интервю не беше

¹⁷⁷ От фокус група с разследващи полицаи, жени.

¹⁷⁸ Фокус група с разследващи полицаи и специалисти Детска-педагогическа стая, жени.

идентифицирана нуждата от комуникационни специалисти, специални техники или технологии, които да подпомогнат участието на пострадалите.

03 Предоставяне на подкрепа, информация и комуникация

В рамките на изследването проучихме и въпроса дали съществуват услуги и мултидисциплинарни подходи, какъвто е например моделът "Барнахус" и какви форми приемат тези подходи в националната ни реалност.

Моделът „Барнахус“¹⁷⁹ е описан като къща/помещение в жилищен район, разполагаща с четири "стаи" и всяка от тях съдържа определена дейност. Това са: наказателно разследване (съдебни интервюта), сътрудничество/защита (семеино консултиране/подкрепа), физическо здраве (медицински преглед) и психично здраве (терапевтични услуги). Това е място, където социалните услуги, полицията, прокуратурата, съдебната медицина, педиатрията и психиатрията за деца и юноши могат да предоставят услуги и да си сътрудничат, особено в началните етапи на предварителното разследване и социалната оценка.

В България такъв интегриран подход спрямо децата, жертви на престъпления, не е възприет. Към настоящия момент отделни институции, се сезират една друга на верижен принцип - най-често сигналът за посегателство над дете се подава или в полицията, или в социалните служби (отделите за закрила на детето към съответното ДСП), те уведомяват прокурор и под негов надзор се извършват действията по разследването. След изясняване на случая и ако са налице достатъчно данни за извършено престъпление, прокурорът сезира съда като внася обвинителния акт. Тези действия на отделните участници в наказателното производство се осъществяват по различно време и в различна обстановка.

Единственото идентифицирано изключение е създаването на центрове „Зона ЗаКрила“, които, образно казано, подслоняват под един покрив повечето дейности, свързани със защитата на едно дете от насилие и подкрепа на неговите родители. Началото на създаване на подобни центрове е поставено през 2015 г. от УНИЦЕФ, в сътрудничество с други организации и общини. Съществуват само няколко такива центъра. Основните услуги, които се предлагат в такъв център са: Социална, психологическа и терапевтична подкрепа, насочени към преодоляване на травмата и последиците от насилието; Съдействие за медицинско освидетелстване и достъп до нужните здравни грижи; Правна помощ; Щадящо изслушване в „синя стая“ с цел избягване на допълнителното травмиране на детето в процеса на разследване и правораздаване като се защитят неговите права и най-добър интерес и в

¹⁷⁹ Относно моделът „Барнахус“ виж <https://childhub.org/bg/multimediyini-resursi-za-zakrila-na-deteto/kakvo-e-barnahus-barnakhus-i-kak-raboti>

същото време се гарантира събирането на пълна и точна информация по даден случай; Кризисна интервенция при нужда от спешна реакция.¹⁸⁰

Координиране на действията на различните професионалисти и служби в случай на дете пострадало от насилие и дете в риск

Според споделеното от интервюираните специалисти, т.нар. Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца¹⁸¹ на практика се изразява в обща среща между социалните работници от отделите за закрила на детето, разследващия полицаи по случая, прокурор и представител на общината. Тези участници се запознават с конкретиката на случая, както и с индивидуалните характеристики на детето (здравословно състояние, семейно положение, образователен статус и др.), след което заедно разработват план за действие за защита на детето. Когато планът бъде изготвен и одобрен, всеки от участниците взема своето „парче“ от него и осъществява дейност за реализирането му. Липсва обаче последваща координация, съгласуване и актуализиране на информацията и дейностите, осъществени от отделните участници, на едно място. Не е налице единна система (независимо дали в електронен вид или под формата на разписана процедура), при която участниците могат да се информират взаимно, както и да получават бърза и актуална информация относно развитието на случая и изпълнението на плана. Дали това ще се случи, зависи основно от личните качества и ангажираност на професионалистите. При нарочно поискване от страна на прокурор или съдия, социалните служби предоставят актуална към момента информация относно детето и то от гледна точка на социалния му статус. Не става ясно кой следи за цялостното изпълнение на плана извън индивидуалната отговорност на всеки участник за неговото „парче“.¹⁸²

Извън този механизъм съдиите и прокурорите потвърдиха, че като цяло работят добре със специалистите от отделите за закрила на детето. Обменът на информация в рамките на дадено производство се осъществява „по стария начин“¹⁸³ чрез изпращане на писма и искания до съответния орган.

Системи за обмен на информация

Според интервюираните специалисти в наказателното правораздаване не е завършена интеграцията на системите за обмен на информация и за управление на делата. По-голямата част от съдилищата работят с Единната информационна система на съдилищата, но има такива, които работят с други системи.¹⁸⁴ Към настоящия момент всеки един от органите на наказателното производство разполага със своя самостоятелна електронна система за водене

¹⁸⁰ Повече за Детски Център за Застъпничество и Подкрепа „Зона Закрила“ виж тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B0>

¹⁸¹ Относно целите и функциите на Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция виж § 3.1.2 от настоящия доклад.

¹⁸² Информацията е събрана от интервюта с професионалисти полицаи, прокурори, социални работници.

¹⁸³ По думите на районен съдия, мъж.

¹⁸⁴ Интервюта със съдии, системни администратори, прокурори и разследващи полицаи.

на делата. Няма връзка между електронните системи за управление на делата на съда и на прокуратурата и на органите по изпълнение на наказанията.

Остава отворен и дискуссионен въпросът доколко е законосъобразно и удачно да има електронен достъп до делата на досъдебната фаза с оглед разпоредбата на НПК, забраняваща материалите по разследването да се разгласяват без разрешение на прокурора.¹⁸⁵

Ограничен достъп до системата на прокуратурата имат разследващите органи с оглед проследяване на случая.

Социалните служби също разполагат със своя вътрешна система на водене на случаите. Достъп до нея нямат лица извън тези служби. Самите специалисти от отделите за закрила на детето не разполагат с достъп до делата извън публично достъпната информация.¹⁸⁶ Съдиите, от своя страна, нямат досег с електронната система, ползвана от социалните служби.

Не е налице възможност за електронно проследяване на даден случай от подаването на сигнала до постановяване на окончателния съдебен акт и мерките по изпълнението му. Макар да бе споделено от съдиите, че още при постъпването му в съда книгата по делото се сканират на електронен носител и това продължава и при разглеждането му, все още единственият сигурен начин за запознаване с делото и извършените по него действия на органите е физическа справка по хартиеното досие. Такава справка имат право да осъществяват страните по това дело и адвокатите. Самото дете, макар и страна, бидейки непълнолетно, има нуждата от посредничеството на законния си представител. В допълнение, не е налице единна система, посредством която детето да има възможност едновременно да достъпи информация за производството по неговия случай и да се запознае с правата си.¹⁸⁷

„...общата тенденция за електронно правосъдие е една, това е дигитализация на цялата правосъдна системата и въобще тенденция към дигитализация на държавното управление. Ако говорим за това, че са налице достъп и средства, чрез които може да бъде достъпена правосъдната система по електронен начин, има ги наистина, но те не са конкретно и специално организирани и пригодени за достъп на лица с увреждания. Те са еднакви за всички.“¹⁸⁸

Само по себе си обстоятелството, че нито един от интервюираните не намери случай, при който е бил ангажиран с казус на дете, което е било изцяло невербално води до логичния извод, че такива деца нямат глас в производството и не са им предоставени процесуални улеснения, посредством които да комуникират с властите.

¹⁸⁵ Виж чл.198 НПК

¹⁸⁶ Интервю със социален работник, жена.

¹⁸⁷ Интервюта със съдии, прокурор и разследващи полицаи

¹⁸⁸ От интервю на районен съдия, мъж.

Наказателната система в България не познава деца с увреждания, жертви на престъпления, които използват ДАК, т.е. които имат значителни комуникационни проблеми. Такива деца не достигат до наказателно правосъдие и когато са жертви на престъпления, те са напълно невидими. Наказателното правораздаване не разполага нито със знания, нито с материални условия, за да посрещне нуждите на тези деца. Проблемите са на няколко нива:

- Все още професионалистите в наказателно-правосъдната система нямат солидни знания за правата на децата с увреждания. Само съдиите са преминали обучения. Това веднага рефлектира върху повишаване на разбирането им за правата на децата и внасяне на изменения и нагодяване на процедурите, въпреки формалността им, така че да са пощадящи за децата. Все пак, това разбиране не покрива теми, свързани със специфичните права на децата с увреждания, в досег с наказателното правосъдие.
- Бариери създават също така предразсъдъците и липсата на координация между отделните служби.
- Дори и обучените експерти се концентрират върху осигуряването на „щадяща среда“ за децата в досег с наказателното правосъдие. Без да отричаме необходимостта от подобен подход, забелязваме пропуски да се гарантира спазването на права на децата с увреждания, като например правото им да бъдат информирани и да са пълноценни участници в съдебния процес. Като че ли преобладава мнението, че децата (по принцип), следва да са колкото може по-малко въввлечени в процеса и по-малко информирани.
- Отвъд сините стаи, които всеобщо се разпознават като специфичен набор от подходяща материална среда и правила за въвличане на експерти за осигуряване на пълноценен и в същото време щадящ разпит на пострадало дете, друг процесуални улеснения не са познати.
- Индивидуалните оценки все още не са инструмент, който да осигури пълноценно участие на детето с увреждане в съдебния процес.
- Технологичния напредък не е достигнал до съдебните зали, прокурорските офиси и кабинетите на разследващите, по начин, който да позволи на пострадалите деца да се ползват от съвременните постижения.
- Системите за електронно правосъдие са в процес на развитие и потенциалът им все още не е докрай разгърнат и разбран.
- Липсва надеждна статистическа информация относно броя на децата с увреждания, броя на децата с увреждания, пострадали от престъпления

и яснота кой отговаря за събирането ѝ. Още по-малко пък има детайлизирана информация по възраст, вид увреждане и т.н.

- Липсва необходимото разбиране за петте базисни нужди на пострадалите от престъпления: респект, разпознаване на опита им на пострадали, подкрепа и информация, достъп до правосъдие, защита и компенсация. По отношение на децата с увреждания тези нужди не са адресирани.
- Децата с увреждания рядко, ако не и никога не докладват за престъпления спрямо тях, поради недостъпността на механизмите за съобщаване.
- И макар да са налице някои опити за създаване на по-щадяща среда за децата с увреждания, на практика достъп до правосъдие за тях липсва.

Комуникация на специалистите с децата

Споделени бяха примери на опити на разследващи полицаи да предразполагат децата, когато ги разпитват като им купуват лакомство или сок, задават им кратки въпроси, предварително подготвят въпросите си като в някои от случаите ги консултират с близките на детето.¹⁸⁹

Съдиите, от своя страна, които в голямата си част са преминали през специфични обучения за комуникация с деца, се стремят да създадат една по-неформална среда в съдебните производства. Някои от тях споделят, че подхождат с много търпение, събличат тогата и слизат от банката, застават на нивото на детето, когато разговарят с него.¹⁹⁰ В други случаи се провеждат изнесени заседания в центрове за подкрепа към отделите „Закрила на детето”.¹⁹¹ Един районен съдия подробно описва подходът към комуникация с децата: необходимостта да се задават отворени въпроси, да не се използват въпроси свързани със „защо” и въпроси, насочващи към конкретни отговори.¹⁹²

*„То трябва да наблегне на тези негови сетива, които са му силни. Т.е. аз не съм виждал лице, на което абсолютно нищо не му се отдава [...] трябва да се намери пътят да се достигне до това лице. Това съответният орган като съд, полицай, прокурор трудно би го направил защото ние нямаме такова образование, но лице, което се занимава с това нещо [...] и аз съм виждал такива случаи как влиза в контакт с него”.*¹⁹³

Информирание на пострадалите за правата им

При изпълнение на задълженията си да информират жертвите на престъпления относно правата им, когато жертвите са деца, специалистите, особено на

¹⁸⁹ Фокус група с разследващи полицаи, жени

¹⁹⁰ Интервю с районен съдия, мъж.

¹⁹¹ Интервюта със съдии.

¹⁹² Интервю с районен съдия, мъж.

¹⁹³ Интервю с районен съдия, мъж.

досъдебната фаза, прибягват най-често до това да представят тази информация на родителите им или законните им представители.¹⁹⁴ Като цяло повечето професионалисти, които изобщо засягаха темата, отбелязваха, че задължение да информират пострадалите за правата им имат родителите или законните представители или пък особените представители на пострадалите.¹⁹⁵

*„Ами връчваме си формуляра съгласно закона за пострадалите физически лица, въпросния протокол, заедно с формуляра, уведомяваме ги за правата, най-вече на родителите и на особените представители, тъй като на детето не смятам, че трябва, не трябва да се уведомява за всичките му права, тъй като ще се притесни още повече...“*¹⁹⁶

Използване на технологиите

Никой от интервюираните не бе използвал и не бе запознат с използването на технологии, които биха спомогнали за преодоляване на препятствията пред децата с увреждания.

*„В нашата практика всички тези неща звучат като пожелания“*¹⁹⁷

*„Нямаме нито техническите съоръжения, нито пък практиката да ги използваме. Честно казано и не се е налагало да ги използваме, тъй като не сме имали, поне доколкото ми е известно, чак такива случай на лица с увреждания, които по друг начин не могат да осъществят комуникация с нас“*¹⁹⁸

Обучения на професионалистите

От всички интервюирани специалисти единствено съдиите посочиха, че са преминали през обучения за придобиване на знания и умения за работа с деца. Такива обаче са необходими и за разследващите полицаи, които най-често осъществяват първия досег с децата жертви на престъпления.

Необходими са обучения и на адвокати, които да бъдат назначавани впоследствие като особени представители на пострадалите деца. В интервю с районен наказателен съдия бе споделено, че такава специализация и обучение на служебни адвокати, които после се явяват като представители на пострадали деца, не е забелязал, *“дори понякога се налага, някои колеги (адвокати) например, като видят, че делото е по-сложно, намират начин да излязат от процеса и се налага да търсим нов адвокат“*¹⁹⁹

¹⁹⁴ От интервюта на полицаи

¹⁹⁵ Районен прокурор, жена.

¹⁹⁶ Районен прокурор, жена.

¹⁹⁷ От интервю на районен съдия, мъж.

¹⁹⁸ Интервю с районен съдия, мъж.

¹⁹⁹ От интервю с районен съдия, мъж.

04 Процесуални улеснения и щадяща среда

„Ами лично аз ... процесуални улеснения ... за децата ... не знам какво представлява.”²⁰⁰

Прави впечатление, че при интервютата на съдии, преминали през обучения по темата за работа с деца и имащи интерес към темата за хората с увреждания, понятието се разбира в по-голяма степен, отколкото професионалисти, които не са преминали или са преминали през единични обучения.

Като основна пречка за въвеждането на процесуални улеснения в производството по делото, съдиите²⁰¹ сочат формализма на наказателния процес и изтъкват, че този формализъм следва да се намали и да бъде дадена по-голяма свобода на преценка на органа без да се нарушава правото на защита на обвиняемия.

В проведените интервюта, като основен способ за осигуряване на щадяща среда за изслушване на деца, се сочат т. нар. „сини стаи”.²⁰² Споменава се и ползване на видеоконферентна връзка.²⁰³ В случай на сексуално насилие срещу дете на 5 г. са използвани пиктограми, картинен език и други.²⁰⁴

„Сините стаи”

При изслушване и разпит на деца (със и без увреждания) се използват отделни, адаптирани помещения. В много съдебни райони съществуват специални помещения – т.нар. „сини стаи”.²⁰⁵ В други области такива не са налице, но при участието на деца с увреждания и при липса на такива стаи, се използват адаптирани за тази цел помещения и сгради. Така например, в област Кърджали, където не разполагат с такава стая, е проведен разпит на дете с увреждане в училището, в което то учи с помощта на ресурсния му учител.²⁰⁶

В други случаи, опитите да се осигури щадяща среда не са успешни. Така например, разследващ полицай сподели, че изслушването на дете в региона, в който работи, иронично се нарича „сватба”. Интервюираният визира струпването на едно място на много лица (всички съпричастни към случая) - разследващ полицай, заподозрян, защитника му, пострадалия, негов представител и т.н. Така мерки за избягване на визуалния контакт между жертвите и извършителите и мерки, с които се гарантира, че жертвата може да бъде изслушана без физически да присъства в едно помещение с извършителя, се оказват проблематични и практически невъзможни. В този район не разполагат със специални помещения (синя стая) и е оставено на

²⁰⁰ Районен прокурор, жена.

²⁰¹ Интервю на съдии

²⁰² От интервю на районен съдия, мъж.

²⁰³ От интервю на районен съдия, мъж.

²⁰⁴ От интервю на районен съдия, мъж.

²⁰⁵ На територията на Република България се ползват 40 помещения, които са разположени в сгради на съдебната власт, на МВР или други институции. Данните се базират на информация, предоставена от Висшия съдебен съвет и са публикувани в Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2026 г.), стр. 46, достъпна тук: на <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/plan-nasilie-i-zloupotreba-deca-2023.pdf>.

²⁰⁶ От интервю на разследващ полицай, мъж.

преценката на съответните разследващи полицаи как (доколкото е в техните лични възможности) да адаптират средата за по-щадящ разпит.

Няма консистентна практика по отношение на това къде се намира синята стая - в някои райони такава е изградена в сградите на съда, което я прави по-трудно достъпна за ползване от разследващите полицаи (тъй като е необходимо позволение от прокурор и предварителното ѝ заявяване за ползване), в други случаи, се намира в помещенията на т.нар. Комплекси за социални услуги. И в двата случая обаче тази стая не се използва когато разпита се извършва непосредствено след като е съобщено и/или разкрито престъплението и сигналът за престъплението е получен в извънработно време и в почивен ден. В такава ситуация разследващите провеждат разпита на деца в своите помещения в сградата на полицията. В интервю с разследващ полицай бе споделено, че в тези случаи прибегват до помощта от специалистите от отдел Детска-педагогическа стая, както и на тези от Отделите за закрила на детето.

В случаите, при които разпитите на децата се извършват в синя стая, според интервюираните специалисти, те протичат с участието на психолог и/или социален работник, който опосредства разговора с детето и перифразира въпросите, които да му бъдат зададени, като се съобразява с възрастта и състоянието на детето.²⁰⁷ Зад стъклото в синята стая остават всички останали участници в процеса. Участието на специално обучен специалист, който да осъществява разпита на детето, обаче, не е осигурено в случаите на спешен разпит, извършен непосредствено след получаване на сигнала и установяване на извършеното престъпление - тогава разпитът се води от разследващия полицай при възможност и с участието на специалист от Детска-педагогическа стая.²⁰⁸ Съобщена бе и практиката разследващите полицаи да си сътрудничат помежду си така че по възможност разпита на дете, жертва на сексуално насилие, на основано на пола насилие или на насилие при близки взаимоотношения, да се осъществява от лице от същия пол.²⁰⁹

Колкото до изискването всички разпити на детето жертва да бъдат записвани аудио-визуално и тези записи да се използват като доказателство в наказателното производство, беше установено, че сините стаи разполагат със средства за аудио запис, за да бъдат възпроизведен разпита на детето.²¹⁰

Следва да посочим, че професионалистите отдават голямо значение на наличието на възможност за ползване на „синя стая“, като се оценява факта, че средата, която се предоставя е действително щадяща. Липсата на такова помещение дори се приема като едно от най-значителните предизвикателства при разследване на случаи на пострадали деца.²¹¹

Усилия за избягване на повторната виктимизация

²⁰⁷ От интервюта на съдии

²⁰⁸ От интервю на полицаи и специалист от Детска педагогическа стая, жени.

²⁰⁹ От интервю с разследващ полицай, мъж.

²¹⁰ От интервю на съдии

²¹¹ От интервю на районен прокурор, жена.

Забелязва се стремеж разпитите на децата да се свеждат до минимум и да се избягват повторни такива (чрез прочитане на показанията от разпита, проведен на досъдебната фаза, например). В НПК е предвидена нормативно такава възможност при наличието на определени предпоставки.²¹² Потвърдено бе и от интервюираните съдии, че при наличието на тези предпоставки, повторният разпит в съдебна фаза може да бъде избегнат.

Остава обаче практиката да има поне два разпита в производствата по дела с жертви деца - един, провеждан от разследващия полицаи (или специалист от Детска-педагогическа стая) при получаване на сигнала и установяване на извършеното престъпление (наричан още беседа) и извършването на т.нар. предварителна проверка и поне още един на досъдебната фаза (който може да бъде и пред съдия) за разкриване на допълнителни детайли и въпроси по разследването.²¹³ Обикновено се провежда и трети разпит в съдебното производство, с оглед на принципа на непосредственост на наказателния процес. Този разпит може да бъде избегнат при наличие на поставените в НПК предпоставки.²¹⁴

Често при разглеждането на случаи на деца с увреждания, жертви на престъпления, се назначават съдебни експертизи²¹⁵ - психиатрична, психологическа или комплексна, които, от една страна, имат за задача, както да установят вредата от престъплението спрямо личността и психиката на детето и причинната им връзка с деянието, но, от друга, и да „проверят“ доколко детето е могло да разбира това, което се е случило с него и да дава достоверни показания. За извършването на такива експертизи отново се провеждат разговори и изследвания с детето относно преживяното от него посегателство, макар и разговорите да се водят от специалисти (психиатри, психолози, социални работници).

Видеоконферентна връзка

Поради големия формализъм на наказателния процес и принципа на непосредственост, на практика нито в досъдебната, нито в съдебната фаза на производството, децата се разпитват чрез видеоконферентна връзка. В интервю на съдия видеоконферентната връзка беше посочена като възможен способ за осигуряване на процесуални улеснения²¹⁶ и щадяща среда за събиране на сведения от пострадало дете, но потенциала на този способ не се използва, както и не е технически обезпечен към настоящия момент. Беше установено, че в един съд е налице цялата техническа възможност за

²¹² Съгласно чл. 218 ал.1 т.6 от НПК показанията на свидетел, дадени по същото дело пред съдия в досъдебното производство или пред друг състав на съда, се прочитат, когато свидетелят е малолетен или със специфични нужди от защита и при разпита му са присъствали обвиняемият и неговият защитник.

²¹³ Установява се от интервю с полицаи и районни съдии

²¹⁴ Виж чл.218 НПК.

²¹⁵ Интервю с районен съдия, мъж.

²¹⁶ Интервю с районен съдия, мъж.

провеждане на видеоконферентна връзка и се използва, но при разпита на висококвалифицирани вещи лица, а не в случаи на деца с увреждания.²¹⁷

Преодоляване на конфликта на интереси

Само в един случай²¹⁸ бе споделено за назначен особен представител на детето – жертва, в хода на разследването, тъй като било установено, че детето няма близък роднина и било настанено в Център за настаняване от семеен тип. Особените представители обикновено нямат специални знания във връзка с комуникацията с деца с увреждания и изобщо за права на деца с увреждания.²¹⁹ Все пак беше посочено, че особените представители проявяват като минимум необходимата деликатност при работа с деца.²²⁰

Запазване на конфиденциалността на жертвите и закрила на личния им живот

По отношение на съдебната фаза на процеса бе споделено от съдиите, че провеждат заседанията при закрити врати когато делото изисква разпит на деца жертви на престъпления.²²¹ Разказан бе и случай, когато от съдебното заседание са изведени родителите на пострадалото дете, за да бъде предположено да разкаже за извършени спрямо него блудствени действия от страна на трето лице.²²²

²¹⁷ Интервю със системен администратор в съд, мъж.

²¹⁸ Интервю с районен съдия, мъж.

²¹⁹ Интервюта със съдии

²²⁰ Интервю със съдия, мъж.

²²¹ Интервюта с районни съдии

²²² Интервю с районен съдия, мъж.

006

ОПИТЪТ НА ДЕЦАТА
В НАКАЗАТЕЛНО-
ПРАВНАТА
СИСТЕМА

01 Пречки за участието на деца с увреждания в наказателни производства

Както бе посочено случаи на деца с увреждания, жертви на престъпления, достигат до органите на наказателното правосъдие изключително рядко. Те остават невидими жертви, неразпознати от никоя система. Достъпът до такива деца се оказва изключително труден, най-вече поради невъзможността да бъдат идентифицирани. За да дадем гледната точка на децата все пак и да опишем опита им, направихме интервюта с експерти с много богат опит с деца, родител на дете с увреждане, станало жертва на престъпление (сексуално посегателство) и пълнолетна жена, станала жертва на престъпление като дете.

От интервю със специалист логопед, с богат опит от работа с деца с комуникационни затруднения, се откроява възможната причина за този нисък брой случаи на деца с увреждания, достигнали до наказателното правораздаване. Според този специалист, при работата си с децата с комуникационни затруднения и родители, различните видове специалисти и терапевти, се фокусират върху това да развиват уменията на децата, така че да компенсират дефицитите, причинени от увреждането. Рядко фокусът е върху това „*как се чувства детето, какво му доставя радост и кое го натъжава, какво го прави щастливо*“.²²³ Темата за насилието липсва. Не се обсъжда какво представлява то и какви могат да бъдат проявленията му в контекста на живота на децата с интелектуални и психосоциални увреждания.

*„Те не биха могли да разберат какво е насилие. Общо взето обучението на тези хора със затруднена комуникация не стига до темата за насилие [...] Но ако бъдат обучавани [...] какво мога да позволя на някой да прави с моето тяло например, има доста от децата, които биха могли да бъдат обучени да разбират темата както се научават да разбират абстрактното време - навън е студено, топло, пролет, лято например...“*²²⁴

Резултатът е липсата на осъзнатост и знания у децата с интелектуални и психосоциални увреждания какво представлява насилието и в какви форми може да се прояви, какво би могло да бъде посегателство и престъпление спрямо тях.

„Ако говорим за хора, които използват допълваща и алтернативна комуникация, трябва ние да въведем темата, да предложим, да обсъдим какво значи удрям, ритам. Реално ние с децата в норма правим така, ние говорим кое е правилно и кое не е правилно, кое е допустимо и кое не е допустимо. Всъщност за тези деца няма нужда да имаме по-специално отношение, трябва по-скоро да въведем темата. А когато имаме хора или дете с увреждане сякаш темите са на едно по-битово ниво - хранене, обличане, и много рядко се стига до обсъждане на темите например какво аз

²²³ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

²²⁴ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

*искам, какво е важно за мен. Децата много често попадат в една вихрушка на водене по специалисти и на тях им се предлага обучение в развитие на умения, които те после не използват твърде много, но никой не ги пита на теб какво ти харесва сега, ти от какво се интересуваш сега. Това, че си човек с увреждане сякаш в България е една такава компенсаторна цялата работа, да можем да наваксаеме, да го направим тоя човек като другите.*²²⁵

Така цитираното интервю ясно показва, че пренебрегването на емоционалното състояние и нужди на децата с увреждания е израз на липсата на уважение и признаването им като цялостна личност. Погрешно е да мислим, че ако детето не говори, то не разбира нищо или не чувства нищо. Фокусирането върху увреждането като медицински проблем, който трябва да бъде лекуван и третиран с различни терапии, засенчва, понякога изцяло, емоционалните потребности на детето.

*„По-скоро родителите не посмяват да задават такъв въпрос на децата си („Ти какъв ще станеш като пораснеш?“).*²²⁶

Този извод се потвърждава от разказа на лице с психично увреждане, претърпяло насилие още от най-ранна детска възраст, впоследствие жертва и на други форми на сексуално насилие и тормоз. Едва след разговор с адвокат в зряла възраст жертвата започва да осъзнава, че е обект на насилие:

*„И аз я питам "Какво насилие?". И тя разбра, че аз не осъзнавам, че ме тормозят сексуално... Бях в някакво състояние на транс. Може би няколко седмици. Аз не можех да го осъзная. ... Бях някак си извън реалността.*²²⁷

Обучение с подходящи средства и методи на самите деца с психични и интелектуални увреждания да знаят какво е насилие, как да го разпознават, как да реагират и да подадат сигнал е особено наложително с оглед на обстоятелството, че най-често посегателствата над тези деца са извършени от родител или негов партньор или вследствие на прегаряне на лицата, които полагат грижи за детето с увреждане.

*„Аз смятам, че тези семейства, особено на хора с тежки увреждания, са в голям риск в самите семейства от прегаряне, защото ние знаем, че когато едно дете получи тежка диагноза семействата се разпадат, много често родителите се развеждат или единия от родителите трябва да спре да работи, което означава, че оттук нататък ние нямаме нито пълноценно семейство, нито един родител, който може да си следва неговите мечти и реално прегарянето в тая грижа за детето за мен е голям риск от това дори и в семейството да има насилие.*²²⁸

Немалко са и случаите на negliжиране на нуждите на децата от родителите им или на конфликт на интереси. В такива случаи е много важно децата да

²²⁵ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

²²⁶ Пак там

²²⁷ Интервю с жертва на сексуално посегателство, жена.

²²⁸ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

разполагат с възможността независимо да алармират за извършено посегателство. Според интервюиран специалист логопед реално децата с увреждания са трудни за овладяване и ако няма родител, който да спре другия родител или да спре по-големия брат или сестра, който е ядосан на детето с увреждане вероятността да възникне насилие в най-различните му форми в самото семейство е голяма.²²⁹

В случаите, при които липсва противоречие между интересите на детето и родителя, ярко се откроява необходимостта от обучение, както на децата, така и на родителите относно това как да комуникират това насилие и веднъж вече комуникирано, как да постъпят, какво да направят - кой орган трябва да сезират, какви съдебно-медицински прегледи следва да бъдат проведени, каква терапевтична подкрепа е необходима и най-важното - къде за провеждане на тези действия са налични обучени за работа с децата с интелектуални и психосоциални увреждания специалисти. Тук проблемите се коренят най-вече в липсата на достъп до информация и подкрепа, за да се достигне до правосъдие.

„В смисъл по онова време една дама с неправителствена организация, за да я попитам какви са правилата, как да постъпя и какво да правя аз, защото нямам никаква представа. [...] аз все едно, че се блъснах в една стена буквално. ... Ами те обикновено, когато има проблем, всеки гледа да се скрие или да избяга от това, което ще направиш, защото е свързано с неприятности.“²³⁰

След идентифицирането на насилието или посегателството над дете с увреждане в рамките на семейството и неговия близък кръг, бариерите, с които се сблъскват жертвите са в няколко основни насоки.

На първо място е недоверието, липсата на чувствителност и разбиране на проблема от членовете на обществото (които се оказват под една или друга форма участници или свидетели на посегателството). Ако детето не може да изкаже ясно какво е преживяло, околните лесно отричат, че нещо нередно изобщо се е случило. Отричането на насилието е проблем по принцип, независимо дали се касае за деца с увреждания или не, но наличието на увреждане допълнително усложнява разпознаването и признаването му.

„Не смятам, че и културално тази тема по някакъв начин може да се обсъжда в обществото. И като тя липсва като тема в обществото някак си няма как да се търси наказателност (наказателна отговорност) на по-високо ниво, тя не е осъзната на по-ниското ниво[...] И реално не съм сигурна колко човека биха реагирали, ако видят такова нещо, пък камо ли да се стигне до някаква институция като съда [...] Ограничената комуникация на

²²⁹ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

²³⁰ Интервю с родител на дете, жертва на престъпление, жена.

*хората с увреждания, още по-малко дава възможност те да могат да си кажат“.*²³¹

На Въпрос:

„Получихте ли помощ от персонала по някакъв начин да се разбере какво се е случило?“

Отговор:

*„Не. Не, не, не. Даже напротив. Не. Аз получих заплахи от страна на директорката, в смисъл въобще държанието ѝ беше страшно. Обясни ми как аз съм луда, ако си мисля, че някой ще ми обърне внимание. Беше доста тежко.“*²³²

На следващо място, това недоверие и липса на разбиране се пренася и битува и на институционално ниво при сигнализиране за престъплението.

От интервю на специалист логопед става ясно, че при случаи на забелязано от тях насилие над дете с увреждане, те се обръщат към социалните служби:

*„Когато имаме някакъв случай с насилие, ние можем да пишем до социалните доклад, в който да съобщим [...] Обаче нищо не става, просто пишем едни доклади и отсреща никой не реагира [...] Когато напишем човекът е много агресивен, за него трябва да се намери друго място или друга услуга... никой не се обажда и не пита какво става с този човек или никой не търси семейството, за да ги пита кое ви е трудно, какво да търсим друго в тази социална система. Общо взето имаме механизъм, който не работи... но реално писането на тези доклади не води до диалог, а до информирането на някой, който даже не знаем дали ги чете тези доклади [...] няма никаква комуникация...къса се връзката с подаването на информация и след това някаква реакция или коментар или задействане на някакъв механизъм...“.*²³³

*„През цялото време аз водех някакви безспирни борби, разговори, оплаквания [...]. Аз наистина търсех помощ, защото аз не знаех как да реагирам. Започнах да звъня по различни инстанции, вдигнах шум...“.*²³⁴

„ ...в случая буквално се стараех максимално бързо да отидат под черджето, да се забележи така и да отминем, нали, без всякакви, всякакви неща говорим като някакъв отзвук, като някакви наказания или каквото и да било, защото дори и към днешна дата хората, които аз смятам, че са отговорни за състоянието на дъщеря ми са на тези места, няма нищо, което да се е променило. Никакви. Дори на база всички доказателства, които дадохме, че има неправомерно посегателство[...]. В смисъл нашият случай беше един от

²³¹ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

²³² Интервю с родител на дете, жертва на престъпление, жена.

²³³ Интервю на специалист логопед с опит от работа с деца, жена.

²³⁴ Интервю с родител на дете, жертва на престъпление, жена.

*случаите, които институциите замълчаха, обърнаха поглед настрана и директно ни отсвириха.*²³⁵

*„Аз след това се опитах да водя производство по Закона за закрила на детето, тъй като нямаме втори родител [...] аз го подадох като адвокат в съда едновременно с молба съдията да ме назначи за особен представител на детето. Един вид от името на самото дете образувахме това гражданско дело по Закона за закрила на детето за временно настаняване извън семейството. [...] [А]з съм външен човек, другите външни такива хора биха били Отдел закрила на детето и прокурор. Ние изчерпахме тези възможности - имахме среща с отдел закрила на детето [...] представихме диагнозите, обяснихме [...] че се касае за психично насилие над това дете в крайна сметка [...] отдела нищо не направи, те не извеждат деца заради психично насилие, просто няма такава практика, ако детето не е със синини и с кръв няма да го изведат. Почнаха се едни оправдания - тя била с девиантно поведение, никой нямало да иска да я вземе в ЦНСТ-тата. В смисъл признават един вид, че не е хубаво да седи там (бел.а. в семейството) [...] Пробвах с водещия разследването прокурор, още като ми предявявах материалите по досъдебното и четох всичките доказателства, още тогава направих предложение прокурорът да си използва правомощията по Закона за закрила на детето[...]. Прокурорът също нищо не направи...“*²³⁶

*„Това е много стар техен случай [...] те (бел.а. отдела за закрила на детето) вече знаеха за този случай... нищо. Аз оставам с впечатление, че когато се касае за психическо насилие, не ги приоритизират тези случаи, просто имат прекалено много други, които в техните представи са по-тежки и по-рискови [...] тези си седят ей така [...] много пасивно, много слабо поведение имаха, въпреки че знаеха от много години ...“*²³⁷

В малкото случаи, когато все пак до правоохранителните органи достигне посегателство над дете с увреждане и започнат действия по разследването, прозират незнанието и неумението на правоохранителните органи да подхождат подходящо с оглед състоянието на жертвата и увреждането и да предложат и приложат процесуални улеснения, подходящи за конкретния случай.

*„просто жените (полицайките), с които ние работехме, дамите, се оказа, че наистина нямат никаква представа как се работи и какво касае лице, което в случая е аутист. [...] И това нещо е страшно. ... Много време изгубихме тогава, страшно много беше. Беше много страшно, наистина беше ужасно.“*²³⁸

²³⁵ Пак там

²³⁶ От интервю на адвокат, жена, специализиран в защита на деца и момичета, жертви на трафик и сексуално насилие, по повод случай на подаден сигнал за престъпление срещу дете с индуцираното налудно разстройство.

²³⁷ Пак там

²³⁸ Интервю с родител на дете, жертва на престъпление, жена.

Не рядко действията на ангажираните в наказателната система органи се предопределят и от вида на жертвата и вида на престъплението, което се разследва. Така предразсъдъкът спрямо момичетата, жертви на сексуални престъпления и трафик, води до това, че за тях синята стая не се използва, тъй като те не се разпознават за жертви, а се заклеймяват като съучастници в това, което им се е случило.

“Има един такъв момент, че синята стая се използва или за деца, които са по-малки, доста по-малки, или за такива, които са пострадали в тежки престъпления, но, пак казвам, не сексуални. Защото там (при сексуалните престъпления), аз лично от моя опит мога да кажа, че децата много бързо се превръщат в зрели фигури, така се гледа на тях, като на зрял човек, и са и като съучастници на това, което се е случило с тях. Имали сме за съжаление не един такъв случай на момичета, въвлечени в трафик, момичета, които са на 13, 14 годишна възраст, т.е. някои от тях са и малолетни, но просто заради начина, по който изглеждат и действията, които споделят и описват пред съда, автоматично се променя настроението към тях и те стават вече не толкова деца и почват да ги осъждат и морално [...] много често не искат да ги разпитват в синя стая, защото не ги разпознават като пострадали ... или включително и коментари от порядъка на „Виж я как изглежда, тя въобще не е момиче.“ или „Недейте да си представяте някакво дете, че ще дойде, всъщност тя е доста...“ и описват форми, които са женски [...] разпитват се в съдебна зала“.²³⁹

Беше посочено в предходната глава, че професионалистите от наказателната система отдават голямо значение на наличието на възможност за ползване на „синя стая“, като се оценява факта, че средата, която се предоставя е действително щадяща. Неправителствени организации, които предоставят услуги на деца, преживели насилие и техните семейства, споделят и редица проблеми във функционирането на сините стаи:

„Самата синя стая, самите помещения не са добре адаптирани за това да се провеждат там разпити. В Районния съд,²⁴⁰ в който много често ходиме [...] стъклото прозира, т.е. ако детето се обърне, то може в някои случаи да види обвиняемия. И сме имали случаи, в които той е там, аз го виждам, детето ми разказва нещо и аз знам, че ако това дете се обърне, ще го види. Понякога се чува какво се случва в съдебна зала, също недопустимо. Аз дори мисля, че в такива случаи, в които едно дете трябва да дава показания срещу някого друг, този човек въобще не трябва да бъде в съдебната зала. Защото, разбирайки, и сме имали такива случаи, в които в момента, в който

²³⁹ Интервю на социален работник, жена, от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете. Програмата е насочена към деца, преживели насилие, жертви или свидетели на престъпление и злоупотреба и има за цел да ги подкрепи и подготви за участие в досъдебно и съдебно производство. Целта на програмата е да подготви детето за изслушване в специализирано помещение за разпит на деца или за явяването им съдебна зала. В рамките на програмата специално обучен социален работник или психолог провежда разпит на детето в специализирана стая за разпит на деца.

²⁴⁰ Става въпрос за най-големия районен съд в страната.

разберат, те питат, те искат да разкрият някаква информация, защото си дават сметка, че ще навреди на този друг човек. Те питат: еди - кой си в стаята ли е, ти нямаш право да ги излъжеш, няма смисъл да ги лъжеш. В момента, в който го кажеш това нещо те почват, абсолютно автоматично започват да говорят в друга посока. Което не е в помощ и на съда, в крайна сметка съдията няма да може да вземе обективно решение“.²⁴¹

По отношение на усилия за избягване на повторната виктимизация, специалистите от подкрепяща организация споделят редица проблеми - въпросите са виктимизиращи и карат детето да спре да говори, не се гласува доверие на специалистите посредници в комуникацията с детето от страна на полицаи, съдии, не винаги им се предоставя предварителна възможност да се запознаят със случая, да направят предварителна оценка, да прегледат въпросите, които ще се задават:

„Също задаването на въпроси. Адвокатите на обвиняемия имат такива тактики, такива стратегии, че да объркат, да уязвят, да дискредитират и задават въпроси, които са виктимизиращи за едно момиче, което е в трафик и осем месеца ѝ се е налагало да прави какви ли не неща и ти да ѝ зададеш някакъв въпрос, което я прави още толкова съучастник, който е неправилен... той по много линии може да бъде оборен този въпрос и понякога обаче минават тези въпроси и съдията настоява да ги зададем.“²⁴²

„Много от въпросите са неправилни, много от въпросите нямат нужда да бъдат зададени директно, те ще излязат в самия разпит. Т.е. трябва да има малко координация. Ето тук почва проблема с координацията, т.е. полицаите да знаят нашата работа как се случва и защо се случва така, за да са спокойни, че това, за което сме там, ще се случи, просто няма да е в този, по този пряк начин, по който те са си представяли, но ще го има резултата. Малко доверие, да. И понякога е добре да се направи предварителна оценка, но много рядко имаме време за това.“²⁴³

Споделят и за лошо състояние на аудио-записващата техника в някои съдилища²⁴⁴, което води до повтаряне на въпроси.

Като много важен фактор с оглед на това, как ще протече наказателното производство спрямо децата жертви на престъпления, специалист от подкрепяща организация²⁴⁵ сочи и предварителната подготовка и обучение на полицаи, следователи, съдии, които разглеждат дела на деца. Като това дали магистратът или разследващият полицай ще се вслуша в съветите им и ще им

²⁴¹ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴² Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴³ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴⁴ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴⁵ Интервю със социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

се довери зависи именно от подготовката им, чувствителността им и специализацията им към темата:

„Обикновено се вслушват и съобразяват, защото ние говорим неща, които са много резонни. Понякога няма чуваемост. Понякога пък съдията решава, че иска да си зададе такъв въпрос и смята, че какво толкова ще стане, едно дете нали това, че до вчера три човека са я изнасилвали какво пречи днес ти да я питаш за това - тя е претръпнала [...] в сексуалното насилие това се случва често [...] аз мисля, че това е липсата на информираност. Съдиите, не знам доколко са профилирани [...] а има едни специфични неща, с които те не са запознати и е въпрос на това да бъдат информирани, също и за психологични процеси, и също и за трафика има много голяма стигма над жертвите на трафик, а това са хора, които са преживяли може би едно от най-тежкото насилие. И това са хората, с които най-трудно се работи постфактум, те са най- като личности-обезличени...“²⁴⁶

Като положителна тенденция беше посочено съобразяването от страната на съдиите с обстоятелството, че жертвата е дете и беше посочена практика как съдии разговарят с децата на разбираем език, представят им се, опитват се да ги предразположат и се съобразяват с техните потребности. Обратната тенденция беше посочена в работата на полицаите, които бързо скъсяват дистанцията с детето и директно пристъпват към изпълнението на разпореждането на прокурорите, като се стремят да го изпълнят дословно.²⁴⁷

Допълнително беше изтъкнато и обстоятелството, че децата, жертви на насилие, особено в случаите на сексуално насилие, се разпитват многократно преди да стигнат до синя стая. Затова практиката на подкрепяща организация е²⁴⁸, когато до тях стигне подобен случай, на първо място да посъветват пострадалите да сигнализират в полицията и да искат синя стая. Освен това бяха споделени и случаи за твърде дълги разпити на деца:

„Има случаи на пет-шест часа разпит на дете, което е малко...то е противно на абсолютно всички стратегии в цял свят, които използват за разпит. Обаче го правят това нещо.“²⁴⁹

„Когато задаваш въпроси във всички посоки, нали това не са зрели хора, това е дете, ти трябва да му навигираш мисълта да навлезе в такава динамика. Когато почнеш самия ти да задаваш хаотично въпроси, детето се обърква, започва да дава информация, която си противоречи, оттам разпита от три часа става на пет, става на шест. И след този разпит възможно е да го викнат за допълнителни данни, ако нещо допълнително

²⁴⁶ Интервю със социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴⁷ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁴⁸ Неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете

²⁴⁹ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

дойде или нещо са изпуснали в самия разпит. След това може да има досъдебна, съдебна фаза, ако имат нужда от допълнително...“²⁵⁰

По отношение на представителството на децата в наказателния процес, от специалист от подкрепяща организация²⁵¹, бе споделено, че сред назначаваните особени представители на децата има както много добре подготвени професионалисти, адвокати, така и такива, които не разбират спецификите и особеностите на казусите с деца, жертви на престъпления. Т.е. не бе посочена единна тенденция.

Често децата стават и заложници на недобрата координация между отделните институции, които имат отношение към техния случай. Според социален работник от неправителствена организация²⁵², като цяло няма добра координация между отделите за закрила на детето и професионалистите от наказателната система и въобще между институциите, когато възникне казус на дете.

„Моите впечатления са, че като цяло няма много добра координация между институциите, когато възникне такъв казус. Обикновено има институция, която е водеща по казуса, т.е. ако има извършено престъпление, което по Наказателния кодекс полицията ще се заеме по-скоро с този случай и те ще взимат такива решения, изхождайки от техните нужди, няма да се съобразят толкова с отдела за закрила на детето или с неправителствена организация. Обратното, когато става въпрос за дете, което е пострадало, да речем, в контекста, че е станало свидетел на домашно насилие в дома, някак си не минава това като престъпление, което полицията би разследвала, влиза във взетите решения от отдела за закрила на детето. Координацията не е много добра. Ако когато има такъв тип изслушвания (в синя стая), аз мисля, че основната фигура, която взема решения как ще се проведе това нещо, е разследващият полицай спрямо това, което прокурорът е дал като напътствия и разбира се, това, което съдията ще допусне. Има съдии, които дават доста голяма свобода на всички нас, когато влезем в залата, т.е. те наистина се отдръпват и остават процеса да се развие естествено, има такива, които продължават да контролират средата, дават наставления, има неща, които са в разрез с нашите протоколи и нашата методика за провеждане на подобни разпити.“²⁵³

²⁵⁰ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁵¹ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁵² Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

²⁵³ Интервю на социален работник от неправителствена организация, която провежда Програма за подготовка и провеждане на разпит на дете, жена.

В крайна сметка, липсата на подход и приспособяване на процеса по събиране на доказателства към спецификите, продиктувани от увреждането и от характера на посегателството, съчетано с голямото недоверие и предразсъдъци спрямо децата и хората с увреждания водят до по-голям риск от прекратяване на производството. Това прекратяване лишава децата, претърпели насилие, от защита и реализация на техните основни права, както и ги лишава от компенсация, води до неадресиране на преживяната травма.

02 Използване на технологии за преодоляване на пречките

Както беше посочено по-горе, в България средствата за допълваща и алтернативна комуникация, макар и не широко разпространени, са въведени, като това касае и високотехнологичните такива.

Възможността за преодоляване на бариерите, които децата с увреждания срещат, чрез използване на ДАК, е добре илюстрирана от историята на дете, което не може да говори, не може да прави фини движения с ръцете си, но използва устройство за контрол с поглед. Благодарение на тази технология детето усвоява все повече неща – играе игри, избира и пуска любимите си песни и филми в интернет, управлява телевизора, а през 2019 г. е записано в първи клас в масово училище.²⁵⁴

В рамките на настоящото проучване обаче не бе намерен случай на дете, което ползва такава или подобна технология и е имало досег със системата на наказателното правосъдие в България.

Но до каква степен всъщност ДАК са познати и се използват на практика?

След свое проучване за нивото на компетентност, знанията, практиките и нагласите в областта на ДАК, УНИЦЕФ разработва програмата „Глас за всяко дете“ в България.²⁵⁵ Тя е насочена към поетапно въвеждане и използване на помощни средства за допълваща и алтернативна комуникация в детските градини и училищата в България. В изпълнение на тази програма и нейните цели УНИЦЕФ е реализирало следните дейности:

1. Адаптация и превод на български език на платформата с комуникационни табла Global Symbols.²⁵⁶ Благодарение на усилията на местната организация на

²⁵⁴ Историята може да бъде проследена на сайта на Фондация „АСИСТ“, тук: <https://en.assistfoundation.eu/2017/09/24/anna/>, а видеото за историята на детето е достъпно тук: <https://www.youtube.com/watch?v=ZW0M9z2Y78A>

²⁵⁵ Програмата „Глас за всяко дете“ е достъпна тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D1%81%D1%8F%D0%BA%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5> Тя има 3 основни цели: 1. Да разработи българска система от символи и обучителен пакет; 2. Да повиши капацитета на специалистите в Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващо образование (РЦПППО) към Министерството на образованието и науката; 3. Да оказва директна подкрепа на деца, родители, учители за работа с ДАК и разпространение на опита.

²⁵⁶ Преведената платформа е достъпна тук <https://globalsymbols.com/?locale=bg>

УНИЦЕФ платформата непрекъснато се обновява и разширява базата си от ресурси на български език.²⁵⁷

2. Превод на български език на разработеното от УНИЦЕФ приложение Cboard-уеб приложение²⁵⁸, подпомагащо комуникацията със символи и преобразуване на текст в реч. Приложението е с отворен код²⁵⁹ и е бесплатно за потребителите. Чрез него може да се конвертират символи в реч; да бъдат създавани и принтирани табла и папки за комуникация; да се създава запис на конкретни изказвания, които да се активират при натискане на съответния им символ, картинка или снимка. Създаден е и Наръчник за Cboard на български език.²⁶⁰

3. Провеждане на обучения за обучители за въвеждане и прилагане на ДАК.²⁶¹

Принос в областта на ДАК има и Фондация “АСИСТ – Помагачи технологии”. В дейността си фондацията поставя акцент върху осигуряването на ДАК за децата и възрастните с тежки физически увреждания, които, според основателите ѝ, най-силно се нуждаят от високотехнологични средства за допълваща и алтернативна комуникация и са най-засегнати и уязвими поради невъзможността им да говорят.²⁶² Фондацията си сътрудничи с представители на институциите в България, които въвеждат и осъществяват политики по отношение на хората с увреждания. От януари 2018 г. тя е член на Националния съвет за закрила на детето към Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД).²⁶³ Фондацията е и участник в консултативния процес по разработването на стратегическия на политическо ниво документ Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2026 г.).²⁶⁴

²⁵⁷ Достъпни на български език в платформата са: 1. Онлайн тренинг „Пътеводител на ДАК“ – материалите в тренинга са свободно достъпни и осигурени за всеки, който подкрепя много малки деца с тежки речеви и езикови затруднения, на които им е необходимо да използват други методи на комуникация, такива като символи и подпомагащи технологии. Повече за тренинга тук: <https://training.globalsymbols.com/course/index.php?categoryid=9>; 2. Набор от „Типично български символи“ - символи уникално разработени за България, където са представени символни изображения на типично български думи свързани с българщината, народните традиции и кухня, фолклор и национални празници. Наборът съдържа 347 типично български символа. Повече за този набор на: <https://globalsymbols.com/symbolsets/typical-bulgarian-symbols-svg?locale=bg>; 3. Множество други набори от символи, които могат да бъдат преведени на български език, са достъпни тук: <https://globalsymbols.com/symbolsets?locale=bg>; 4. Boardbuilder – уеб приложение за създаване на комуникационни табла и промяна на вече съществуващи символи. Могат да бъдат използвани готови шаблони за създаването на комуникационни табла или да бъдат изработени уникални такива. В приложението могат да се намерят множество готови тематично ориентирани комуникационни табла, които да бъдат принтирани, споделени онлайн, преведени и/или преработени. Повече за това приложение може да бъде намерено тук: <https://app.globalsymbols.com/bg/>.

²⁵⁸ Преведеното приложение е достъпно тук: <https://www.cboard.io/bg/>

²⁵⁹ Програмата е с отворен код, което позволява свободното ѝ разпространение и/или промяна при условията на GNU General Public License version 3, публикуван от Фондацията за свободен софтуер (Free Software Foundation). Разработена е от ОТТАА Project (<https://otaa-project.github.io/>) и Cboard контрибутори (<https://github.com/cboard-org/cboard>);

²⁶⁰ Наръчникът за Cboard е достъпен на български език тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/15336/file>

²⁶¹ Относно обученията за обучители за въвеждане и прилагане на ДАК виж в сайта на УНИЦЕФ на:

<https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D1%81%D1%8F%D0%BA%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5>

²⁶² Относно дейността на Фондацията виж <https://assistfoundation.eu/%d0%bc%d0%b8%d1%81%d0%b8%d1%8f/>

²⁶³ Относно сътрудничеството на Фондацията с представители на институциите в България виж:

<https://sacp.government.bg/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D1%81%D1%8A%D0%B2%D0%B5%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%B0>

²⁶⁴ Националната програма е достъпна тук:

<https://sacp.government.bg/%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0>

Тя е и партнираща организация на ДАЗД за реализирането на Оперативна цел 4 „Гарантиране правото на закрила на деца с увреждания и/или със специални образователни потребности (СОП), деца с комплексни комуникативни потребности (с нарушена или липсваща функционална реч)“, включена в Плана за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2024 г.).²⁶⁵

Както беше посочено вече по-горе²⁶⁶, липсва осъзнатост и знания у децата с интелектуални и психосоциални увреждания какво представлява насилието и в какви форми може да се прояви. За да бъде преодолян този пропуск е необходимо като част от цялостния процес по обучение и подкрепа на децата с увреждания в България да бъдат включени и темата за насилието и как може да се сигнализира за него.

Безспорно крачка напред, макар и в сферата на образованието, а не на достъпа до правосъдие, е започналият през 2017 г. в България целенасочен процес по въвеждане на приобщаващото образование. Във фокуса му са децата и учениците със специални образователни потребности и/или хронични заболявания, на които да бъде предоставена възможността за получаване на допълнителна подкрепа за личностно развитие и ресурсно подпомагане. Получаването на тази подкрепа и нейното развитие в голямата си част зависи от индивидуалната функционална оценка на потребностите на децата. Според Наредбата за приобщаващото образование²⁶⁷, оценката на индивидуалните потребности от допълнителна подкрепа за личностно развитие на децата и учениците е функционална.²⁶⁸ При извършването ѝ, образователните потребности, увреждането и функционирането на детето се разглеждат като следствие от взаимодействието между здравословното състояние и факторите на средата, в съответствие с Международната класификация на функционирането на човека, уврежданията и здравето (ICF) на Световната здравна организация (СЗО) и при отчитане на Международната класификация на болестите - МКБ 10 на СЗО. Оценката на децата и учениците следва да се извършва съгласно карта за оценка на индивидуалните потребности на детето или ученика.

През 2023 г. Министерството на образованието и науката издава и публикува на сайта си²⁶⁹ „Карта за функционална оценка на индивидуалните потребности на децата и учениците със специални образователни потребности и с хронични заболявания, във връзка с Международната класификация за функционирането

²⁶⁵ Повече за Националната програма и Плана за действие за изпълнението ѝ виж § 3.1.3.1 от настоящия доклад.

²⁶⁶ Виж §6.1 от настоящия доклад.

²⁶⁷ В сила от 27.10.2017 г., приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 г. Достъпна тук: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137177670>

²⁶⁸ Виж чл. 78 от Наредбата.

²⁶⁹ Картата е изготвена по Проект BG05M2OP001-3.018-0001 „Подкрепа за приобщаващо образование“, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни и инвестиционни фондове, и е публикувана на 01.12.2023 г. на сайта на Министерството на образованието и науката: https://www.mon.bg/nfs/2023/12/karta_pr-podkrepa_po_01122023.pdf

на човека, уврежданията и здравето на децата и насоки за прилагането на картата“.²⁷⁰

По данни на Уницеф България²⁷¹, Министерството на образованието и науката инвестира в осигуряване на помагачи технологии в детските градини и училищата чрез проекти, финансирани от ЕС. Въпреки това, много малко образователни институции, преди всичко центровете за специална образователна подкрепа, се възползват от тези възможности. Очевидни причини за това, според организацията, са липсата на осведоменост и подходящо обучение за това какво представлява ДАК, кой може да се възползва от тези инструменти и технологии и как те се прилагат на практика. В края на 2020 г. Уницеф България възлага проучване²⁷², което да оцени нивото на компетентност, знанията, практиките и нагласите в областта на ДАК. Участие в него вземат над 200 специалисти от регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващото образование в България.²⁷³

Според резултатите от изследването: *„голяма част от специалистите оценяват своята запознатост и съответно честота на използване на средства за ДАК като много ниски. Това показва наличие на сериозни пропуски в техните компетентности в тази важна област от работата с деца с комплексни комуникативни потребности в системата на*

²⁷⁰ Според текста на Картата „Международната класификация за функционирането на човека, уврежданията и здравето на деца и юноши (ICF-CY) се основава на т.нар. био-психо-социален модел, който съчетава аспекти на социалния и медицинския модел. Функционирането и уврежданията се разбират като резултат от комплексни взаимодействия между биологични, психологични и социални фактори. Също така Международната класификация за функционирането на човека, уврежданията и здравето на деца и юноши (ICF-CY) дава общ език за изследване на динамиката на тези фактори и следователно може да бъде основа за подобряване и на възможностите за приобщаващо образование на децата и учениците със специални образователни потребности. Био-психо-социалният модел означава, че всяко действие за подобряване на положението на лице със здравословен проблем има за цел да въздейства в три основни направления:

- соматичен статус;
- психо-емоционални компоненти;
- обстоятелството, че хората са част от социалния контекст.

Международната класификация за функционирането на човека, уврежданията и здравето на деца и юноши (МКФУЗ) в контекста на приобщаващото образование може да се използва за оценяване на функционирането и необходимостта от допълнителна подкрепа на децата и учениците със специални образователни потребности и/или хронични заболявания в различни области като мобилност, комуникация, учене и участие в социалния и обществен живот. Информацията, събрана чрез картата може да се приложи за разработване на плановете за подкрепа, които да са опора на цялостния процес на допълнителна подкрепа за личностно развитие в детските градини, училища и центрове за подкрепа на личностното развитие.“

²⁷¹ Данните са достъпни тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B5%D1%84-%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D0%B8-%D0%B4%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82>

²⁷² Проучването е проведено от фондация „АСИСТ – Помагачи технологии“ в рамките на проекта за повишаване на квалификацията на специалистите от Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващото образование (РЦПППО), финансиран от УНИЦЕФ България. Достъпно е тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/documents/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B7%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D1%8A%D0%BB%D0%B2%D0%B0%D1%89%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8-%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>

²⁷³ Законът за предучилищното и училищното образование регулира ключовата роля на тези центрове, в т.ч. координиране, консултиране, обучение, диагностика и методическа подкрепа. Почти 70% от респондентите на проучването са ресурсни учители със средно 10,4 г. професионален опит.

приобщаващото образование“ и още: “на практика освен нискотехнологичните средства за ДАК, които се познават, защото се използват за обучение (но не за комуникация), другите средства на практика не се познават от специалистите от РЦПППО“.²⁷⁴ Въз основа на резултатите от проучването, Уницеф разработва основните дейности по програмата „Глас за всяко дете“ в България.²⁷⁵ През месец май 2023 г. е проведен конкурс за формиране и обучение на национален екип по допълваща и алтернативна комуникация.²⁷⁶ В процедурата се включват повече от 100 специалисти от различни образователни институции. Сред критериите за избор на членове на екипа е наличието на висока мотивация за задълбочено усвояване и използване на съвременни високотехнологични средства за ДАК и достъп до компютър. Избрани са 29 специалисти, които завършват първия интензивен обучителен курс, проведен в периода юни – декември 2023 г. и официално вече са членове на Националния екип по ДАК.²⁷⁷

Препоръка: С оглед целите на работа на Национален екип по ДАК²⁷⁸ и в светлината на настоящото проучване би било добре специалисти от други сектори, в т.ч. юристи, полицаи, социални работници и др., също да се включат във фазата на разширяване на този екип.

В България от нискотехнологичните средства за допълваща и алтернативна комуникация се използват табла за комуникация, система за общуване чрез картинки - PECS279, визуални графици²⁸⁰ и др.

Високотехнологичните средства за комуникация са таблети и лаптопи със специализиран софтуер и вградени технологии за достъп като устройство за контрол с поглед. Основно преимущество е вградената синтезирана реч, която дава глас на лицето, което я използва. Така технологиите дават глас на

²⁷⁴ Конкретно получените резултати сочат, че:

- Броят на специалистите от РЦПППО, които са добре или напълно запознати с нискотехнологичните средства за ДАК, са 45%, а ги използват понякога, често или постоянно 43%. В много случаи нискотехнологичните средства за ДАК са познати, но се използват предимно за обучение, а не за комуникация.
- Със среднотехнологичните средства са запознати 19% от специалистите, а ги използват понякога, често или постоянно 8% от специалистите.
- Специалистите, които са добре или напълно запознати с високотехнологичните средства за ДАК, които дават най-големи възможности на децата с комплексни комуникативни потребности, са 13% , но те се използват понякога, често или винаги само от 6% от тях.
- При средствата за достъп до компютър, които дават възможност на деца с нарушения във фината моторика да използват високотехнологични средства за ДАК, специалистите, които са добре или напълно запознати с тях, са 7%, а тези, които ги използват понякога, често или винаги, са само 2%.
- Специалистите, които никога не използват горните средства за ДАК, са съответно: нискотехнологични – 32%; среднотехнологични – 81%; високотехнологични – 89% и средства за достъп до компютър – 95%

²⁷⁵ Повече за това виж Глава първа от настоящото изследване.

²⁷⁶ Конкурсът е организиран от Фондация „АСИСТ – Помагачи технологии“ в партньорство с Уницеф България и с подкрепата на дирекция „Приобщаващо образование“ на МОН

²⁷⁷ Кратко представяне на Националния екип по ДАК може да се гледа на:

<https://www.youtube.com/watch?v=F9n56GmGbFo>

²⁷⁸ Основна цел на екипа е да ускори съществено процеса на навлизането на технологиите за ДАК и достъп до компютър в системата на приобщаващото образование в полза на децата с комплексни комуникативни потребности – специалистите ще правят оценка на нуждите, консултации и обучение на деца с комплексни комуникативни потребности, ще провеждат обучения за други специалисти в областта на образованието и на семейства на деца със затруднения в комуникацията и ще бъдат включвани и в бъдещи обучения за повишаване на квалификацията в областта на ДАК.

²⁷⁹ ПЕКС (Picture Exchange Communication System - PECS) е система за общуване чрез размяна на картинки, която се използва за бързо развиване на комуникативни умения при лица с ограничена функционална реч.

²⁸⁰ Визуалните графици или разписания са поредица от символни картинки или снимки, подредени в последователността на предстоящите дейности.

невербалното дете. Компютърът говори вместо него и осигурява шанс за ефективна комуникация и пълноценно участие в различни житейски ситуации и социални роли.

Именно тези високотехнологични средства за комуникация биха били онези подходящи процесуални улеснения в сферата на наказателния процес, чрез които може да се осигури ефективен достъп до правосъдие, зададен като стандарт в Конвенцията за правата на хората с увреждания. Чрез тези средства децата с увреждания могат да бъдат преки и непреки участници във всякакви процесуални действия по производства, които ги засягат. Те в много голяма степен биха спомогнали упражняването на правото на децата и хората с увреждания да участват активно в засягащите ги процедури. Но към настоящия момент този потенциал остава нереализиран.

03 Събиране на данни

По официални данни на Националният статистически институт към 31.12.2023 г. населението на България е 6 445 481 души, от тях 1 104 198 са деца (на възраст от 0 до 17 години). Относителният дял на детското население е 17.1%.²⁸¹

По информация предоставена от Националната експертна лекарска комисия,²⁸² към 21.04.2024 г. общият брой на децата с увреждания е 25 549, което представлява 6.36% от общия брой освидетелствани лица в системата на медицинската експертиза във връзка с трайно намалена работоспособност/вид и степен на увреждане; броят на децата с интелектуални и психо-социални увреждания е 3652, което представлява 26,94% от общия брой освидетелствани лица; а броят на децата с нарушена или липсваща реч е 752, което представлява 14.97% от общия брой освидетелствани лица.

Според данни на Уницеф България, приблизителният брой на децата с увреждания в България е 32 000, като близо 15 000 деца със специални потребности изпитват затруднения да общуват.²⁸³

За 2022 г. общият брой на деца, жертви на насилие, регистрирани в отделите „Закрила на детето“ е 1288 деца, от тях броят на децата с увреждания, жертви на насилие е 59 деца.²⁸⁴

²⁸¹ Информацията е предоставена от Националния Статистически институт по реда на Закона за достъп до обществена информация;

²⁸² Информацията е предоставена от Националната експертна лекарска комисия по реда на Закона за достъп до обществена информация;

²⁸³ Информацията е поместена на сайта на Уницеф и е достъпна тук:

<https://www.unicef.org/bulgaria/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B5%D1%84-%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D0%B8-%D0%B4%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82>

По информация предоставена от Министерството на вътрешните работи (МВР),²⁸⁵ за 2022 г. броят на децата, спрямо които са извършени престъпления по Наказателния кодекс е 1983 деца, а за 2023 г. - 1893 деца. В административните структури на МВР не се събира информация конкретно относно деца с увреждания, които да са потърпевши от престъпления.

По данни от мониторинга на Координационния механизъм за насилие над деца, случаите на насилие над деца, по които е свикан механизмът за 2022 г. са 1152. В 43,2% от случаите, извършителите са родителите, като в 53,8% мястото на преживяното насилие е семейството.²⁸⁶

Според информация, предоставена от Председателя на Държавната агенция за закрила на детето²⁸⁷ по реда на Закона за достъп до обществената информация през 2022 г. Координационният механизъм при насилие по чл. 36г от Закона за закрила на детето е провел 1558 броя срещи на екипите.²⁸⁸

²⁸⁴ Данните са изнесени в презентация на Г-жа Камелия Николова, Главен директор на Главна дирекция "Контрол по правата на детето", на 5-та международна конференция "Допълваща и алтернативна комуникация" 24-26 ноември 2023, проведена онлайн, достъпна тук: <https://aac2023.assistfoundation.eu/>.

²⁸⁵ Информацията е предоставена от Министерството на вътрешните работи по реда на Закона за достъп до обществена информация;

²⁸⁶ Данните са изнесени в презентация на Г-жа Камелия Николова, Главен директор на Главна дирекция "Контрол по правата на детето", на 5-та международна конференция "Допълваща и алтернативна комуникация" 24-26 ноември 2023, проведена онлайн, достъпна тук: <https://aac2023.assistfoundation.eu/>.

²⁸⁷ Информация, предоставена от Председателя на Държавната агенция за закрила на детето по реда на Закона за достъп до обществената информация;

²⁸⁸ Информацията, предоставена от Председателя на Държавната агенция за закрила на детето обхваща периода през последните пет години, в които Координационният механизъм при насилие е провел срещи както следва:

през 2018 г.	1469
през 2019 г.	1584
през 2020 г.	1260
през 2021 г.	1687
през 2022 г.	1558

07

**ЗАКЛЮЧЕНИЯ И
ПРЕПОРЪКИ**

01 Заключение

Случаите на деца с увреждания, жертви на престъпления, достигнали до ангажираните в наказателния процес органи са изключително малко. Още по-малко и дори отсъстват случаи на невербални деца с увреждания. Не беше идентифициран нито един случай на дете, ползвател на средства на допълваща и алтернативна комуникация, който да е достигнал до органите на наказателния процес. Това води до извода, че тези деца В най-голяма си част историите, които споделят интервюираните, се отнасят до случаи на деца, жертви на престъпления и в редки случаи тези деца са с увреждания. Така съдебната система остава напълно сляпа за проблемите им, а останалите системи, включително и системата за закрила на детето не се ангажират да търсят решения.

В същото време, потенциалът на помагащите технологии за допълваща и алтернативна комуникация е забелязан отдавна в България. Налице са политически и практически стъпки, насочени към въвеждането на ДАК в живота на децата с увреждания. Използването на ДАК е по-познато и напреднало в образователната система, но през последните години все повече ДАК се разпознава и като средство, което може значително да подобри достъпа до правосъдие на децата и хората с комуникативни увреждания.

На политическо ниво има предприети мерки в тази насока, чрез въвеждане на темата в Плана за действие за изпълнение на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2024 г.).

Въпреки това, към настоящия момент и на практика, децата с увреждания имат затруднен и ограничен достъп до правосъдие, като случаите, в които такъв достъп е реализиран са единични. Правосъдната система в България все още не е добре адаптирана за децата като цяло, а за децата с увреждания остава недостъпна. Средствата за допълваща и алтернативна комуникация са напълно непознати в системата на наказателното правораздаване.

Наказателно-правосъдната система и системите за закрила на детето имат връзки, но те не са добре закрепени законодателно и най-вече на практика. Потенциалът на отделите за закрила на детето да осигурят пълноценно участие на детето с увреждане, станало жертва на престъпление, в наказателния процес, не се забелязва от никой участник в процеса, а ако се забелязва, разбирането за потенциала на тази система е ограничен.

Към настоящия момент всеки един от органите на наказателното производство - полиция, прокуратура и съд, разполага със своя самостоятелна електронна система за водене на делата и не е налице интеграция между тези системи. Това допълнително затруднява сътрудничеството между тях.

Не бяха установени проекти за използването на изкуствен интелект като средство за постигане на мултидисциплинарно сътрудничество в системата на наказателното правораздаване или участие на деца, включително с

интелектуални или психосоциални увреждания, и потребители на помощни средства за комуникация (напр. чрез интегриране на помощни технологии). Макар в световен мащаб разбирането за значимостта на ролята на технологиите в борбата с неравенството и дискриминацията да е факт, в България системата на правосъдието все още не разпознава потенциала на изкуствения интелект в тази насока.

И макар на политическо ниво да съществува тенденция за промяна, не може все още да се определи дали това ще доведе до интегриране на технологиите в правосъдната система, и по-конкретно в случаите, касаещи деца с увреждания, жертви на насилие.

02 Добри практики

В България функционира Национална телефонна линия за деца, която се управлява и администрира от Държавната агенция за закрила на детето.²⁸⁹ Линията е предназначена за подкрепа на всички деца и семействата им. Операторите, които отговарят на обажданията, са обучени психолози, които 24 часа, 7 дни в седмицата, анонимно и безплатно консултират и насочват обажданията се по всички въпроси, които ги вълнуват, включително и насилие и тормоз. При данни за риск за дете, се сезират органите за закрила на детето, за да се предприемат мерки и действия за защита, като Агенцията би следвало да проследява предприетите мерки до отпадане на риска за детето.

Не са налични данни линията да е приспособена за деца с увреждания, включително и с

Публично достъпната статистическа информация за работата на националната телефонна линия за деца не е актуална.²⁹⁰

Последната кампания за правата на децата с увреждания е проведена през 2019 г. от УНИЦЕФ и е наречена „С очи за всички“.²⁹¹ Тя има за цел да повиши информираността, разбирането и чувствителността по отношение на правата на децата и младите хора, живеещи с увреждания. Кампанията се реализира чрез споделянето на над 15 вдъхновяващи истории на деца, младежи и млади хора с увреждания.

Именно УНИЦЕФ България е и с най-голям принос в страната ни в защита правата на децата с увреждания и внедряването на ДАК в ежедневието на невербалните деца или децата с комуникационни затруднения.

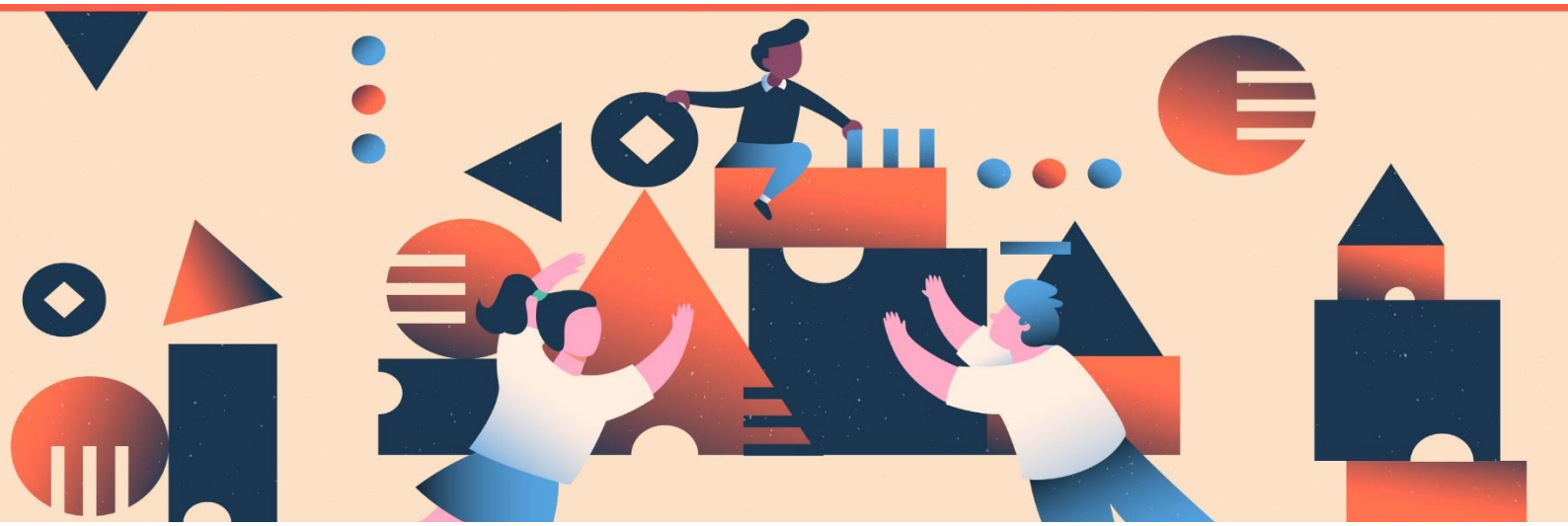
Усилията за въвеждане на ДАК в образователната система също следва да се имат предвид, при обсъждането на добрите практики. Независимо, че се касае за напредък в една друга сфера, тези усилия и постигнатите резултати

²⁸⁹ Информация за националната телефонна линия е достъпна тук: <https://www.116111.bg/>

²⁹⁰ Последните статистически данни се отнасят за периода 01.01.2021 г. - 30.06.2020 г.

²⁹¹ Информация за кампанията е достъпна на сайта на УНИЦЕФ, тук: <https://www.unicef.org/bulgaria/%D1%81-%D0%BE%D1%87%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8>

показват колко много е възможно да се постигне с помощта на нискотехнологичните и високотехнологичните средства за ДАК, а правораздавателната система може да почерпи от опита на образователната.

03 Препоръки

От изложеното до тук се установява, че са необходими усилия в много посоки, за да се постигне напредък по отношение както на защитата на децата с увреждания от насилие, така и на достъпа им до правосъдие. За постигане на тези цели използването на нискотехнологичните и високотехнологичните средства за ДАК, както и набиращите скорост възможности на изкуствения интелект, е не само възможно, но и многообещаващо от гледна точка на преодоляване на голямата празнота в правосъдната, социалната и образователните системи, свързана с включването на децата с увреждания в обществения живот и защитата им от насилие.

За да се постигне това, са необходими целенасочени действия в няколко посоки:

I. По отношение създаване на нетолерантна към насилието спрямо децата с увреждания среда и превенция на насилието и използването на ДАК в тази връзка:

1. Образователната система следва да си постави за цел да подготви децата с увреждания да разпознават и назовават насилието, както и да им предостави средства да го комуникират ефективно. За целта, в програмите на приобщаващото образование следва да се включат горните теми и те да бъдат преподавани на децата на разбираем за тях език. Тази задача следва да бъде припозната основно от Министерството на образованието и науката (МОН), в сътрудничество с ДАЗД и АСП. Тази необходимост извличаме от недвусмислено заявеното в интервютата становище за липса на усилия в тази връзка, в резултат на което децата с увреждания, особено с тежки увреждания, които живеят по-изолирано от връстниците си, нямат достъп до информация и знания за това какво е насилие, как се реагира спрямо него и как се докладва. Особено силно това послание дойде от професионалистите, които работят директно с деца с увреждания и в известен смисъл са носители на послание от самите деца.

2. За да е успешно изпълнението на посоченото в т.1, МОН следва да включи задължително периодично обучение на преподавателите и образователните експерти, особено тези, въввлечени в приобщаващото образование, относно аспектите на насилието, превенцията, съобщаването и достъпа до права (вкл. обучения, свързани с международните стандарти в областта на правата на децата и на хората с увреждания, недискриминацията и защитата от насилие), както и обучения свързани с ДАК.

3. МОН следва да гарантира, че горните теми ще бъдат засегнати в обучителните програми в университетите по специалности, свързани с работа с деца с увреждания.

4. АСП, както и Агенцията по качеството на социалните услуги и ДАЗД, следва да гарантират, че програмите, описани по-горе са достъпни за децата в резидентни услуги, респективно - за персонала в такива услуги и за студентите, обучаващи се в програми, насочени към предоставяне на услуги и подкрепа за деца с увреждания.

5. МОН, АСП, ДАЗД следва да продължат да си сътрудничат с организациите, напреднали в разработването на програми, услуги и инструменти, свързани с ДАК, като диалогът между гражданското общество, бизнеса и правителството се задълбочава и търси решения, в интерес на децата.

II. По отношение на съобщаването и разследването на случаи на насилие:

1. МОН, АСП, ДАЗД и МП, както и МЗ, в сътрудничество помежду си, следва да идентифицират затрудненията, които децата с увреждания срещат при съобщаване за претърпяно насилие, както и да идентифицират лицата и органите, на които децата биха могли да съобщят за претърпяно насилие без особени затруднения. Това могат да са учители, възпитатели, роднини, лекари и др. Следва да бъдат създадени условия информацията в тази връзка да бъде безпрепятствено предавана, без да се създават изкуствени или бюрократични затруднения, а напротив, да се използват всички съвременни достижения, свързани с ДАК, за да се улесни подобна комуникация. Следва също така да се установят правила за докладване на така получена информация на разследващите органи, без да се поставят ограничения пред лицата, които подават информация, както и да се задължат разследващите органи да извършват цялостна и добросъвестна проверка по подадените сигнали, при това, без лицата, подали сигналите да са заплашени от каквито и да е санкции или форми на преследване, вкл. ако се окаже, че не е налице насилие или то не бъде доказано.

2. МС следва да извърши преглед на законодателството, в сътрудничество с МП, АСП, ДАЗД и МОН, така че да идентифицира, а след това - да премахне всички пречки, които съществуват в момента във връзка със съобщаването и разследването на случаи на насилие над деца с увреждания.

3. Разследващите органи да бъдат обучени да използват ДАК и да си

партнират с експерти в тази област. МП следва да предлага подобно обучение и на съдии и прокурори, като програми в тази връзка, както и във връзка по-общо с правото на достъп до правосъдие на хора с увреждания, вкл. деца, следва да залегнат в програмите на НИП. Тези теми трябва да бъдат заложени и в обучителни програми за адвокати и студенти по право.

4. МП и ВСС да анализират съществуващите системи за електронно правосъдие и да ги пригледят за използване от хора с увреждания, вкл. деца.

5. Да се изследват възможностите за прилагане на съвременните технологии от правораздаващите органи, вкл. изкуствен интелект в случаи на деца с увреждания, преживяли насилие. За целта МП (в сътрудничество с МВР), следва да инициира създаването на работна група, която да изследва възможностите за прилагане на съвременните технологии за създаване на процесуални улеснения по смисъла на чл. 13 КПХУ, в рамките на съдебните и досъдебни производства, в които са въввлечени хора с увреждания, вкл. деца, независимо от процесуалното им качество. В тази група, освен експерти, които са директно въввлечени в правораздаването (съдии, адвокати, прокурори, разследващи полицаи и др.), следва да се включат представители на гражданския сектор, националния екип по ДАК. Следва да се проучи опита на МОН в областта на въвеждане на съвременните технологии и ДАК и да се анализира приложимостта на този опит в съдебните и досъдебните производства. След извършване на тази подготвителна работа, следва да се предприемат законодателни промени, които да гарантират използването на ДАК и съвременни технологии за осигуряване на достъп до правосъдие.

6. МП да инициира законодателни промени, които да гарантират участието на комуникационни посредници в съдебните и досъдебните производства.

III. В областта на подобряване на координацията между различните структури:

1. Да се създаде техническа и правна възможност за взаимодействие на органите за закрила на децата и правораздавателните органи, вкл. чрез използване на съвременни технологии. За целта ДАЗД, АСП и МП следва да инициират стъпки за постигане на практическо, правно и технологично осигуряване на това взаимодействие, вкл. чрез изготвяне на протокол за действие в случай на насилие срещу дете с увреждане (вкл. престъпление), който да служи като ориентир за експертите в

различните ведомства в процеса на взаимодействие помежду им. Следва да бъде въведени правила, които да позволяват различните участници в случая, независимо дали оказват социална подкрепа или са привлечени в досъдебното/съдебното производство, да получават обратна връзка за развитие на случая. С други думи, комуникацията между различните ведомства следва да бъде подобрена, на всички нива и етапи, като се използват правни, практически и технологични подходи за постигане на целта.

2. Да се интегрират системи, които да насърчат използването на ДАК в съдебната система.

IV. В областта на събиране и анализ на информацията:

Както се изясни от настоящия доклад, не се събират практически никакви статистически данни, които да дават обективна информация за положението на децата с увреждания, станали жертва на престъпления и насилие. Указания за подобряване на събирането на информация и анализирането ѝ по адекватен начин се съдържа и в актуалните препоръки към България на Комитета за правата на детето. В тази връзка, намираме за особено важно да се започне събирането, обобщаването и анализа на редица данни в горната връзка. По-конкретно:

1. МП, ДАЗД, АСП, МВР и МОН следва да изяснят вътрешно ведомствено и след това в сътрудничество помежду си каква информация е необходимо да бъде събирана и анализирана, с оглед да се постигне създаването на базирани на факти практики и политики, свързани с превенцията на насилието срещу деца с увреждания, разследването и достъпа до правосъдие.
2. След установяване на горното, НСИ да предложи план за събиране на съответните данни. Да се осигури правно, практическо и технологично събирането на тези данни, обработването им и публичността им.

РЕФЕРЕНЦИИ

United Nations. (2006, December 13). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*.

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en

United Nations. (2020). *International principles and guidelines on access to justice for persons with disabilities*.

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/SRDisabilities/Pages/GoodPracticesEffectiveAccessJusticePersonsDisabilities.aspx>

United Nations. (2008). Backgrounder: Disability Treaty Closes a Gap in Protecting Human Rights. Available at:

<https://www.un.org/development/desa/disabilities/backgrounder-disability-treaty-closes-a-gap-in-protecting-human-rights.html>

